

YSD

H - 154

ƏLİSER
NAVAİİ

HURMATLI OQUCILAR

Bujuk şair va əilə alimi Əlişer Navalıñıñ su asarını basmaga tajjar-laşda korsatılğan diqqat va iñihargə qaramaç, basılış protsessida qujisorajmız.

Bet	Jol	Basilgan	Toqrisi
26	juqaridan	3	kuma
33	*	18	ətəbbu'
34	*	14	merhələi
39	pasıdan	9	məstədam
71	juqaridan	19	xazlıq
72	*	22	astıdagı
81	*	21	sabrsız

Luqat qismında arastır sozidə (0); *dastar*, *kundalama*, *navrozi*, *sukurei*, *naqşandılıq* sozleridə (0) nəlgisi bolusı kerak. 71 bet juqaridan 20 jolda *qurallangan*, 82 bet pasıdan 8 jolda *vəqisul-iz'an* sozü tiqca ketgän.

АЛИШЕР НАВОИ

ГОСЛИТИЗДАТ УзССР
ТАШКЕНТ 1940

Н-154

Не выдается

α.

ƏLİŞER NAVAIJ

MUҲАҚАМАТУL
LUQJATAJN

UzSSR GOSLITIZDAT
TAŞKENT 1940

"MUHAKAMATUL-LUQATAJN" HAQIDA

"Mubakamatul-luqatajn" bujuk ozbek şairi va mutafakkir alimi Əlişer Navaijinin hajatının en songi davrlarida Jazgan asarlarından hsablanadi. Navaij bu asarini 1499 nci jilda (hiçrij jil hsabi olan 905 nci jilda) Jazdi.

Əlişer Navaij ozininin "Muhakamatul-luqatajn" ("İkki til haqidə muhakama") namli bu asarida ozbek va fars tillarını bir-birləri olan qjasıl suratda salışdırıb, bu har ikki tilnin tarixij munasabati va taqdırını ilmij suratda tahlil va muhakama qılış joli olan ozbek tilinin bajligini va bu tilda ilmij, badiij asarlar jaratış ucun tola imkanıjat barligini isbat qıladı.

Navaij oz xalqının tili va bu tilnin tarixij taqdırı ustida cuqur fikr jurutar ekan, bu tilnin tola ravişda adabij til bol-alış huquqıqa ega bolgani halda til qatarida hsablanılmaj kelişdən va bu toqridə heckim fikr jurutmaganalıgidan qattiq şkajat qıladı. Şu olan birga, u ozbek tiliga bolgan bundaş jaman munasabat natiçasında bu tilnin kiassik adabijat jarataalış daraçasidagi badiij bajlikları va nazikliklarının jaşırın qalib kelganligini, va hatta oz xalqı icidan Jetişgan şair va jazucuların ham oz asarlarını mavçud traditsiya asasında tars tilida Jazganlıklarıni ajtadi. Şunin olan birga, Navaij bu asarida adabij til jaratışının nəqadar aqır va mas'ulijatlı iş ekanlığı, şunin ucun ham bu xazinanın aca biladigan kişi bolmaganalıgidan unin bajliklarıga ham qol tegizilmaganlığını qajd qalib otadı. Zatan, Navaij-gaca ofgan jazucular ozbek tilini badiij juksaklıkkə kotaraalmagan edilar. Şunin natiçasında ularnın asarları ham tarqalmaj qalib ketgen. Lutfij, Səkkakij, Ətaij, Gədaij va şunin snarı kop jazucularımızın içadıları faqat bir devandan ibarat ekanılığını jakı parcalardagina saqlanqanlıqını va hatta koplarının asarları saqlanmaqanlıqını koramız.

Navaijinin juqarida ajtilgan ilmij va tarixij mulahazaları, şübhəsiz, unin ataşın vatanparvar va xalqparvarlıgidan kelin ciqqan mulahazalar edi.

Haqiqatan ham u oz mamlakatının tarixiga, içtimaij tuzumiga, oz xalqının madaniyatiga va tiliga çuda qziqis qarar edi. Unıñ bu sahadagi idejalari uni oz mamlakati va oz xalqını sevuci bujuk gumanist şair daraçasiga kotardi. U oz xalqının adabijati va madaniyatının gullaşı jolidə zor kuraş alıb bardi. Zatan unıñ en bujuk idealı ham mamlakatının taraqqijsi va xalqının manfaati ucun işlaş, xalqının qamını jejiş edi. Navalıj çamijatga, oz xalqının manfaatiga faqatqına ozınıñ uluq badıj içadıjati bılangına xizmat qılıb qalmaj, „Muhakamatul-luqatajn“ snarı ilmij asarlari blan ham bujuk xizmatlar korsatadi va „birlaşgan çahan madaniyatini jaratişda“ aktiv qatnaşadi. Navalıj oz xalqının madaniyatını rvaçlantırış va bu xalqının klassik adabijatını jaratiş hamda Junan, Xtaç, Hindistan va Eran xalqları blan bir qatarda çahan madaniyatını jaratişda tenhuquqli bolis qatnaşış ucun dastavval oz xalqının tiliga muraqaat qilişnin tarixij zarurijatını bujuk mutafakkir alim va ataşin vatanparvar sıfatıda anıbas jetdi.

Ikkincidən, malumki, Navalıj jaşagan davr Temuriy়lар davridəgi kotarılışının qisman davam etisi blan birga feodalizm tuzumında başlangan tuşkunlikniñ anca keskinlaşgan davri edi. Bu tuşkunlik XV asır axırılarida, Ja'ni Navalıj hajatının songi jillarida çuda keskinlaşadi. Bu davrda mustahkam markazij humumatının joqlıqı natiçasında mamlakat ajrim feodallıklara bolunıb, parca-parça bolis ketgen edi. Ular ortasında bolis turgan toxtavşız uruşlar mamlakatni xaraba haliga keltirib qoçqan edi. Haqsızlıq, adalsızlık, zulm, eksplloatatsiya haddan taşqarı kuçajgan bir davr edi. Mamlakatının tarixij rvaçlanışidagi spetsifik şaraitlar, ajniqsa unıñ iqtisadij qalaqlıqı va şasij hakimijatının mustahkam emasligi mamlakat aidiga umumij şasij-iqtisadij, madanij markaz va millij ruhdagi mustahkam davlat tuzuş zarurijatını keltirib cıqarar edi. Mana bundaj tarixij va şasij şaraitda til masalasi Jevropanın Ujqanış (Renessans) davridəgi snarı aktual va şasij masala tusını aladi. Cunkı bundaj şaraitda davlat va adabij tilı hsablanıb kelgan, lekin kopçılık xalq ucun jat bolğan traditsion fars tilı millij ruhda markazlaşgan davlat tuzuşlıknın xarakteriga va şu davrının şasij tələbiiga çavab neraalmas edi. Cunkı bu til çamijatının sotsial tuzumında zor silcişlar va şasij-iqtisadij ozgarişlar Juz berib turgan bir mahaldə şasij hakimijat ucun boladıgan kuraşını ta'min etəalmas edi. Zatan, hakim sınıflarının, ideologik faktor hsablangan til va unıñ taraqqijsi qildiriş sahasıdagı asasij vazifası ham, Lenin ajtgancı, tilini oz iqtisadij ta'sırını kenajtiriş va mamlakatda oz şasij hukmranlığını kuçajtiriş ucun fajdalanişdan ibarat boluvi kerak edi.

Mana bundaj tarixij şaraitda ozbek xalqının millij mustaqilliqqa intiliş tendensijası bırgan sari kuçajib baradı. Juqarida korsatılğan tarixij şaraitlar blan bir qatarda, xalq icida til çhatidan gruppalarga açralışının davlatlarnın vuçudga kelişi va ajrim xalqlarının millat halida ujuşabaşlaşı ucun zəmin tuqdurüşini hatta Engels ham qajd qılıb otadı. Engels bu haqda ozının „Feodalizmının tuşkunlikka tuşuvi“ namlı asarida şundaj jazadı: „Til çhatidan ajrim gruppalarga açralış (solunış) sadır boluší blanaq... malumki, bu gruppalar davlatlarnın majdanga kelişi ucun asas bolus xizmatını otajbaşladılar, va ajrim xalqlar millat halida ujuşabaşladılar“. * Engels bu hadisanın hatta IX asırda ham kuclu ekanlığını korsatadi. Millij davlat quruş tendensijası şubhasız, birinci navbatda til problemasını keltirib cıqarardı. Navalıj jaşagan davrdagi anca çiddij tus alğan millij davlat quruş va ozbek tili ucun kuraş tendensijası ham, şubhasız, progressiv tendensija edi.

Mana şundaş sjasij, iqtisadij va tarixij bir şaraitda Navalıj oz xalqı ucun adabij til jaratişni oz alıǵa sjasij vazifa qılıb qođdı. Şunın ucun ham Navalıj ozının bu ilmij asarı — adasij manifesti*blan fransuz tilinin hamisi Dju-Belle va İtalyan tilinin hamileri bolmiş Dante, Galilejler snarı oz xalqı tilinin bujuk hamisi sfatıda majdanga atıladı.

Navalıj eski ozbek tilini fars tili blan muqajasa qilar ekan, u dastavval bu tilların mamlakat tarixi blan başlangan tarixij jolını cuqur mulahaza qılıb koradı va harbir davrının konkret tarixij şaraiti blan hsablaşdı.

Şunın ucun ham u oz asarida oz xalqı va mamlakatının otmuş tarixidagi spetsifik şaraitları korsatıb ketadi. Malumki, saltanat va hakimijat arabalarının qolidaliqi vaqtida arabs tili — ilm, falsafa va adanıjat tili bolis qaladı.

Orta asrlarda Qarbiy Jevropada latin tili, şarq va çanus slavjanlıarda cerkav-slavjan tili xalq-ara til (международный язык) bolis hsablanganıdaj, „muqaddas“ qur'an tili hsablangan arab tili ham müsulman mamlakatlarında xalq-ara til traditsijasiga ajlanadı. Əlsırunij, İbnisina, Farasij snarı alımlar oz asarlarını oz ana tillarida jazmaj, mavçud traditsijaga kora arab tilidə jazadılar. Hatta XII asırda jaşagan uluq lingvist alım Mahmud Kaşqarij ham ozının „Devan luqat-at-turk“ namlı asarını ham arab tilidə jazişga maçıbur boladı. X asrlardan — Samanıy়lар davridən başlab Eran traditsijası kuçajadı. Bu davrdan başlab fars tili Orta Azıja xalqları ucun ham bırdan-bır adabij tilga ajlanadı.

* Marks, Engels, Asarlar, tom XVI, qism 1, net 444.

Mamlakatda aralar hukmranlık qılıqan davrlarda „muqaddas“ va „mu'tabar“ arab tili bırdan-bır umumij adabij til hsablanganida, kejingga davrlarda bırdan-bır „mu'tabar“ va „maqsul“ til fars tili hsablanasaşanadi. Adabij va tarixij asarlar koprak fars tilida jaziladi. Arab tili esa, koprak dinij ideologija ucun qural bolis qaladi. Feodal saraj traditsijaları ilmij va adabij asarlarini fars tilida Jazişni tələb qilabaşlajdı. Şunin ucun ham bu davrda jetişgan şair va alimlar oz asarlarini oz ana tillarida Jazmasdan, balki fars tilida jazabaşlajdilar.

Fars tilini biliş, şu tilda ilmij, badij asarlar Jaziş çamijatının aristokratija qismının faqat oz ana tilisinigina bilgan ken ammadan aşratuci muhum farqı hsablananar edi. Şunin ucun ham bu tilda sozlaşış va şı'r ajtış çamijatının juqarı tabaqasıqa xas bolgan imtiaz va bılımdanlık „belgisi“ga ajlanadi. Bu traditsija moqullar istilasi davridagina emas, hatta Temuriljar davrida ham saqlanib qaladi. Fars tilida adabij asarlargina Jazimasdan, balki bu til saraj ahli va feodal aristokratijasının sozlaşuv tiliga ham ajlanadi. Malumki, XIX asrda rus aristokratiasi ozini bılımdan korsatib, ammadan aşratib tutuş va ozinin imtiazlı halini namajış qılış ucun fransuzca gapırışını *adat qılıqan edi. Fars til XV va hatta undan kop kejingga davrlarda ham ozbek aristokratijasi qolida ajnan şundaj rol ojnajdi.

Bu davrda fars tili traditsion adabij til hsablanısgına qalmasdan, balki davlat tili ham edi. Ozbek tilida badij çatdan Juksak va olmas asarlar Jariş imkanijatlarını inkar qılıcılarnın — „bu til daqal til, bu tilda en nazik fikr va tujqularını ifada qılıb solmajdi“, degan reaksiyon fikrları haman hukm surar edi. Hatta çamijatının aristokrat tabaqası ozbek tilida Jazigan şı'rlnarı şı'r ornidə hsablamas edi.

Mana şundaj şarafta kotarılıb ciqqan Navaj oz xalqının tilini mufaafaa etib, uni halakatdan qutqarılıb qalisqa va uni Juksak basqıcıqa kotarişa kirişadi. U butun tarix bojica ozbek adabij til ucun kuraş bajraqını birinci bolis kotaris cıqadi. Hatta u oz fikrini issat qılış ucun oz xalqının til bajligini va bu tilden açajib poetik va stilistik afzallıklarını ham asaslı surdatda namajış qılıb otadi. Navaj bu masalada koprak şairlik nuqtaij nazaridan, ozbek tilidagi mutəradif (omonim) va mutəsəbih (sinonim) şnarı tarixij kategorijalarga alahida ahamijat beradi va ularnın leksik, poetik va stilistik xususijatlarını acıb beradi. U ozbek tildini fars tili blan qısqı suratda salıştirib, konkret məsəllər va dalillər vasitəsi blan amaliş suratda ozbek tilinin, ajnısqa xalq tiliinin fonetik, morfologik, leksik xususijatlarını va oşa davrgaca heckim i'tibar qılmaqan soz jasaş texnikasını acıb

beradi. Jana u oz asarida 100 ta * fi'lnıq infinitif (masdar) formasını keltirib, fars tilida, bu sozlarnıq ma'nalarını ifada qı-laaladiqan sozlarnıq joq ekanligini va bu sozlarnıq ma'naları birneca soz blan ifada qılınlıqını qajd qılıs otadı (Navaj keltirgan bu sozlarnıq kopları həli hazır ham canlı tilda qolianıldı). Mana bu çatılardan alis qaraqantımızda, „Muhakamatul-İluqatajn“ lingvistik çatdan ham katta ahamijatga ega.

Şundaj qılıs, Navaj oz asarida tahqırılanqan, haqaratlanqan va til qatarida hsablanmagan bir tilni adabij til bolaalıq huquqıa ega ekanligini ham nazarij, ham praktik çatdan issat qılıs, rasmijat joli blan ham bu tilni adabij va davlat tili daraçasiga kotariş jolidə katta kuraş alis baradı. Şunin ucun ham u ozinin çahan adabijati xazinasıga gavhar bolis qoşuladiqan „Xamsa“ va „Cardevan“ şnarı badij Juksak, olmas asarlarini oşa davrdagi feodal traditsijalarının tələbəiga qaramasdan, oz xalqının „haqaratlanqan“ tilida Jazadi; başqa alim va Jazucıları ham oz xalqının tilida Jazişga va oz xalqının madanijatını Juksaltığa təşviq qiladi. Navajının bu asarı esa, unıq içadının birinci davridanaq ozbek adabij tili ucun başlagan kuraşını jakunlaşdırıcı adabij manifest bolis qaladi. Lekin Navaj ozinin bu ciqışı blan fars tilini inkar qilmajdi, bu tilda butunla Jazmasınlar va sozlamasınlar, degan tələbni qojmajdi. Navaj bu davr ucun haqqanıj bir tələbni qojadi: „Va agar ikkalası til blan ajtur qabilijatlari bolsa oz tilları bila koprak ajtsalar erdi. Va jana bir til bila azraq ajtsalar erdi va agar mubalaqa qilsalar ikkalası bila barabar ajtsalar erdi“ (Navaj).

Lekin Navaj ozinin bu şaraftı kuraşında kop qıjinciliqlarqa ucradjı. Hatta u oz xalqı arasından ciqqan Jazucılarıq oz xalqının tilida şı'r jazmaj, fars tilida Jazişda davam qılışları va hatta oz ana tillarını ham unutib jübarganlıklaridan istehzali kulis, qattıq şkajat qiladi.

Navaj şı'r ajtış ucun „Jaramajdigan“ va „daqal“ til hsablangan oz ana tilini adabij til daraçasiga kotariş va bu tilden leksik fondını bajılış maqsadida arab va fars elementlarından fajdalanişdan ham qacmadı. Haqiqatan dunjada başqa tillar blan aralashmasdan, oziga xas muhitdan ciqmaj, oz qabıqıqa oraliş qalqan til ham joq. Zatan, Navajının Jaratqan bujuk epik asarları — „Xamsa“ va „Car devan“ şnarı badij soz xazinasını bebaha gavhari hsablangan asarlaridagi insanijatının en alijcanas xislatları bolgan gummanizm, internatsionalizm, samimij dostlıq, saf

* Bu sozler heçqası naşridə tola emas. Bu sozlarnıq sanı Pariz va İstanbul naşrlarida 99 ta, Qoqan naşridə 98 ta korsatılan. Alı nusxanıq joqliqı bu sozlarnıq sanını aniqlaşqa jol qojmadı.

sevgi snari progressiv idejalarnı ifada qılış, şübhəsiz, til vəsitalarının — til snari en muhum alaqa quralınıq en baj arsenali ni tələb qilar edi.

Navaj — arab-fars elementləridən fəjdalanış əlan birga, ularni din va tasavvuf əlan mustahkam baqlanışından açratıb alıb, janı semantik struktura muhitiga kiritdi.

Navaj bu asarıda til problemlərini — tilin nazarij masalaları ustida ham cuqur ilmij fikr jürguzadı. Ajniqsa til va an va ularınq munasabati, ma'na va şəklı munasabati masalası Navaj qoqjan nazarij masalalarının en jırı va xarakterlisidir. Navajının bu haqdaqı fikrları unın tilga bolğan nazarij qaraşını jarqın ifada qılıb beradi. Cümədan, ba'zi arab ham fars adabiyat va tilşunas alimları şaklnı birinci orunga, ma'nani esa ikinci orunga qojadılar. Hatta XIX asrdə jetişgan ba'zi bir Jevropa tilşunas alimları ham mana şundaj formalistik metodologijadan quṭulaalmaganlar. Navaj esa, arab va fars tillarını va su tillarının grammatic sistemalarını va şunindək til bilimini cuqur ravişda organığına qalmadan, bəlkı en zor falsafij masalalarda fars va arab alimləridən bərnecə asr aldın ketdi. U, tilga diqqat ilə qarab, tilda semantika (ma'na) masalasını birinci orunga qojadi. Hatta u semantika masalasını malum bir xalqınq tilidə harbir soznıq jaşaşı va şuhrat qazanışı ucun en asasij şart ekanlığını korsatadi, harbir soznıq qıymatını unın bildirgen ma'nsiga qarab olcaşını müvafiq koradı. Şunın ucun ham u ma'na ifada qılıcı sozni gavhargə, konulni — anrı darjaga va insanni şu konul darjasından gavhar avlavci qavvasqa oxşatadi.

Haqqıqtan ham soz ma'na ifada qılmasa çansız boladi. Fikr, idejagina unga çan baqışlaşdı, kşilik alaqasının en muhum quralıqə ajlantıradı. Cunki soz ifada vasitəsi boluş əlan birga, iştimail annin aksi hamdır. Şundaj qılıb, u, tilni kşilik anı əlan mustahkam alaqada tekşirədi. Navaj semantikanın harbir til ucun asasij kriteriya bolusunu ajtış əlan birga, u insanın həvədən farqı ham ma'na əlan organik baqlanqan tilda ekanlığını ajtadi. Su əlan birga fikrinin soz materialları arqalı ifada qılınlığı va sozlarnın faqat ma'na vasitəsi bəlgənə tilga kelişini çuda jaqqal korsatıb beradi. Cunki soz ideologik funksiya bacarıcu funksional nutq (til) elementidir. Ular bir-birləri əlan organik baqlanqan bolib, bir-birlərindən açralgan halda jaşajalmajdilar. Har ikkisi ham bərgalıkdə iştimail hadisə, "real praktik andır" (Marks). Navajca til — konul xazinasının qulfi, soz su xazinanın kalididir. Xazina esa, şübhəsiz, ma'nilar, fikr, idejalar xazinasıdır:

Konul məxxənin qulfi til
Va ul məxxənin kəldin soz bil.

Navaj oziniq əndən nazarij qaraşlarını içadıl praktikasında ham aks etti.

Navaj til va anı bir-biri əlan munasibatda koruş əlan birga, ularınq ozgarıcı tarixi kategoriya deb həsablaşdı. Bu əhatədən ham u oz davrinin qaraşlarından çuda kop ilgari ketdi. Lekin şunga qaramasdan, Navajda tillarının manşaini Nuh paj-qamsar va unın Ham, Sam va Jafəs namlı oqullarıqə baqlab izahlaş şəhəri ucrajdı, bu, şübhəsiz, Navajının əjni masalada oşa davrda hukm surğan aqim-dinij traditsiya jolidan cıqalmağanlığını korsatadi. Lekin Navajının əjni masalada oşa davrda hukmran bolğan bu aqimdan cıqalmasılıqı, „Muhakamatul-luqatajn“nın tarixi ahamiyatiga zarraca bölsə-da xalal berməjdidi. „Muhakamatul-luqatajn“nın jana bir muhum tarixi ahamiyatı şundakı, Navaj bu asar vasitəsi əlan oz xalqının canlı tili ilə ilmij asasda tekşirişə keç jol acıb serş joli əlan millij adabiy til jaratış protsessini anlı suratda aldingə suradı.

Bundan təşqəri, „Muhakamatul-luqatajn“ Navajının oz içadını anıqlaşdır, unın oz xalqının tili va madaniyyəti üçün alıb bargan bəyük kurasını korsatışda ham zor qıymatqə ega. Jevropa alimləri ham „Muhakamatul-luqatajn“ ga koprak şu nuqtañazdan qaraqanlar va qızıqanlar.

„Muhakamatul-luqatajn“ ajniqsa Navajının en muhum asarlarından boluşı i'tisarı əlan ham bu asarga kop alimlər qızıqanlar. Şunın ucun ham bu asarın bərnecə bar naşr qılıncılığını va bu asar haqda türli alimlərin türlicə, kopinca janlış fikrlər əlan cıqanlarını koramız.

„Muhakamatul-luqatajn“, hatta bundan 100 jılıca ilgari, 1841 jılıda Parizda, fransuz alimi M. Katremer tamanıdan bərincı marta naşr qılındı*. 1882 nci jılıda esa Baqcasarajda (Qırım) Qaspırińskij tamanıdan artıq dərəcədə bəzib naşr qılınadı. Kop otmaj 1895 nci jılıda** İstanbulda „İqdam“ gazetasının naşırıjacısı Ahmad Çavdat tamanıdan ham naşr qılınadı va bu naşrda „Muhakamatul-luqatajn“nın Muhammed ibni Mavlana Vələd tamanıdan qılıncan turkca tarçımısi va prof. Naçis Asım tamanıdan jazilgan Navajının biografijası qoşulub naşr qılındı. „Muhakamatul-luqatajn“nın İstanbul naşrı başqa naşrlar ga qaraqanda bir qadar diqqat əlan işlanganlığı korunub tutradı.

„Muhakamatul-luqatajn“ 1917 jılıda Qoqan şəhərində ham

* Chrestomathie en turc oriental, contenant plusieurs ouvrages de l' Emir Ali—Şchir, puslies par M. Quatremere L—er fascicule Paris, 1841.

** Kitabının muqavasında esa naşr 1315 hicri jılı (miladij 1897) jazilgan.

litografiya usulu olan naşr qılınladı. Asarnın naşr qılınlıqan jılı ktabda korsatılmagan bolib, faqat naşrga tajjarlavcının bu asarnı 1916 nci jıl 20 nci dekasında oz qoltılan jazıb tamamılaganlıgi haqıda malumat bar xalas. Asarnın bu naşriga sozbaşı orntıda „Qamusul-ə'l'am“ da jazilgan Navaij haqıdağı maqaladan bir parça alıb basilgan. Lekin „Muhakamatul-luqatajn“ niň bu naşri çuda i'tibarsızlık olan İslaniși natıcasıda çuda kop xatalarga va erkin tuzatışlarga jol qojułqan. Hatta Navaijnıň adabijatdagı en juksak qıjmatını əngilaş ucun berilgan „sahisqırın“ (صاحب قرآن) name „sahib qur'an“ (صاحب قرآن) tarzıda butunla juzbzıs berilgan. Ba'zan „guzarış“ degan soz orniga „sərazış“ (bet 2), „ərzal“ degan soz orniga „ərzati“ (bet 6) sınarı joq sozlar alingankı, bundaj sozlarnı luqatlardan ham qdılıq tapalmajsız. Ktbniň jana bir çajıda butun bir çumla butunla juzbzıs beriladi. 1925 nci jilda esa, Turkmanistanda naşr qılınladı. Lekin „Muhakamatul-luqatajn“ niň bu naşri turkmancaga jarim tarçımı halida bolib, „tuşunişti asanlaştırış“ ucun, asardagi çuda kop sozlarnı başqa sozlar blan almaştırılıb, va ba'zan qısqartılıb, tamaman juzbzıs naşr qılınlıqan.

Muhakamatul-luqatajn“ niň tanqidiň nazär blan naşr qılınlıqan sırtta ham nusxasınıň bolmaslığı va bu asarnıň işançlı qoljazmasının tapingligi biz tajjrlaganimiz naşrida ham anca qıjincılıq tuğdurdur. Şunıň ucun ham biz „Muhakamatul-luqatajn“ niň bu naşrini Parız naşriga asaslanıb tajjarladık. Lekin bu naşrlarga tanqidiň qarab, İstanbul va Qoqan naşrları blan salıştırib ulardagi ucragan xata, açralış va massizliklarnı tola ravişda korsatıb otuşga urundik. Şunıň blan aırıga bu qıjmatlı asardan studentlarnıň fajdalanişını asanlaştırış maqsadida ası nusxadan son ktaanıň Jeqillaştırılgan tekstini berdik. Bu naşrini tajjarlaşa hurmatlı prof. A. K. Borovkovnıň korsatghan bevasita rahbarlık va jardamını alahida qajd qılış kerak.

Malumki, burzua millatcılар Navaijnıň haqiqij juzını xalqdan jaşırıb, unıň bu asarını ozlarınıň panturkistik idejalarını amalga aşırış ucun fajdalaniş maqsadida naşr qılıqlıqan edilar, hatta ular Navaijni, aňniqsa unıň şu asarı blan „panturkistiar, niň atası“ deş koklarga kotarışdan ham qajtmadılar. Şu jol blan ular Navaijnı ozlarınıň tusdan reaksiyon mahiyatga ega bolılgan „turk birligi va birlaşgan turk tili jaratış“ şnarı jat nazarijaları ucun fajdalanişga urundılar. Lekin ularnıň puc xajalları amalga aşmadı. Ular ozbek xalqınıň bujuk siması bolmış Navaijnıň haqiqij juzını jaşırıb ketaalmadılar. Parlaq Stalin davrı Navaijni xalqqa qajtardı. Navaij ozbek adabijatınıň atası va ozbek adabij tiliga asas quruci bujuk mutafakkir-alim va uluq şair şfatıda ozınıň haqiqij bahasını faqat bıznıň davrimiz-

dagine aldı. Navaijnıň sundan qarijb beş asır ilgari Jazgan bu asarı hazır ham oz ahamiyatını joqatqan emas. Bu asar, ozınıň ozbek adabij tilli tarixidagi bujuk roli blan bir qatarda, şaklı millij, mazmuni sotsialistik madaniyat jaratışda, ozbek tilini taraqqıl ettiřišda ham zor ahamiyatga ega. Əlişer Navaij sundan kejin ham ozbek tiliniň çangavar bajraqcısı bolıs qalaçaq:

Turki nəzmidə cu tartış men ələm,
Əjjədim ul məmləkətni jəkqələm.

A. Usman.
P. Şamsijev.

MUHAKAMATUL-LUQATAJN*

Bismillahir-rəhmanir-rəhim. Əlhəmdü lillahi imtazəl¹ insanə ə'la sairil-məxluqatı nişərəfin-nutqi vəl-isan və əzərəmin ə'zubəti Isanihi və həlavəti Bəjanihi səkəriş-şukri və şəhdiş-şuhudi vəl-imtnan.

Rusa'ij:

Ej soz bila qılıqan afərinis aqaz,
Insanni iradə əjjagan məhrəmi raz.
Cun kun fəjəkun səfhəsiqə boldi traz,
Qılıqan ani nutq ilə baridin mumtaz.

Subhanallah! ne qudrəti kamilədur kim, insanni „xəmirtu tijənətə adəmə nəjədij ərbə'inə səbahən“ hədisi qudsisi² məzmunı birlə³ „əlliəməl-əsməə kulləha“⁴ qabiliyəti berdi, və anı əlmütəkəllim ismi məzhəri qıldı və ta⁵ ul bu məzhərişət şərəfidin çəm' məxluqatqə sərəfraz boldi, və bu təşrif bila baridin imtiaz taptı:

Rusa'ij:

Jə'nı ki, cu 'aləmnı jaratti mə'bud,
'Aləm eliga qudrət ilə berdi vuçud.
Insan edi məqsud ki, boldi məvçud,
Insandin həm həbibə erdi məqsud.

* Muhakamatul-luqatəjn^{*}nin tekstini mumkun qadar oz imlasiga jaqınlaşdırışga urundik. Basmaxanada transkripsiya belgiləri belmagani ucun jaloqlar sozleridagi „x“ harfini apostrof arqali korsatıa otduk.

¹ Q. B.—məjjəzə.

Bundan kejin Pariz basması—P. B. Qoqan basması—Q. B., İstanbul basması—Is. B. şəkildə qisqartırılıb, hamma tekstlərdə farqlar şu işarətlər bilən har bir sahifanın astida serilis barılıdı.

² P. va Is. B.—„hədisi“ ifadəsi „karımı“ bolub ketgən.

³ Q. B.—və allaməl-adəmə əsmaq.

⁴ P. B.—ta.

Mutəkəllimeki 'ərəb fusəhası bəlaqət guls angin spehr gülşənidin aşurqanda⁶ anin bulbuli nutqi „Ənə əfsəhu“ tərənnumi biliə alarnı zəban vəst və də'vaları avazəsin Jerga pəst qıldı.

Rusa'ij:

Ul vəqt ki ne 'aləm edi, ne adəm,
Qilmajdur edi bularni sun'ılık rəqəm.
Cun ul ozinin xilqətidin⁷ urdi dəm,
Məntuqi edi: kuntu nəbılən fəlşəm.

Və səlləllahu 'ələjhı və alihit-təjjibinə və əshabihit-tahiriñə vasəlləmə təslimən kəsirən kəsira.

Təkəllum əhli xirmənin xoşa cini və soz durri samini məxzəninin əmini və nəzm gulistanının 'əndələnə nəqmə səraji, ja'ni 'Əlişer əlmütəxəlləs bin-Nəvaij qəffərə zunubəhu və səttərə 'ujubəhu mundaq 'ərz qilur kim, soz durredur kim anın dərjası konuldar və koṇul məzhəredur kim, əməniji məa-niji çuvv və kuldur. Andaq ki, dərjadın gəvhər qəvvas vəstəsi bila çilvə nəmajış qilur və anın qıjməti çəvhəriqə kora zahir bolur. Konuldin dağı soz durri nutq şərəfiqə sahibi ix-tisas vəsiləsi bila guzarış⁸ və arajış korguzur və anın qıjmatı həm mərtəbəsi nisbətiqə baqa intişar və iştihar tapar. Gəvhər qıjmatiqə necuk ki məratib usru kopdur, hətta ki, bir drəmdin Juz tumangacə desə bolur.

Qit'a:

Inçuni alsəlar müfərrih ucun,
Miñ bolur bir drəməqə bir misqal.
Bir bolur həm ki şəh qulaqqə salur:
Qıjmati mulk, 'ibrəsi əmval.

Soz durınıq təfavuti mundin dağı beqajətraq və mərtəbəsi mundin həm senhajətraqdur. Andaq ki, şərifidin olgan vədənqə ruhi pak jetar, kəsifidin⁹ həyatlıq tənqə zəhri həlak xəsijəti zuhur etar.

Qit'a:

Soz gəvhəredur ki, rutbəsinin
Şərhidadur əhli nutq 'aciz.
Andin ki erur xəsis muhlik,
Korguzgucə durur¹⁰ məsih mu'ciz.

⁵ Q. B.—aşuraganda.

⁶ P. B.—xilqətidin.

⁷ Q. B.—sərəzis.

⁸ Q. B.—kəsifidin (çərəzə) bu sozlərin har ikkisi ham qollanıldı.

⁹ P. B.—dur.

Və bu sozni tənəvvü'i tə'əqquldin narı və təsəvvurdin taşqatidur. Əgər müsaləqəsiz içmal juzidin qələm surulsə və ixtisar çanisidin rəqəm urulsə, Jetmiş ikki nəv' bilə təqsim taparida xud hec soz joqtur ki, Jetmiş ikki firqə kəlamıqə dəlalət qılıqaj; əmma ulcə təfsilijdur. Uldur kim rub'i məskunnıq Jetti iqlimidin hər iqlimda necə kişvər bar və hər kişvərdə necə şəhr və qəsəbə və kent və hər dəştidə necə xil-xil sahranışın ulus və hər taqnın qollarida və qullələridə və hər bəhrnin çəzairidə və səvahılıda ne təvajif bar.¹⁰ Hər çəma'at əlfazi ozgalardin və hər guruh 'ibarəti janalaridin mutəqəjjir və bir necə xususijət bilə mutəməjjidur ki, ozgalarda joqtur. Andaq ki, tujur və bəhajim və suba'nın qılıqları¹¹ kim hər birinin ozgaca xuruş və təkəllumları bar və qəjri mukərrər nəva və tərənumləri. Əmma cun əlfaz və 'ibarətdin murad mə'nidur və məzkur məlxuqatdin məqsud insandur, və ul məzhəri mə'anij və bəjan, soz anın sozindadur və təkəllum anın kəlamida barur¹².

Emdi keldük soz bəjaniqə və kəlam dastanıqə: Muncə mutənəvvı' şəhr və qura və çibal və sahra və bəşə və dərja xəlqi ki, bitildi və tənəvvü' və təqəjjürini şərh etildi ki, məçmu'ida mə'ni ədasında əlfaz tilga kelur və ul əlfazdin mə'ni fəhm bolur.

Barcasıdın ərəb tili fəsahət ajını bilə mumtaz və bəlaqət təz'jini bilə mu'cizə tirazdur kim, hec təkəllum əhlinin munda da'vəsi joqtur, və sozi sıdəq və işi təslim oqdur kim, məliki 'əlam çellə və 'əlanın kəlamı mu'cizə nizami ul til bilə nazıl və rəsul ələjhisi-sələvat vəs-sələmnin əhadisi sə'adət ənçamı ul ləfz bilə varid bolubdur. Və əvlıjajı kibar və məşajixi 'alij miqdar qəddəsəllahu əsrarəhüm koprak həqajiq və mə'arifki surupdurlar və mə'anij zəbaların təqrir ibasıqə kijurupdurlar ul fərxəndə 'ibarət və ul xuçəstə əlfaz və işarət bilə vaqı' bolustur.

Alla, allal! Ul rəvzəi ruh əfzada ne nəzarət və ul gulşəni dil asada ne nəzahətdur kim anın bağbanı, "və ənzəlnə minəl-mu'sirati maən səççəçən¹³ linuxriçə bili həbbən və nəbatən və çənnatın əlfəfan"¹⁴ kəriməsi bilə təkəllum qılur və 'əndəlibi xuş nəvəsi nubuvvət bəjani bilə və rsalət nəqmə və ilhani¹⁵ bilə

¹⁰ Bu cümlə İstanbul və Qoqan basmalarında qujidaqıca auzıa berilgan: „hər xəjlda necə kişvar bar, və hər kişvərdə necə şəhr və qəsəbə və kent bar; və hər dəştidə necə xil-xil sahranışın ulus və hər taqıda necə təvajif bar.“

¹¹ P. B.—tilları.

¹² Q. B.—dur.

¹³ Q. B.—səççəçən. (سچچەن)

¹⁴ P. B.—mənbə ilhani.

surud korguzur və məzkur bolqan tujuridin bə'zi „ləv kuşifal-qıtai ma əzdədtu jəqinən“ ədası bilə tərənnüm nhajətiqə jetar, və sajır quşları vəlajət izhari və hidajət asaridin nəvəji irşad ajin və sədajı rəşad təlqin izhar etar.

Bajt:

Ki ta bolqaj çəhan baqı su gulşən mevədar olsun,
Hərimida bu bulbullarqə su gulşən bar olsun.

Mundin sonra uc nəv' tildur kim, əsl və mu'təbərdur, və ul tillar 'ibarəti gəvhəri bilə qajılınlıq ədasıqə zevar və hər qajının furul' bəqajət koptur. Əmma turki və farsi və hindı əsl tillərinin¹⁶ mənşəidur ki, Nuh pəlqəmbər sələvatul-lahu 'ələjhinn, uc oqliqə kim, Jafəs və Sam və Hamdur Jetuşur. Və bu muçməl təfsili budur ki, Nuh ələjhisi-səlam tofan təşviridin nəçət və anın məhləkəsindən həyat taptı, 'aləm mə'murəsida bəşər cinsidin asar və insan nəv'idiñ nəmudar qalmajdur erdi. Jafəsnı ki, təvarix əhli Əbul-turk bitirlər, Xta mulkiga jubardi və Samı ki,¹⁷ Əbul-furs bitirlər Eran və Turan¹⁸ məmmalikinin vəsatida valt qıldı və Hamni ki, Əbul-hind debdurlar Hindistan biladiqə¹⁹ əzəzzətli. Və bu uc pəlqəmbərzadə əvlad və ətba'i məzkur bolqan məmmalikdə jajıldılar və qalın boldilar. Və Jafəs oqlannı ki, Əbul-turkdur, tarix əhli ittifaqı bilə debdurlar ki, nubuvət taçı bilə sərəfrəz və rsalət mənsəbi bilə qardaşlarından mumtaz boldı. Və uc til ki, turki və farsi və hindı bolqaj, bu ucavının əvlad və ətba'i arasida şajı' boldı. Cun Ham Nuh ələjhisi-səlamqə nevəbbəliq qılıqan çətdin anın mubarək tiliga Ham barəsida qarqış otub erdi, bu səbəbdin anın rənq bəjazi səvad-qə mubəddəl bolub, tili şkəstəlik zahir qılıb, fəsahət və bəlaqət huljəsidin 'arij qaldı. Və əvlad və ətba'i ki, Hind kişvəri əhli bolqajlar, ləvnərlər məktəb əhli məsqi vərəqidek şəbərən, bəlkı şəbən və tilları ətfalının uci uşalqan qələmidek²⁰ ozgacə əda bilə təhrir və təqrir zevəridin 'açız və zəbün qaldılar. Ansız həm bolmaqaj kim, birər vərəq juzini mərkəb qərası oz juzları səfhəsindək qəra qılımqajlar və oz tillaridek şkəstə qələm tili bilə²¹ əda etmagajlar. Əmma ul səhəh rəqəmin ozləridin ozga kişi bilmas və ul kulaq palarnı²² ul səvad əhlinin ozga birav oqumas və fəhm qılmış. Cun 'ərəbi til və

¹⁵ Q. B.—əsillərinin.

¹⁶ Q. B.—və Ham.

¹⁷ P. B.—Turan" sozidan son janlış suratda „və“ jazilgan.

¹⁸ Q. B.—qaladək.

¹⁹ Q. B.—bitirə.

²⁰ Q. B.—palalarını.

məqal bili kəlam və hindî əlfaz bili muzəxirəfati naşeriçam, biri qajət şərəf və 'ulvi mənzilədin və biri nhajət nəhusət və dunvi mərtəbədin aradın ciqtılar. Qaldı turki əlfaz bili məqsud ədasi və farsi 'ibarət bili kəlam mə'nsasi. Andaq mə'lum bolur ki, turk sardın tez fəhmraq və bələnd idrakrak²¹ və xilqəti safrak və pakrak məxluq bolubtur və sart turkdin tə'əqqul və 'ilməda dəqiqraq və kəmal və fəzl fikrətida əmijqraq zuhur qılındur və su hal turkların sıdq və səfa və tuz nişətidin və sartlarnıq 'ilm və funun və hikmətidin zahir durur. Və lekin tillarida kəmal və nuqsan həjsiştidin fahis təfavutlardurki, əlfaz və 'ibarət vəz' qılırdı turk sartqə fajiq keliبدur və oz əlfazida işarət, 'ibarətiqə məzijətlər korguzuptur ki, oz məhəlli inşaalla məzkur bolqaj. Jana turknin mulajimət təb'inin sardın artuqluqiqə dəlile mundin vazihraq və şahide mundin lajihraq bola alurmü kim, bu ikki taifənin jığıti və qarisi, bəlkı uluqdın kicik barışı arasında ixtilat 'ələs-səvijədər. Hər miqdarki, bu birinin u bili bili amezış və guftu-guzari bar, ul birnin həm bu bir bili həmancə təkəllum və guftarı bar. Və sart arasıda əhlit təb' və daniş və zumrəi 'ilmu zihən və bentş koprakdur. Və turk elidə əçlaf və sadə el sartdin zjadədur. Əmma turknin uluqdın kicigiga deginçə və nəvkərdin begiga deginçə sart tilidin bəhrəmənddurlar. Andaq kim, oz xurd əhvaliqə kora ajta alurlar, bəlkı bə'zi fəsahət və bəlaqət bili həm təkəllum qılırlar. Hətta turk şu'ərəsi kim, farsi til bili rəngin əş'ar və şirin guftar zahir qılırlar, əmma sart ulusının ərzalidin²² əşrafiqəcə və 'amisidin danışməndiqəcə hec qajsi turk tilli bili təkəllum qila almaslar və təkəllum qılıqannıq mə'nisin həm bilməslər. Əgər juzdin, bəlkı mindin biri bu tilini organisə soz ajtsa həm hər kşı eñitsə bilur və anın sart ekanın fəhm qılır və ul mutəkəllim oz tilli bili oz rəsvaliqiqə ozi iqrar qılıqandekdur. Va turknin əslı xilqətdə sardın təb'i mulajimraq erkanga mundin bul'əçəbraq tanuq joqdurki, hec qajsi munun muqabələsida dəm ura almaslar və sart biçmə'i ihm əgər turk 'ibarəti ədasında 'açizdur, muhiq həm bar. Neucun ki, turk əlfazi vazifə usru kop vəqtə²³ mubaləqə izhari qılıb, əzuvij məfhumat ucun əlfaz vəz' qılındur ki, sahibi vuquf kşı ta zahir qılımas, inansə həm bolmas. Andaq ki: quvarmaq və quruqşamaq və uşarmak və çıçajmaq və ondajmak və cekrimak və domsajmaq və umunmaq və osanmaq və igirmək və egarmak və oxranmak və tariqmaq və aldamaq və arqadamaq

²¹ Is. B. və Q. B.—Idrak.

²² Is. B.—ərzatidin.

²³ Q. B.—diqqət və

və işanmak və iglanmak²⁴ və əjjanmaq və erikmək²⁵ və igranmak və avunmaq və qıstamaq və qıjnamaq və qozqalmaq və savrulmaq və cajqalmaq və devdaşımak və qıjmanmaq və qızqanmaq və inkamak və sijlanmaq və tanlamaq və qmirdamaq və serpmək və sirmamak və gənargamak və siqriqmaq və siqinmaq və qılımaq və jalinmaq və munlanmaq və indamak və tergamak²⁶ və tevrəmək və qınpajmaq və şıqaldamaq və sinramak və jaşqamaq və isqarmaq və konqrənmək və susranmaq və sijpamaq və qaralamaq və surkanmak və kujmamak və inranmaq və tuşalmak və munqajmaq²⁷ və tancıqamaq və tancıqalmaq²⁸ və koruksamak və buşurqanmaq və boxsamaq və kirkimək və sukadəmək²⁹, bosmaq, burmak, turmak, tamşimaq, qahamaq, sıpqarmaq, cicarkamak, çurkanmak, ortanmak, sizqurmaq, gurpiklaşmak, cuprutmaq, çırqamaq, bicismaq, qızzanmaq, singurmək, kundalatmak, komurmək, bikirmək, koñurdamak, kinarkamak, kezarmək, doptulmaq, cdamaq, tozmaq, qazqanmaq, qıcıqlamaq, gangiramak, jadamaq, qadamaq, cıqanmaq, kondurmək, sondurmək, suqlatmaq. Bu juz ləfzdürki, qarış məqasid ədasında tə'jin qılındurlar ki, hec qajsi ucun sart tilidə ləfz jasamajdurlar ki, barcəsi muhtaçın iləjhədər ki, təkəllum cağıda kşı anga muhtaç bolur. Kopi andaqdur ki, əsia antı məzmunun təfhim qılımaq bolmas və bə'ziniki anlatəsə bolqaj, hər ləfz təfhimi ucun necə ləfzni tərkib qılıqançına bolmas, ul daqı 'ərəbij əlfaz mədədi bili. Və turk əlfazida bu nəv' ləfz kop tapılır. Məsələn: bu məzkur bolqan juz ləfzдин bir necəga məşqulluq qılıb sabit qılılı, ta xəsm muqabələdə ilzam bolsun ki, ozgalarnı munga qjas qilsun. Şu'era əkabırıdin ki, bə'zi "məj" ta'rifidə müsələqə qılındurlar, və bu müttəddün bish əmredur ki, məj icmək qəvalididə soz kop surup, zərafət nhajətsiz zahir qılırlar. Biri sıp qarmaq ləfzidur ki, müsələqə mundin otmas. Turcə nəzmdə bu mətləbardur ki,

Bəjt:

Saqija, tut badə kim bir ləhzə ozumdin baraj,
Şərt bu kim hər necə tutsan ləba-ləb sıp qaraj.

Aja! Bu sıp qaraj ləfzi məzmuniqə jetkanda, farsi şı'rda ne 'llaç qılıqajlar. Və tamşımaq ki, qajət zəvqdin bat icmas

²⁴ Q. B.—igləmaq.

²⁵ Q. B.—erikmək* sozü tuşib qalqan.

²⁶ Q. B.—tekarmək.

²⁷ Q. B.—munqanmaq.

²⁸ Is. və Q. B.—tancıqalmaq.

²⁹ Q. B.—sudamak.

və ləzzət tapa-tapa, az-az icar. Bu qərib mə'ni ədasıda turkcəda bu mətlə' bar kim,

Bəjt:

Saqij cu içib, mena tutar qos:
Tamşij-tamşij ani qilaj noş.

Və boxsamaq ləfzi ədasıda turk su* mətlə'ni deşdur ki,

Bəjt:

Həçri ənduhida boxsab men, bilə alman nətaj,
Maj 'ilaçimdu, qopub dəjri fənaqə 'əzm etaj.

Farsigoj turk bekler və mirzadələr boxsamaqni farsi til bilə tilasələr ki, əda qılıqajlar. Və şirnin bina və mədəri 'ışqqə evrulur və 'asıqliqda jiqlamaqdin kullijrak və daimijrak əmr joqtur və anda tənəvvü' bar: jiqlamsınmaq məzmunida ki turk mundaq deşdur ki,

Bəjt:

Zahid 'ışqın desə ki qılıqaj faş,
Jiqlamsınuru koziga kelmas jaş.

Və inramak və sınramatmak kim dərd bilə jaşurun ahista jiqlamaqdur və aralarında təfavut az tapılır. Turcəda bu mətlə' bar kim,

Bəjt:

Istasam dəvr əhlidin 'ışqinni pinhan ajlamak,
Kecələr gəh inramakdur 'adətim gəh sınramatmak.

Farsida bu məzmun ki solmaqaj, şair ne carə qılıqaj? Və sıqtamaq kim jiqlamaqtə mubaləqədər, turk su nəv' əda qilişdər ki,

Bəjt:

Ul aj ki kula-kula qıraqlatti meni,
Jiqlatti meni demaj ki, sıqtatti meni.

Jana bijik un bilə ki, l'tidalsız aşus bilə jiqlaqajlar, anı okurmak derlər, və turcəda ul mə'nida bu mətlə' bar kim,

Bəjt:

İsim taq üzrə hərjan əşk selənini surmakdur.
Fraq aşusidin hərdəm nüüt jənliq okurmakdur.

Cun okurmak muqabələsida farsi tilda ləfz joqtur, farsigoj şair munundek qərib məzmun ədasının məhrumidur. Jana

jiqlamaqni okurmakı muqabələsida inckirmak daqı bar və ul incka un bilə jiqlamaqdur və ul turk ləfzida bu nev' tərkib bilə əda tapıbdurur kim,

Bəjt:

Cərx zulmida ki boqzumni qırıb jiqlarmen,
Iğitur cərx urar inckirib jiqlarmen.

Əmma jiqlamaqtə haj-haj ləfzin ədada ozların turkigojlarda şərik qilişdurlar və bu ləfz həm əslən turki uslubdur, və fəqirniq bu məqtə'i məşhurdur kim,

Bəjt:

Nəvalj ul gul ucun haj-haj jiqlamə kop,
Ki he deguncə ne gulən, ne qunca, ne gul bar!

Jana turk əlfazida qimsanmaq və qizqanmaq ikki qərib ləfzdür ki, anıq ədasi bu Bəjtə barkı,

Bəjt:

Uzarınni acarqə qimsanurmen,
Vəle el kormakığa qizqanurmen.

Farsigoj şu'era mundaq xob məzmun ədasının məhçurdular. 'Aşıq ajaqiqə tikan kirmakka alar „xar“ ləfzi bilə tə'ərruz qilişdurlar. Əmma „cokur“ ki mo'limraqdudur, bu ləfzləri joqtur və bu turcəda mundaq əda tapıbdur kim,

Bəjt:

Cokurlar kim seniñ Jolunda tevralmış ajaqımqə,
Cekib ul koj gərdin surmə tartarmen qaraqımqə.

Jana 'ışq təriqidə məhbub nəzzarəsi müəssər bolsə 'asıq-nın njaz juzidin telmurmagı usru munasib işdər, və bu ləfz alarda joqtur, və munundek ləfzləri həm joqtur və bu turcəda mundaq dijilişdər ki,

Bəjt:

Tokadur qanımni hər dəm kozlarıq baqış turup,
Kim necə juzumga baqqajsen jraqdin telmurup.

Jana turk ləfzinin məhbub çanibidin jasanmaqlı muqabələsida sart ləfzida arasta və arajış ləfzi bar. Əmma bəzənmək muqabələsida demajdurlar və ul jasanmaqniq mubaləqəsidur və anı mundaq desdurlar kim,

Bəjt:

Erur bəs cu husnu məlahət senə,
Jasanmaq, bezənmək ne haçət senə.

Və xoslarnın koz və qaşları arasıñ ki qasaq derlar, farsıda bu 'uzvnın atı Joqtur. Məsnəvijda bir çəma'et xob ta'rifida mundaq dejiliadur kim,

Bəjt:

Menizlari gul-gul, mizəlari xar,
Qabaqları ken-ken, aqızları tar.

Jana 'ışq ətvarıda kim, aşk və jiqlamaq muqabələsida a h
və issiq dəm 'umdədur. Türkler dəmni caqinqə və ahni
ildirimqə nisbət berib desdurlar kim,

Bəjt:

Fraqin icra ulus ortamakka²⁹ ej mahim,
Caqin durur dəmimu ildirim durur ahim.

Sart tilida caqin va ildirim dek-mutə'əjjin va mu'tə
bər ikki niməga at qojmajdurular və 'ərəb tili bilə bərq və
sa'iqə bilə əda qiliadurlar.

Və husn tə'rifida uluqraq xalqə kim turklar "men" at
qojuptular, alar at qojmajdurular. Turk bu tə'rifni bu nəv' əda
qiliadur kim,

Bəjt:

Anıq kim al enkında men jaratti,³⁰
Boji birlə sacini ten jaratti.

Əgər birin-birin əlfaz vəz'ida kim alar təqsir qiliadurlar,
tərruz qılılsa, soz üzər. Nevcun ki, kop vaql'dur. Jana
şı'rda barcə təb' əhlı qaşida rəvşən və məçmu' fusəha alıda
mubərhəndur ki, təçnis və ijhəm bəqəjət kullıdurdur. Və bu
tərxəndə isarat və xuçəstə əlfaz və işarətdə farsıdin koprak
təçnis amız ləfz və ijhəm əngəz nukte barkı nəzməqə müçib
zeb və zinət və bəsi təkəlluf və sən'ətdür. Mesələn: at ləfzi
ki, bir mə'nisi ələmdür, Jana bir mə'nisi mərkəbdür və Jana
bir mə'nisi əmrədur ki, taşni ja oqni at deb sujurqajlar. Bu
təçnisda mundaq dejiliadur kim,

Bəjt:

Cun pəriju hurdur atın, begim,
Sur'at icra dev erur atın, begim,
Har xədəngi kim ulus andın qacar,
Natəvan çanım sari atın begim.

²⁹ Is. ə—otamakka

³⁰ Q. ə—Anıq kim al men ilkida jaratti.

Və bu ikki bəjt ki, təçnis tamdur, həm turk şu'ərəsi xas-
səsidur ki, sartda Joqtur və muni tujuq derlar. Və munun
tə'rifin "Mezanul-əvzan" atlıq 'əruzgə vitiliadur, anda qılıliadur.
Jana it ləfzi və anda daqı bu nəv' uc mə'ni bar, andaq ki

Bəjt:³¹

E rəqib, ozni anga tutsan həm it,
Bızga rəhm ajlaş anıq kojidin it,
Gərcə bar dozəxca 'ışqın şu'ləsi,
Bızlı oz ilkin bilə ul sari it.

Və tuş ləfzida həm bu nəv' uc mə'ni bar. Və Jana jan
ləfzida və jaq ləfzida həm bu haldur və bu nəv' ləfz ki, anda
uc mə'ni bolqaj, həd və həsrədin koprak tapılır. Və xeli ləfz
həm tapılır ki tort mə'nisi bolqaj, andaq ki, bar ləfzi ki,
bir mə'nisi məvçudluqdur, və bir mə'nisi əmrədur baruvqə və
bir mə'nisi jukdur və bir mə'nisi səmərdür. Və andaq ləfz həm
tapılır ki beş mə'nisi bolqaj: saqın ləfzidek ki, bir mə'nisi
jad qılmaqqə əmrədur və biri sutluk qoj atıldı və 'ışq məsti və
məçnuni və semari muqabələsida saqın desə, hər biriga itlaq
qilsa bolur. Jana andaq ki tuz ləfzi ki necə mə'ni iradə qilsa
bolur. Biri tuz ki oq ja nəjzədek niməni derlar. Jana tuz
həmvar dəştəni derlar. Jana tuz—rast kşını derlar. Jana tuz—
sazni tuzmakka əmr qılmaqni, Jana tuz—ikki kşı arasında mu-
vafəqət salmaqni derlar. Jana tuz—bir məclis əssəsini həm
desə bolur. Və kok ləfzin həm necə mə'ni bilə isti'mal qı-
llırlar. Biri kok — asmannı derlar. Jana kok ahəndür. Jana
kok tekrada koklamakdur. Jana kok qadaqni həm derlar. Jana
kok səbzə və olənni daqt derlar. Bu nəv' əlfaz ham ki uc
mə'ni və tort mə'ni və artuqraq kim iradə qilsa bolqaj, kop
bar ki, farsi əlfazda andaq joqtur.

Və mə'ruf və məçhul qafijəda "vavij", "jajij" ham ki
farsi əş'arda vaqı' bolur, ikki hərəkətdin artuq bolmas, vavij
andaq ki, xod və dud və zor və nur. Və Jajij əndaq ki:
"bir"³² və şer. Və turki əlfazda bu mə'ruf və məçhul hərəkət
tort nəv' tapılır həm vavij və həm Jajisi. Vavisi andaq ki,
ot ki, şəj'i muhriqdur, və ot murur mə'nisi bilə və ut—mu-
qəmmirqə surd çətədin əmr, və yt ki saridin ariq hərəkət-
dur — kəlləni otqə³³ tutub, tukin əritur mə'nidadur. Jana bir
ənsal: tor ki damdur, Jana tər ki andın dəqiqraqdur ki, quş

³¹ P. ə—janlış suradə "nəjt" jazilgan.

³² Ucalı bəsməda ham "bir" jazilgan; toqrisi "pir" bolsa kerak.

³³ P. ə—oqqə.

oltur jiqacdur, ter ki andin dəqiqraqdur: ujníq toridur, və tyr ki barcadın ariqdur: torluqni ja eşikni tormak ojdur.

Və jaſij msal uc hərəkətdin artuq tapilmas,²⁴ bəz ki, sart „qədud“ der və bız ki „ma“ və „nəhnu“ mə'nisi bilədürü, və bızz ki,—„dərəfə“ derlər. Jana bir msal: ter ki, termak mə'nisi bilədürü, ter ki andin dəqiqdur, ildur ki, sartlar əni „ərəq“ və „xəvəj“ derlər. Və tır ki baridin ariqdur, oq mə'nisi bilədürü. Və bu nəv' əlfaz kop uc hərəkət bilə vəz' qilişdurlar ki, hala şajı'dur. Və necə hurufqə 'ibarət vus'əti ucun, nəlkə qafijə səhuləti ucun bir-biriga şirkət berisburlar. Ul cümlədin biri „əliſ“ bilə „ha“ arasında munəsəbət və muşarəkət berisburlar ki, bir ləfzni həm axırı əliſ ləfz bilə qafijə qilsə bolur. Andaq ki, „əra“ ləfzin „səra“ və „dəra“ bilə qafijə qilsə bolur. „səra“ və „dəra“ bilə həm qafijə qilsə bolur. Jana bir msal: andaq ki, „jəda“ ləfzin „səda“ bilə qafijə qilsə bolur, „ba-də“ bilə həm qilsə bolur. Və „vav“ bilə „zəmmə“ arasında həm ul nəv' şirkətdür. Andaq ki, „erur“ ləfzin „hur“, „dur“ ləfzi bilə qafijə qilsə bolur, „qurur“ və „zərur“ ləfzi bilə həm çajızdur. Və „ja“ bilə „kəsə“ arasında daqı bu nəv dur. Andaq ki, „aqir“ və „baqır“ əlfazın „sadr“ və „qadr“ əlfazi bilə qafijə qilsə bolur, „ta-xir“ və „təqjir“, əlfazi bilə həm bolur ki, farsi əlfazda bu səhulətlər joqtur. Və bu əlfaz vəziləri kop niməda çuz'ijatqə tə'ərruz qılıb, qəribə məzmun və məfhumlar ucun əlfaz vəz' qilişdurlar. Andaq ki, ba'zi məsadirdə otti. Jana qızı və hər təamki jesa bolur, jeguluk derlər, və sart elinin köpi nəlkə sarcası jemakni həm və icmakni həm „xərdəni“ ləfzi bilə əda qılurlar. Və uluq qardaş və kcik qardaşını ikkalasın „bradər“ derlər, və turklar uluqni—„aqa“ və kcikni „ini“ derlər, və alar uluq, kcik qız qardaşını həm „xahər“ derlər. Və bular uluqni—„egaci“ və kcikni „sinil“ derlər. Və bular atanın aqa-inisin „apaqa“ derlər. Və ananın aqa-inisin—„taqaji“ derlər. Və alar hecqasıqıq at tə'jin qilmajdurlar, və 'ərəb til bilə „em“ və „xal“ derlər və kokəltəşni turkcə til bilə derlər. Və atka və enkanı həm bu til bilə ajturlar. Bir mutə'əjjin nimə kim „aq ujdur“, anga „xərgah“ at qojupturlar. Əmma anıq əczasının kopını turk til bilə ajturlar. Andaq ki, tuňluk və uzuk və turluq və basruq və ciq və qanat və koznək və uq və baqış və bosaqə və erkinə və 'əla hazəl-qjas. Və av²⁵ və quş ki səlatin adab və rusumida hər qajsi başqə mutə'əjjin işitür, ikalasın „şkar“ derlər. Və avdə 'umda ki kjikdürü, turk anıq erkanın „hunə“ və tişisin

²⁴ Q. B.—solmas.

²⁵ Q. B.—və av ki.

„qilcaqci“²⁶ der. Jana sujqunniñ həm erkanın „buqu“ və tişisin „mərəl“ der. Sart ahu və gəvəzndin ozgə nimə demas. Və bir şoru şəjnliq av ki, tonkuzavidur, anıq həm erkakını „qaban“, tişisin „megecin“ və uşaqlın „corpə“ derlər. Və sart barcasın „xuk“ və „guraz“ ləfzi bilə ajtur. Və keldük quşqə ki, anda müqərrər və məşhur İlbasun ordəkdür. Və sart²⁷ el İlbasunni²⁸ xud bilmas. Taqı turk ordəknin erkanın „sonə“ və tişisin „borcin“ der. Və sart munga həm at qojmadur.²⁹ Və nər və madə ikkalasın „murqası“ der. Və ordəknin ənva'i bilur quşçilar qaşıda, məsələn, çorkə və erkə, suqtur və alməbaş və caqırqanat və temurqanat və aldaldəqə və alapukə və baqcal və bujosunluq derlər ki, jetmiş nəv 'bolur kim, sart barisin murqası oq der. Və əgər bir-biridin mutəməjjəz qilsa, turkca at bilə oq³⁰ ajtur. Jana at ənva'ida ki, tubucaq və arqumaq və jəkə və şabu və tatu josunluq—barin turkca oq ajturlar. Və atının jaşın daqı koprakin turkca ajturlar. Bir qulunni³¹ „kurra“ derlər. Ozga: taj və qunan və donan və tulan və cirqa və lanqə deguncə fəsihraqları turkcə derlər və koprakı muni həm bilmaslar. Və atının ijarin əgərcə „zin“ derlər, əmma koprak əczasının misli: çibilgir və həna və toqum və çarlıq və ularcaq və qançuqa³² və çilbur və quşqun və qantar və tufək və toqa josunluq kopin turkə ajturlar, və qamcını əgər „fazjanə“ derlər, əmma buldurgəsin və cəvcurqasın turkə ajturlar. Va çibə və çosən və kohə və qalqanduruq və qarbiçi və kecim və ahə josunluq uruş əsbəbin həm turk tili bilə ajturlar. Və məhudij ələsədində misli: dəstar və qalpaq və nəvrozij və toppli və şırdaq və dəkla və jələk və jaqliq və terlik və qor³³ josunluq nimələrni barisin turk tili bilə ajturlar.³⁴ Jegutuklardın əgərcə qoj mucələrinin bə'ziqə at qojupturlar, əmma arqəni və aşuqliq ilikni və jan songakni və qaburqəni və ilikni³⁵ və orta ilik və boquzlaqunı turkə ajturlar. Və jana bə'zi Jemaklardin qajmaq və qatlamaq və bulamaq və qurut və ulabə və man-

²⁶ Q. B.—qilmaçı.

²⁷ Q. B.—„şart“ sozidan son „el“ sozü tuşla qalqan.

²⁸ Q. B.—ilbasun.

²⁹ P. B.—qojmadur.

³⁰ P. B.—avq.

³¹ Q. B.—qulunluq.

³² Q. B.—qənçurqə.

³³ P. B.—terlik“ və „qor“ sozlarından ilları „və“ jazilmagan.

³⁴ P. B.—ajturla („və“ tuşla qalqan).

³⁵ P. B. və Is. B.—ikikni.

tu və qujmaq və orkəməc ni həm turkcə ajturlar. Və „qımız“⁴⁶ ni və surmə ni və baxsum ni və bozə⁴⁷ ni daqi turcə ajturlar. Jana tutmac və umac və kuma və talqanni həm turcə ajturlar. Və bu nəv' çuz'i-jatqə məşqulluq qilsa bəqajət kop tapilur. Əmma kullij-rak kəlimatni əda qıllı: „Ərəb tilinin sərfi istilahının əvvəsində bir bəndur ki, anga — mu'afa'ələ bəbi at qojupturlar ki, ləfz bər məzkar bolur, əmma ikki kşı fi'lloqə⁴⁸ müştəmildurki, bər nəv' vaqı' bolqaj. Andaq ki, „mu'arəzə“ və „muqabələ“ və „muşa'ərə“, „mukaləmə“ və kullij bəndur, munda 'əzim fəvaid hasil. Və farsigojlar muncə fəsahət və bəlaqət də'vəsə biliə bu faidənin məhrum. Əmma turk bulaqası bu faidəqə tə-ərruz qılıbdurlar. Və məsdərqə bir „şin“ hərfi ilhaq qılmaq bilə ul məqsudni tapibdurlar. Andaq ki, „cabışmaq“ və „tabışmaq“ və „qucusmaq“ və „opuşmak“ və bu şajlı ləfzdür. Və bu ləfz⁴⁹ vazi'i 'əzizlərgə çəti təslim və təhsindur ki, bəqajət xob qiliadurlar. Və bu fəsahət bilə şart fusəhasidin təmam sıçlıbdurlar. Jana 'ərəbij sərf və istilahda ikki məf'ulluq fi'llar bar ki, anın ədasi daqi mu'təbər və kullijdur. Andin daqi şartlar⁵⁰ 'arij qalıbdurlar. Və ətrak anga həm xəbraq vəch bilə mutabə'ət qılıbdurlar. 'Ərəbij andaq ki, „Ə'təjtu Zəjdən dirhəmən“, bu tərkibdə uc ləfz məzkar bolur. Alar ləfzqə bir hərf⁵¹ artur-qan bilə munga oxşaş bir zəmirni arturusturlar, bəqajət mux-təsər və müfid tuşustur. Andaq ki: „Jugurt“ və „qıldırt“ və „jaşurt“ və „ciqart“. Jana bir ədalari bar ki, bə'zi əlfaznın son-qida „c, l“ ki, „ci“ ləfzidur, arturlar, ja mənsəbnin ja hunərin ja peşənin izhari ucun; farsida joqtur, bəlkı alar həm turcə ajturlar.

Mənsəbdə andaq ki, qorci və suvcı, və xzanəci və kerak-jaraqci və cugancı və nəjzəci və şukurci və jurtci və şilancı və axtaci josunluq koptur.

Hunər və peşəda andaq ki, quşçı və barsıcı və qoruqçı və təmqacı və əcebəci və jorqacı və halvacı və keməci və qoççı. Andaqki,⁵² quş hunarında daqi bu istilah bardur⁵³, andaq-ki, qazçı və quvçı və turnacı və kjikçi və tavuşqancı ki şart ləfzidə joqtur. Və alar məzkar bolqanıların kopin turcə ajturlar.

⁴⁶ P. B.—qızı.

⁴⁷ Is. B. və Q. B.—ikki fi'lloqə.

⁴⁸ Is. a.—və' tuşın qaloqan.

⁴⁹ P. B.—sart və alar.

⁵⁰ P. B.—sir hər.

⁵¹ Is. B.—Andaqki* sozi joq.

⁵² P. B.—barur.

Jana bir nəv' isarət və ədalari bar kim, biravdin bir işni guman eltmək bilə ul işni ul kşiga nissat gunə⁵³ berurlar, joq ki təhqiq Juzidin, bəlkı məzənnə və guman həjsijətidin, əmma munda diqqat koptur. Andaq ki: barqudek və Jarqudek və kelgudek və bilgudek və ajtqudek və qajtqudek və urqudek və sorqudek və bu farsida bolmas.

Və ba'zi əlfaznın ax rida bir „cim“ hərfi vəsi qilurlar və anın bilə ul fi'lda su'rət josunluq iradə⁵⁴ qilurlar. Andaq ki; tegac⁵⁵ və etgəc və barqac və jarqac və təpqac⁵⁶ və satqac, Jana bir „re“ hərfi ki, ba'zi ləfznin axiriqə ilhaq qilurlar, andin mübaləqə və sə'j iradə qilurlar, andaq ki, biləkor və qila-kor və ketakor və jetakor.⁵⁷ Və jana bir rənja bir sıfətin şunu-li haliqə mübaləqə ucun anın əvvəlidə, əvvəl həftiqə bir „p“⁵⁸ ja „mim“ izafə qılıb, ul şej'qə zaid qilurlar; „p“ msali: ap-aq, qap-qara, qip-qızıl, sap-sarıq, jup-jumalaq, Jap-Jassi, ap-acuq, cup-cuqur,⁵⁹ bu nəv' xeli ham tapilur, „mim“ msali: kom-kok, jam-jaşıl, som-boz.

Jana bir „vav“ və „lam“ ba'zi ləfzqə ilhaq qılıb bir maxsus sıfətqə tə'lin qilur ki, səlatının xah rəzm asbabı ucun və xah bəzəm çhatı ucun mu'təbərdür. Andaqki; hravul, qaravul və cindavul və jənkavul və sozavul və pətavul, kitpavul və jasavul və bəkavul və şaqavul və daqavul kim alar mundin ulviyidurlar.

Jana ba'zi ləfzqə⁶⁰ bir „lam“ ilhaq qilurlar kim, ul şej'nin ul sıfətdə rusuxioqə dəlalət qilur. Andaq ki, qahal və jasal və qabal və tunqal⁶¹ və buqal⁶² və tosqal və sevarqal.

Bu əlfaz və isarətdə bu nəv' dəqajiq kopdur kim, bu kunga deginca hec kşı həqiqətiqə mulahəzə qılımaqın çatdırın bu jaşurun qalıbdur. Və hunərsiz turknın stəm zərif Jigitları asanlıqqə sola fərsi əlfaz bilə nəzəm ajturqə məşqul bolusturlar. Və filhəqiqət əgər kşı jaxşı mulahəzə və təəmmul qilsə, cun bu ləfzda muncə vus'at və məjdənida muncə fushət tapilur. Kerak kim, munda hər nəv' suxən⁶³ gizarlıq və fəsil gulfur.

⁵³ P. B.—„cim“ (gunə) sozida. „c“ harfinin nüqtasi tuşın qaloqan.

⁵⁴ Q. B.—ədada.

⁵⁵ P. B.—tikah (خیمه).

⁵⁶ Q. B.—qapqaç.

⁵⁷ Q. B.—bitakor.

⁵⁸ P. B.—berib (بَرِيب).

⁵⁹ P. B.—hup-cuqur (حُبْقُور).

⁶⁰ P. B.—alfazoqə.

⁶¹ P. B.—toqqal.

⁶² P. B.—birqal.

⁶³ P. B.—hər suxən.

tariq ve nezmsizlik və fəsane pərdazılıq asanraq bolqaj və vaqı⁷⁰ asanraqdır.⁷¹

Andin sonra kim, turk tilinin çami'ijeti munca dəlail bilə səsit noldı, kerak erdi kim, su xalq arasidin pəjda bolqan təb'ətət salihisi⁷² və təs'lin or tilları⁷³ turqac, ozga til bilə zabit qılımasa erdi və işgə sujurməsələr erdi. Və əgər ikkalası til bilə ajtsar quasişləri nolda, or tilları bilə koprak ajtsalar erdi, və jana bir til bilə arxaq ajtsalar erdi. Və əgər müsələqə qılımasa, ikkalası til bilə ten ajtsalar erdi. Bu ihtimaliqə xud jol persə solmas kim, turk ulusının xuştəsləri məcmü'i set tili bilə onam ajtsajlar, və silkul turk tili bilə ajtməqajlar, noldı keçi ajtsa almasqajlar, və ajtsalar həm sart turk tili bilə onam ajtundək fəsib turklar qasıda oquj və ofkara almasqajlar, və oqusalat hər təkisliqə juz əjb tapılıqaj və hər təkisliqə juz i'timət varlığı bolqaj.

Pas⁷⁴ su həyqətlərdin əndaq mə'lum solur kim, su tilda qərisi alıñs və zəfər kopdur. Muni xuş ajəndə tərtis və rəsədən-đe tərkib bilə saqlamaqının duşvarlıqı bar. Mustədij təsi ul nəcəni düşürəq bilə saqlamaqdın koft tapıp mutəməlir solur və usunraq sun məjl qılır. Cun necə qatla su nəv' vaqı⁷⁵ soldı,⁷⁶ sun'ı zoj qıldı. Cun təsi'et mu'tad soldı, oz mu'tadın qo-jus qayıti sun'adəq kim, müşkilrak ham bolqaj məjl qılıması mənim məndur.

Jana təlim fəlm çinsi açızlarnı həm majil, nəiki müşaqil nəsənəqəkər və zəman və rəsm əqli təriqidin⁷⁷ ciqmaqını müəssis körəs, və su nəv' bilə qalur. Və mustədijə Jana adəhdər kim təsilidin ul nimə sus ursa, cun oz zədə⁷⁸ təb' i orığa məhəmən eñçəng⁷⁹ maçnuidur. Tilar ki ani su tan əhlidə zər qılıs gitərəngəj. Cun su tan əqli farslıgojdurlar və turk əlahidinən nəzəramənd emaslar, təsi' ul qanisdin i'raz qılıs, su qənəqəni el sun məjl korguzur.

Əndiləti məjl korgundi, münasəsətlər tapış ham su xəjidiñ solur. Əndiq ki, su zəmənda solustur. Bari hər taqdır bilə ki sun, sevəqəsi turk əlahinin farslıqə munca mərijati və nəsənəqə munca diqqəti və vus'əti nəzm təriqidə şəji' emas erdi

və kitman nihan xanəsiqə tuşup erdi, bəlkı mətruk boluroqə javuşup erdi.

Bu xaksarqə səba əvailida kim aqız huqqəsidin bir az gəvhər zahir bola başlar, ul gəvhərlar hənuz nəzm silkiga kirmajdur erdi kim, zəmir dərjasidin nəzm silkiga tartılıqan gəvhərlar təb' qəvvəsi sə'ji bilə aqız sahilidə kela başlamaq korguzup erdi. Cun məzkur bolqan qaidə bilə kim əda taptı —məjl⁷² farsi sari soldı. Əmma cun şuur sinniqə qədəm qo-juldi, cun həq subhanəhu və təala təb' qədə qərabət sari məjini zatij və diqqət və duşvarpsəndliqqə şuru'ni əbilli⁸⁰ qılıb erdi. turk əlfaziqə daqi mulahəzəni lazım koruldı—aləme nəzərəqə keldi, on sakkız min aləmdin artuq; anda zeb və zinət spehri⁷² təb'iqə mə'lum soldı, toqquz fələkdin artuq; anda fəzli⁷⁴ və rif'ət məxzəni ucradı, durları kəvakıb gəvhərlərinin rəxşəndəraq və gulşəni joluqtı gulları spehr əxtəridin durəxşəndəraq; hərimi ətrafi el ajaqlı jetmakdin məsun və əcnasi qərajisi qəjr ilki tegmakdin ma'mun. Əmma məxzəninin Jilanı xunxar və gulşəninin tikani behəd və şumar. Xəjalqə keldi kim, həmmana ki bu Jilanlar neşti nəştəridin təb' əqli xədməndləri bu məxzəndin bəhrə tapmaj otupturlar. Və konulga andaq evruldı kim goja bu tikəniar sərzəniş zərəridin nəzm xəjli guldəstə bəndləri⁷⁵ bu gulşəndin bəzm tuzgucə⁷⁶ gul əliklaj almaj jol tutupturlar.

Cun bu təriqda himmat ailj erdi və təb' bebak və laubaliji, otarga qojmadı, və təmaşasidin tojmadi. Ul aləm fəzasında təb' spahi turktazlıqlar tuzdi. Və ul spehr həvasıda xəjal qoşı bə-lənd pərvazlıqlar korguzdi, və ul gənc çəvahiridin zəmir sə-jərəfisi nhajətsiz qılımətliq lə'l və durrı səmin aldı. Və ul gulşən rəjəhinidin konul gul cini həd və qajətsiz nəkhətliq gul və jasmən qojniqa saldı. Cun bu muvahib bilə qinalar və qənajim bilə istiqnalar mujəssər noldı. Munun nətəjiçi gulları rozgar əhliqə behəd və miqdər acila başladı, və başlarıqə bə-tixlij sacila kırıdı.

Ul çumlədin biri: „Qərajibus-siçər“ devani durkim, kicik jaşda təqəririm guzariş və təhəririmdin nigariş tapıdurdur kim, mə'a-niñ qurəbasidin qərib əlfaz ibasiqə kijurupmen və xəlq kon-lın ul qəribistan əqli oti bilə kojdurupmen.

Jana „Nəvadırüş-şəbab“ devanidur ki jitilik əvajılıda bə-janım kilkidin nəməjisi devaniqə və arajış bostanlıqə kırıbdur

⁷⁰ S. B.—vaqı.

⁷¹ Q. B.—asandırıq.

⁷² T. B.—salihisi.

⁷³ T. B.—illəri.

⁷⁴ Q. B.—pas.

⁷⁵ S. B.—su sun'ı zojə qalqın.

⁷⁶ S. B.—təriqidin.

⁷⁷ Q. B.—məjdai.

⁷⁸ Q. B.—şəhər.

⁷⁹ İstanbul və Qoqan basmalarida „məjl“ sozi tuşis qalqın.

⁸⁰ P. B.—zinət və spehri⁷² solis, „və“ artıqça jazilgan.

⁸¹ P. B.—fəzə.

⁸² Q. B.—təndələri.

⁸³ Q. B.—tuzgunca.

kim, ul nəvadir təməsəsindən jgitlik⁷⁷ mulkida qəvqə salıbən, va mulk jgitləri konlidin aram və qərarnı alıbən.

Jana „Bədajı'ul-vəsət“ devanidur kim, umr əvsətidə xəjalim xaməsi anıq zəbiqə nəqsəbəndliq və zijnətiqə səhrpəjvəndliq qılıbdur kim, ul bədi'lar vasitəsindən şəjda konullar eşkin işq taşı bilə qağıbən və ul ujga fitnə və afat otın jaqıbən.

Jana „Fəvaidul-kisər“ devanidur kim, həyat əvaxırda təxəjjulum xaməsi ani rəşki nigarxanə cin va qəjrəti xuldı bərin qılıbdur kim, anda uluqlarqə fajdələr zulalın jetkurupmen və həvəsləri şu'ləsiqə nəsajih zulalının suv urupmen.

Bu tort devan avazəsin cun rub'i məskunqə jetkurupmen, „Xəmsə“ pəncəsiqə pəncə urupmen. Əvvəl kim „Həjrətul-əbər“ bağıda təb'ım gullar acıbdur, Sajx Nzamij ruhi „Məxzənul-əsrar“ din başımoqə durlar sacıbdur.

Jana cun „Fərhad va Şirin“ şəbistəniqə xəjalim juz⁷⁸ tutupur. Mir Xisrəv dəmi „Şirin və Xisrəv“ otidin cəraqimni jarutuptur.

Jana cun „Ləjli va Məçnun“ vadisida işqim poja urub, xəçu himməti gəvhərnəməsindən nisarimoqə⁷⁹ gəvhərlər jetkүruptur.

Jana cun „Səb'e Səjjarə“ rəsədin zemirim baqlabən, Əşrəf „Həft pejkər“ iniq jetti hur vəşin peşkəsimqə jaraqlabən.

Jana cun „Səddi Skəndəriy“ əsəsin xatirim muhəndisi salıbdur, həzrəti Məxdum „Xədnəmə“ sidin kosi isləh və imdad calıbdur.

Bu „Xəmsə“ şuqlidin cun fəraqət tapıbən, təxəjjulum geti nəvərdin səlatin ta'rxi dəştinqə capıbən, cun namə səvadi zulmətdin „Zubdətut-təvarix“ ədasın tuzupmen, səlatin olğan atın bu həjvan suji bilə tırguzupmen. Cun „Nəsajimul-muhəbbət“ nəfəhati bəjanidin kilkim fəjz rəsan bolubən, əvlıja ulla muqəddəs ruhi fəjzidin ələm tolubən. Cun „Lisanut-təjr“ ilhani bilə tərənnüm tuzupmen, quş tili işarəti bilə həqiqət əsrərin məcəz surətidə korguzupmen. Cun „Nəsrul-lualij“ xəzajını tərci-məsiqə jettim, „Nəzməl-çəvahir“ bilə mə'nı əşkarın hullələrin murəssə' ettim. Cun „Mezanul-əvzən“ bəhrləridə qəvvas bolub, ul mi'jar bilə Nəsiri Tusij uzrin qoldum.

Jana daqı rəsajlıqə qələm surupmen və mukatiqə rəqəm urupmen ki, farsı sehrsəzələr və pəhləvəj⁸⁰ əfsanə pərdəzələr həm anda əvraq arastə və əçza pirastə qılıbdurular kim, dana hə-

⁷⁷ P. B.—jgit.

⁷⁸ F. B.—bu soz tuşın qalqan.

⁷⁹ Is. B. va Q. B.—şarimoqə.

⁸⁰ Q. B.—pəhləvan.

kəm⁸¹ ədalət juzidin koz salıbən, va burunuqı farsi və sonqı turki lətajif və dəqajiqidin bəhrə alsə, hukm sorar zəmanıda və har qajsinin mərtəbəsini tə'jin qilur avanida ümidim uldur və xəjalimqə andaq kelur kim, sozum mərtəbəsi əvçidin⁸² quiji inmagaj və bu tərtibim kəvkəbəsi ə'la dərəcədin ozga jerni bekanmagaj.

Bu sozlardın xəsm mundaq bilməsun və muddəjib bu nəv' guman qılməsunki, menin təb'ım turk əlfaziqə mulajim tuşgan ucun tə'rifidə mubaləqə izhar qılurmen, və farsi 'ibarətqə münasəbətim azraq ucun inkar və nəfijiqə⁸³ israr korguzurmen kim, farsi əlfaz istifəsin və ul 'ibarət istiqsasın kişi mendin koprak⁸⁴ qilmajdur erkin və səlah və fəsədin mendin jaxşiraq bilmajdur erkin kim, umrum gülsəninin taza bəharının taravəti caqı və həyat rəvzəsinin nəvrəsi səbzəzinin nəzahəti vəqtli kim, on beş Jaştin⁸⁵ qırq jaşqəcadur ki, insan xəjlinin təb'ı bulbuli hər gul çəmaliqə şəttə və ruhi pərvənəsi hər şəm'husniqə freftə bolur, vəqt bu əvqatdur. Və bu əvqatda kop qəris vaqı' hadisdur ki, ul vaqı'ə birav husn və nazin ja oz işq və nizajın şərh etarga bals bolur. Və bu hal qəzəl təriqida munhəsir⁸⁶ kim, ja ajturqə mutəəmmil bolulqaj ja oquriqə muştəqil. Oquriqə⁸⁷ dəvəvindin bu fəqir mutaləəsiqə kop məşqul bolmaqan devan az erkin. Bətəxsis işq⁸⁸ və dərd əhlinin rabbəri və peşrəvi Əmir Xisrəv Dehləvij devanı kim aşılıqdə dərd və nizaj və soz və gudaz təriqin ul muntəşir qıldı və anıq 'isqi məş'əlidin bu pərtəv ələm tijrə xakdaniqə jajıldı.

Jana həqiqət əhlinin sərxil və sərəfəzi Xoçə Hafız Şərazij nukat və əsrərin ki ənfası ruhul-qudsdin nşan ajtur və ruhulla ənfasidin əsər jetkurar.

Jana bu fəqirin piri⁸⁹ va ustazı və təriqət əhlinin sahibi irşadi, çəmi' əhlullahın müqtəda və şəxul-islami həzərati məxdumij nurul-milləti vəd-din Məvlana Əbdurrahman Çamij qəddəsə sərrəhünin ruhpərvər lətajifi və ruh gustər zərajifi kim, andin hər qəzəl kəl-vəhjil-munzəl və hər rsalə kəl-əhadisin-nəbijil-mursəl⁹⁰ aliş şan və rəfi' məkandur kim, alardin hər

⁸¹ Q. B.—həkim.

⁸² Q. B.—ucdin.

⁸³ P. B.—jafniqə.

⁸⁴ Q. B.—jaxşiraq və koprak.

⁸⁵ Q. B.—jaşin.

⁸⁶ P. B.—mutəhassir.

⁸⁷ P. B.—oquqə.

⁸⁸ Q. B.—'isq.

⁸⁹ P. B.—Biri.

⁹⁰ P. B.—kəl-əhadis-in-nəbij murasəl.

ləiz qıjmətədə durri səməndin abdarraq va hirqətdə lə'lə atəşindən bərəq kirdarraq. Və ikkalası məzkur bolqan əziz kələmi müçiz nəzəmidin anda cəşni və nasib və oz işq və kəmalatı və nihajati haləti munga izafə ki, haza şəj'un əcib! Barcəsiqə kop qatla otupmen, bəlkı kopinjad tutupmen, va qəsajid və qəzəliyatlarının qəris və lətafatın bilibmen, bəlkı qəribraq və lətifraqlarıqə tətəbbu-dağı qılıbmen. Qəsajiddin Əmir Xisrəvnin „Dərjəji əbrar“i kim, maşhur mundaqdur ki, der emiş bolqaj ki, juz miq bəjtdin at-tuq devanlarım qəzəliyatı və qəsaid və məsnəvijlərim əbəjati əgər ‘aləm səhifəsidin⁹¹ jujułsə və dəvrən səfihəsidin⁹² məhv bolsə, və bu qəsida qalsə ki, anda mə'ni istifəsi vafijdur, bu fən əhlidə meniñ fəzajılım dəliliqə kafijdur. Mətləi məshurdur kim,

Nəzm:

Kosi şəh xaliju bangı qulquləəş dərdi sərəst,
Hər ki, qani' şud bəxuşku tər, şəhi bəhru bərəst.

Bu şı'rəqə həzərəti Məxdumij nurən⁹³ çəvəb ajtəbdurlar, və atin „Luççətul-əsrar“ bitibdurlar. Və mətləi budurkim,

Bəjt:

Kunguri əjvanı şəh kəz kaxı kəjvan bərtərəst,
Rəxnha dan kuş bədevari hisarı din dərəst.

ki agar ul dərjəji əbrardur, bu əəri bəhardurki, mərtəbədə əndin bələndraq və bəhrəda andin faidəməndraqdur ki, anıq ustiga sajə salurqə jajılı alur, və başiqə dur əfşanlıq dağı qila alur. Fəqir ikləsi buzurgvari rəfi' miqdardaqə nişazməndiliq və gədaliq juzidin tətəbbu' qılıbmen, və atin „Tuhfətul-əfkər“ dey men. Və mətləi budur kim,

Bəjt:

Atəşin lə'le ki taçı xusrəvanra zevərəst
Əxgəre bəhri xəjali xam puxtan dər sərəst.

Və kop mə'ni əngəz ibarat və tə'milə amez işarat izafə qılıbmen ki, bu fən əhliniñ mahırları musəlləm tutupturlar. Və hər kığiga⁹⁴ bu bənda tərəddud bolsə həzərəti Məxdumij nurənnin „Bəharistan“ atlıq ktbənin kim anı „Bəharistani həjat və ngaristani nəçət“ desə bələr, bu mətləi'ni bitibdurlar və istişhad

⁹¹ P. B.—aləm səhifədin; Q. B.—asim səhifəsidin.

⁹² Q. B.—səhifəsidin.

⁹³ Is. B. və Q. B.—fərvən.

⁹⁴ Q. B.—kşı ki.

juzidin tə'rifin ajtəbdurlar ki, bu mənşuri⁹⁵ dəvlət spehr taqıqə asılısə Jəri bar. Və bu tuqraji sə'adətni Muşəri bojniqə avizə qılısə muçibə mübahat və ittixardur. Ul ktbəni aldik və bu məhəlini tapın nəzər saldik və bildik ki, ulcə men tə'rifida təhrir qılıbmen, təqsir qılıbmen.

Jana Mır Xisrəvnin „Mir'atus-səfə“ atlıq qəsidiəsiqə kim xəllaqul-mə'anij Xaqani Şervanij tətəbbui' qılıbdu və mətlə'i budur kim.

Bəjt:

Diləm tifləstu piri 'işq ustazi zəban danəş,
Səvadulvəch səbəqu, məskənət kunçi dəbistanəş⁹⁶.
Və həzərəti Məxdumij nurənnin çəvabında „Çlaur-ruh“⁹⁷ atlıq qəsidiəni debdurlar və mətlə'i budur kim,

Bəjt:

Muəllim kist, işqu kunçi xamoşı dəbistanəş,
Səbəq nadaniju dana diləm tifli səbəqxanəş.

Və fəqir həm „Nəsimul-xuld“ qəsidiəsin ikləsi buzurgvarqə tətəbbu' qılıbmen, və mətlə'i budur kim,

Bəjt:

Muəllim işqu piri əql dan tiili səbəq xanəş.
Pəjî⁹⁸ tə'disi tifli inək fələk şud cərxı gərdanəş.

Bu qəsidiəga dağı⁹⁹ kop mə'anij gəvhəri dərç və umr nəqdi xərç bolubdur.

Jana „Ruhul-quds“ qəsidiəsin bələnd avazə qılıb men ki, qudsiylar ruhin andin tazə qılıbmen, və mətlə'i budur kim,

Bəjt:

Zihi bəxaməi qudrət musəvvər əşja,
Həzar nəqşî 'əcib hər zəman əzo pəjdə.

Jana „Əjnul-həjat“ qəsidiəsi zulalin jetkurupmen ki, qəflət əhliniñ oluk bədənləriqə çan kijurupmen, və mətlə'i budur kim,

⁹⁵ P. B.—ajtəbdurlar ki bu mənşud; Q. B.—ajtəbdurlar kim bu mənşur, töqrisi—ajtəbdurlar ki, bu mənşur.

⁹⁶ P. B.—vəbistanəş (վեբան). Bu soz su sahifada ikkicə çajda ucrajdı.

⁹⁷ Q. B.—içlaur-ruh.

⁹⁸ P. B.—Bəjî.

⁹⁹ P. B.—bu qəsida dağı.

Nəzm:

Haçınanı şəb cu şadrvan səvda əfgənənd,
Çilvə dər xəjli butanı mah sima əfgənənd.

Jana „Minhaçun-nəçat“ qəsidiəsida hdajət təriqin tuzupmen
və zələlet əhliqə nəçat şəhrahin¹⁰⁰ korkuzupmen, və mətlə'i
itudur kim,

Bəjt:

Zih iż şəm'i rojət çəşmi mərdum gəştə nüranij,
Çəhanra mərdumi çəşm amədi əz 'əjni insanij.

Jana „Quvvətul-qulub“ qəsidiəsin ki, kilkim səbst etibdurdur,
həqiqət jolida zə'filiq¹⁰¹ konullarga ul qutdin quvvət jetibdurdur
və mətlə'i budur kim,

Bəjt:

Çəhan ki merhələi təngi şahrahi fənast,
Dəro məsaz iqamət ki rahi şahu gədast.

Bu altı qəsidi həmd və nə't və səna və məv'izətdür, və
əhli təsəvvuf və həqiqət tili bili mə'rifət. Jana zahir şu'ərəsi
təriqida həm tort qəsidi ki, „Fusuli ərvə'ə“qə məvsüməndur və
andin tort fəsl: hərarət və surudət və rutubət və jəbusəti kəj-
fiyəti mə'lum, xaməm rəqəm qılıbdur ki, tort fəsl xəsərəti əsə-
riderək rub'i məskunqə jağılıbdur.

Jana suxən pərdəz ustası alıj şan Xoça Kəlimuddin Səl-
man ki, qəsidi məjdəninin casuk suvaridur¹⁰² və oz zəmanının
benəzir suxənguzarı, məşhurdur ki, cun məsnu' qəsidi tərti-
biqə qələm suruptur, on səkkizda itmam¹⁰³ Jetkurusbdur¹⁰⁴. Va-
qı'i'n işe qılıbdur ki, nəzm əhli anın tə'əmmuqida¹⁰⁵ həjran və
təəmmulida sərəgərdandurlar. Tərsi' sən'əti ki, mətlə'din oz-
ga bəjtə bola almas, ul qəsidiənin əgərcə mustəxrəc mətlə'i
rastdur, əmma əsli mətlə'da əvvəlqli misra'nın bir ləfzida tə-
xəllif qılıbdur, və mətlə'i budur kim,

Bəjt:

Səfajı səfəvəti rojət birext abi bəhar
Həvəji çənnəti kojət bə next muşki tətar.

¹⁰⁰ P. B.—şəhr ajin.

¹⁰¹ Q. B.—zəffiliq.

¹⁰² P. B.—casuk suvaridur.

¹⁰³ Q. B.—təmam.

¹⁰⁴ Is. B.—nitkurusbdur.

¹⁰⁵ P. B.—təəqqiğda.

Bu mətlə'qə tətəbbu' qılıqan kop suxənvərlər və nəzm-
gustərlər cun müqəbələdə debdurlar, lət jepdurlar¹⁰⁶. Bu fəqir-
nin mətlə'i budur kim

Bəjt:

Cunan vəzid bə bostan nəsimi fəsli bəhar,
Kəzən rəsəd bə jaran şəmimi vəsli nigar.

Bəsərat əhli mulahəzə qilsələr bilurlar ki, bu mətlə' tərsi'-
qə vaqı' bolur, əşədin mu'erra və murəssə'qə kelur, i'tirazdin
mubərradur. Bu nəv' şı'rniq tə'kid və mübahəqəsi ucun Jana
bir ruba'i ham deşmen ki, ta Xəlil sinni Əhməd ruba'i'j qə'idə-
sin vəz' qılıbdur, tərsi' sən'ətida ruba'i'j ajtilqan eşitilməjdür,
bəlkı Joqtur və ul budur kim,

Bəjt:

Ej rojı tu kəvkəbi çəhan arajı,
Ve bojı tu əşhəbi rəvan asacı.
Be mojı tu¹⁰⁷ jarəb cunan fərsəjı
Gesoji tu cun şəbi fuqan əfzajı¹⁰⁸.

Jana farsi qəzəlilik devani Xoça Hafiz təvrirdə kim, çəmi' suxən ədalar və nəzm peralar nəzəridə mustəhsən və mətbü'-
dur, tərtib beribmen kim altı mindin əbjati 'ədədi¹⁰⁹ koprakdurdur
ki, koprak ul həzrət şı'rinq tətəbbu' vaqı' bolubdur. Və bə'zi
həzrəti Şəjx Musilhiddin Sə'dij quddisə sirruhuqə kim, qə-
zəl təvri muxtəri' idur. Və bə'zi Mir Xisrəvəqə kim l'sq atəşkə-
dəsinin şu'lə əngəzidur, və dərd qəribəxanəsinin əşkrezi. Və
bə'zi həzrəti Məxdum nüرانqə kim kəmal əvçininq mihibi lamı'-
idur. Və məzkur bolqan əzizlər halatının çəmi' ki, bu devan
xəlajiq arasında şajı'dur və rozgar əhlinin təb'lari ul sari raçı'
və anda kop turluk dilkəş ədalar və diləpəzir mə'nalar vaqı'dur
ki, təfsili su fəqirdin munasib emas. Və anda hər nəv' nəzm
əsnafidin misli müqəttə'at və ruba'i'jat və məsnəvij və ta'rix
və luqəz və ul çumlədin beş juzga jəqin mu'əmma kim kopi
həzrəti Məxdum nüran mubarək nəzəriqə jetibdür və ul həz-
rətniq İslah və təhsinin şərəfin kəsb etibdurdur kim, xaməmdin
rozgar səfhəsiqə jazilişdurdur¹¹⁰ və qələmim ləjli və nəhar əvra-
qıda nəqş qılıbdur. Bulardin daqı başqa Jigitligim zəmanı və

¹⁰⁶ Q. B.—jedurlar.

¹⁰⁷ P. B.—tu (ş) sozida „1“ harfinin ikki nuqtasi tuşib qalqan.

¹⁰⁸ Q. B.—əbzajı.

¹⁰⁹ Is. B. və Q. B.—ədəd.

¹¹⁰ Q. B.—jaziliş.

Şəbab əjjami avanida koprak şı'rda sihrsaz və nəzmdə fusun pərdəz şu'ərəniş şirin əş'ari və rəngin əbəjatidin ellik mindin artuqjad tutupmen. Və alar zəvq və xuşhallıqının ozimni avutupmen və səlah və fəsədlarıqə fikr ettiəmen, və məxij dəqajiqi qətəmmül və təfəkkurlar bilə jetubmen, və farsi əlfaz əja və hunəri mulahəzəsi idrakida¹¹¹ təb'üm ozin salmajdur, bəlki ul vadij qət'iда kılıkım rəvəndəsi tez gamlıq bilə qədəm urmaqan jer qalmajdur. Və ottuz jıldın artuq va qırq jılıq jaqındur kim Xurasan mulki kim¹¹² fəzli kəmal əhliliqə 'aləm məməlikinin misri mu'əzzəmi və səvədi e'zəmidur. Bu mulknın çəmi' nəzəm əhli şu'əraji şirin kəlamı və fusəhəji vaçisul-ihtirami hər ne¹¹³ hər mə'nı bilə kim əvraq Juziga arajış və hər əlfaz bilə kim əçza 'uzarıqə nəməmajış berisədurlar, bu fəqir suhbatiqə Jetkuruədurlar¹¹⁴ və bu za'if allında¹¹⁵ otkarisədurlar, və hək və İslah İltimasın¹¹⁶ qılındurlar, və xatiroqə qılıqan nukta ki ajtılıbdur, insaf Juzidin müsəlləm tutupturlar¹¹⁷ və əger bə'zi iba qılındurlar dəlajil bilə alarqə xatir nşan qılındur, andın sonra qəbul qılıb, ozların şakir¹¹⁸ və məmənun bilibdurlar. Və bəsa mə'anij əhli xurdədanlar və dəqajiq xəqli dəqiq bəjanılar ki, Ənvərij və Səlman şı'rda hər biri birinin¹¹⁹ çanişin tutub bəhsler qılıb, sozları bir-biridin otmagandın sonra bu fəqir alliqə muhakəmə ucun kelturub tururlar¹²⁰ və hər ne hukm təpib dururlar müsəlləm tutup, munaqəşələri bərtərəf bolusubur. Və qəzəlda Mir Şahid və Məvlana Kətibij və alar qəjri tərəfidin daqı bu josunluq və məsnəviyidə həzrəti Şəx Nəzəm və Mir Xisrəv Dehləvij çanibidin daqı bu dəsturluq kop vaqı' bolupdur.

Barcadın kullijrak sənəd bu kim həzrəti irşad pənahi nəvvərə mərqədəhü nurən ki, kəlamı məliki 'əllam və əhadisi mu'çiz' nizam xərjul-ənam ələjhis-səlatu vəs-səlamdin sonra farsi sozda çəmi' alar sozidin Juqarraq soz joqtur, koprak kütub və rəsail və qəzəlijat və qəsajidda ki mə'anij gəvhərlərin nəzəm silkiga kijdurur erdilar və zəmir nhanxanəsindən əncumən təmaşağahiqə cılıvə berur erdilar, anıq musvəddəsin burunraq

¹¹¹ Q. B.—İvrakida. (إِبْرَاكِيْدَا)

¹¹² Q. B.—mulkinin.

¹¹³ Is. B. va Q. B.—hər ne* sozi joq.

¹¹⁴ P. B.—jetkuruədnarlar.

¹¹⁵ Is. B. va Q. B.—alında.

¹¹⁶ Q. B.—və hək İslah İltimas.

¹¹⁷ Is. B. va Q. B.—tutupturlar.

¹¹⁸ P. B.—şagird.

¹¹⁹ Is. B. va Q. B.—hər birinin.

¹²⁰ Is. B.—turlar.

bu fəqirqə iltifat və i'tiqad juzidin berur erdilar kim, bu əraqni al¹²¹ və başın ajaqiqə nəzər sal, xatirinqə hər ne ajtqudek soz kelsə ajt, deb və hər ne işarət bolqanı kim məzkur boldi, zahir qilsam məqbul tuşar erdi. Bu də'vaqə dəlili bu kim, ondin artuq kutub və rəsailda ul həzrət bu fəqirnin atın məzkur qılındurlar. Və kopi təb' və idrak və munga münasib niməlargə nissət beris məstur qılındurlar. Bu qəbul nəzəri əsəridin bir qərndin artuq sultanus-səlatin spehr ajin suhbatlarında və firdəvs təz-jin xidmətləridə kim əhli kələmdin və məqaldin fəzli və kəmal zumrasının məcmə'idur, və 'ilm və fəzinin mənbə'idur, bu fəqirnin soziga mərtəbə rəfi¹²² və məqalə vəsi' erdi. Və oziga soz çətidin 'əzim i'tisar və soziga oz çətidin bijik pajə və miqdar və sultanus-səlatin ki məzħəri lutfi ilahij və məzħəri ənvari həqajiqi namutənahijdur və fərxəndə zəmri 'ulim gəvhərinin dərjası və xuçəstə xatiri xaskar bəndələr zatinin kimjasıdır, bu tajifənin koprak istilah və qəvə'ididin 'alij məcəlsidə soz otsə muxataba bu fəqir, fəsahət və bəlaqət əhli nətəjiçi təb'idi hər ne məzkur bolsa müşarun iləjh bu həqirni qılur erdilar. Və ul miqdar bu tufraq-nın¹²³ rutəsin fələkka Jetkuru up və ancə bu zərrənin pajəsin qujaşdin aşurup erdilar kim, ozlarının xurşəd fəjz təb'lidin zuhur qılıqan rsaləki¹²⁴ oz gəvhərzə qələmləridin ngariş tapıbdur və oz kəməhij halatiları kəfifjətida guzariş surəti tutupdur, bu bəlli bəndələrini nəzəm təriqinən barca nəv'ida tə'riflər bitib, "sahibqran"lıq ləqəbi bilə sərəfraz qılındurlar və bəmisli və ənbazählə vəsi bilə mumtaz etisədurlar və muqərrərdür ki, humajun təb'ları zəman müşkilatinin mi'jaridur, fərxəndə zihn-ları 'alam dəqajiqinə həlləli və sahibi əsrarı.

Bəndəl xaksar əgərcə tufraqdin oksuk erdim, əmma ul qujaş tərəbijəti bilə rəngə-rəng gullar actım və bu əfgəndələtətibisar əgərcə zərrədin kəmrək erdim, ul səhabə təqviyəti bilə guna-guna durlar sactım və dilsoz əbəjatim munaqat əhliliqə aşub və qəvəqa saldı və bəzim¹²⁵ əfroz qəzəlijatim xərabatılarda ah və vavəjla saldı.

Hasili kəlam andın sonra kim muncə qəvij dəlail və əzim şəvahid bilə su fəqirnin vuqufi, bəlki məharəti bu fənnin fəsil və turki nəzəmdə sabit və rəvşən boldi, əgər birni jana bərığa tərçih qılısam kerak ki bu tajifədin hec kşıga müsəlləm

¹²¹ Q. B.—al* sozidan ilgari ,və* janlış jazilgan.

¹²² Q. B.—mərtəbə və rəfi'.

¹²³ P. B.—tuqraqnın.

¹²⁴ Q. B.—rsaləga.

¹²⁵ Q. B.—bəzim.

tutub sidq demakdin ozga məqal və məçal bolmaqaj. Bətəxsis ki muncə burhani qati' bilə həm qət' tapqaj va İstishhadqə bu musvəddənin həm ləfzi joq ki, hər hərli fərjad urqajlar və qəvqa kotargajlar.

Jana bir kullijə¹²⁶ bu kim, ta mulk 'ərəb xuləfasi və səlatında erdi, fələk ul vəqtə nəzəm dəsirəqə 'ərəb tili bilə çilvə berdi, andaq ki, Həssan Sabitdek və Ləqitdek məlikul-kəlam suxən guzarlar və mə'nij afərin fəsahət şı'arlar pəjdə boldilar və oz tilları bilə nəzəm ədasının dadın berdilar. Bu munasəbat bilə 'ərəb səlatini daqı İbrahim Məhdijdek və Ma'mun xəlifədek və bulardin ozga həm səlatin zadəlar qərrə¹²⁷ nəzmələrin qəsajıl ajtılırlar və fəvaid zahir qildilar. Cun mulkdin bə'zi əqalim və kişvərdə sart səlatini mustəqil boldilar, ul munasəbat bilə farsigöj şu'era zuhur qildilar. Qəsidiəda Xaqanıj və Ənvərij və Kəmal Ismail və Zəhir və Səlmandek və məsnəvijda ustazi fən Firdəvsij və nadiri zəman Şəjx Nzamij və çaduji Hind Mir Xisravdek və qəzəldə muxteri' vəqt Şəjx Muslihiddin Sə'dij¹²⁸ və Jəganəi 'əsr Xoçə Hafiz Şerazijdek ki, bularnıq tə'rifi Juqarraq cun şəmməi surulupdur və vəsflarıqə qələm urulupdur. Sozni uzaatmaq haçət emas və kəlam tətvilin mə'nii əhli mustəhsən demas. Və bu munasəbat bilə sart səlatının həm sultan Tuqruldek və Şah Şıça'dek 'alij qədr padşahlar və rəfi' mərtəbə əncum spahlar rəngin əşyat və şirin qəzəlilik ajtılırlar və zəmanlıarda məşhur boldi, və rozgarları əvraqıda məstur. Ta mulk, ərəb və sart səlatının turk xanlarıqə intiqal taptı, Həlakuxan zəmanidin sultani sahibqran Temur-Korəgan zəmanidin fərzəndi xələfi Şahrux sultannıq zəmanının axırıqəcə turk tili bilə şu'era pəjdə boldilar. Və ul həzrətinin əvlad və əhfadidin həm xuş təb' səlatini zuhurqə keldi: şu'era Səkkakij və Həjdər Xarəzmij və Ətalij və Muqimij və Jəqinij və Əmirij və Gədajideklar. Və farsi məzkur bolqan şu'era muqasələsida kişi pəjdə bolmadı, bir Məvlana Lutfijdin ozga kim, bir necə mətlə'lari bar kim, təb' əhli qaşıda oquşə bolur. Ul çumlədin biri budur kim,

Bəjt:

Ulki husn etti bəhanə elni şəjda qılqalı,
Kozgudek qıldı seni ozını pəjdə qılqalı.

¹²⁶ Q. B.—kuljə.

¹²⁷ Q. B.—səlatin zadalarıqə.

¹²⁸ Q. B.—şəjx Muslihiddin („Sə'dij“ tuşın qalqan).

Və səlatindin həm olguca¹²⁹ təb' əsəri hec qajsidin zahir bolmadı və vərəq Juziga nəqs qılıquca nımə qalmadı, Sultan Baburdin ozga kim bu mətlə' alar təb' i əsəridur kim,

Bəjt:

Necə Juzuñ korub həjrən bolajin,
İlahi men senə qurban bolajin.

Ta bu vəqtqəcə kim, mulk bu dudmannin təxti səltənəti-qə xatəm və taçı xlafətiqə səzavar və musəlləm; əsalət bəhrinin durri şahvari, 'ədalət mə'dəninin gəvhəri 'alij miqdəri, spəhəbəliq mə'rəkəsinin Rustəmi dastanı, spəhdarlıq məjdəninin Sami Nərimani, sərəfrəzliq taçının gəvhəri zəvəndəsi, bəzəmsazlıq spehrinin əxtəri fərxəndəsi, çəhandarlıq bəzminin Iskəndəri Çəmşəd çahi, çəhangırılıq əncümənin xurşədi aləm pənahı, rif'ət çəhanının qulləl gərdən xəraşı, 'ədalət spehrinin səhabə gəvhərpaşı, fəzl və kəmal hədəqəsinin marduməki binnasi, təkəllüm və məqal hədiqəsinin bulbulu xuş nəvəsi: əs-sultan binnis-sultan, əl-xaqqan binnil-xaqqan muizzus-səltənəti vad-dunja vəd-din Əbul-Qazi Sultan Husəjn Bəhadirxan xəllədəl-lahu tə'ala mulkəhu və səltənətəhu və əfazə 'eləl-aləminə bir-rəhu və mkrumətəhu

Rusaij:

Kim ta fələk afaq uzə dəvr qilur,
Əncum guli hər tun bu cəməndin acilur,
Ne şah anıq zati kisi Jad bilur,
Ne təb' anıq təb'idek istab tapilur.

Digər:¹³⁰

Ta kim fələk evruler dəvam olsun ana
Iqsal əsatida məqam olsun əna
Həm nutq ilə çanbəxş kəlam olsun ana
Həm nəzəm kəlamı məstədam olsun ana.

çəhanbanlıq təxtida məqam tutti və kişvər stanlıq məsnədida aram taptı,—mulk silkiga əmnijat gəvhərlərin cekti, və çəhan məzrəida çəm'lijet danələrin ekti. Cun səlim qəlibi¹³¹ gəvhəri kani mə'anij erdi və mustəqim zihni məvridi fəzli subhanıj, kəlam əhliliq tərfiјa və ibtihaçlar və kəlam xəlliqə və bənərətə

¹²⁹ Q. B.—olguca.

¹³⁰ P. B.—digər“ sozi tuşış qalqan.

¹³¹ P. B.—qəlibi“ sozi tuşış qalqan.

rvaçlar dəst berdi. Və hər 'ilmədə müfid ta'liflər və hər fəndə muntiq təsniflər qıldılar və qərib rəsajlı mə'nəvij zuhur qıldı və əcib dəvəvin və qəzəl və qəsajid və məsnəvij jağıldı. Və oz şərif təb' və lətif zihnlərinin daqı əgərcə ham farsi demakka qadir və həm turkə ajtmaqqə mahir erdi, əmma əsl təb' iqtizası və şajı' təkəllüm munasəbəti ədasi bila turki devan tədviniqə məjl qıldılar və dilpəzir əşyat və bənəzir qəzəlilət tərtib ərdilər ki, ta 'Ətarud fələk devanxanəsinin qəlamzən və raqimidur və spehr bəjtul-intizaminin rəqəmkəş və nazimi, andaq guşəni dəqajiq gul və rəjahını bila arastə və ul nəv' məxzəni mə'anij çəvahiri səmimi bila pirastə korməjdur. Dəqiq mə'nü gul 'uzarları səlis əlfaz kisvətlərarda cilvə nəmaj, və qərib məqsud mahruxsırları lətif əda hullələrə cehrə kuşaj devan demaj ki, bəhri 'ummandur, hər qəzəl anda çəvahirdin məmlü bir səfinə, səfinə demaj ki, xəzinədur, hər bəjti bir uj mə'anij gəvhərlərinin anda Juz dəfinə, soznak əşyatını oququqünin nəfəsi el konlin ortamakka sumumi afat və dərdməndənən əlfazını əda qılıquqünin uni¹³² xəraşidin məhzunlar baqrı çərahət, 'ibarəti nişatlıq zəmirlərni matəmzədə qılıquci və hərarəti muzdek savuqan konullurnı atəşkədə qılıquci, hurufi tərtibida¹³³ sihrsəzliqlər və ədasi tərkibida fusun pərdəzliqlər. Hasil ki, turkə til bila bu nəv' devan ki məzkur boldi və tə'rifi bu sıfat və ajin bila ki məstur boldi kim bu Josunluq qərajis joq ki səlatını mukərəmi dara¹³⁴ həşəmdin, bəiki şu'əraji qudsij nəfəsi məstidən dəmdin vaqı'. Bolmajdur və araqqə kirmajdur, vaqı' boldi və araqqə tuştu və anıq zulalı həjatının fajzi qujaş cəşməsindən otkali ja-vuştı, və bu təifənin bəbəhrələri bu ruh nəqddidin bəhrəjab və ləb təşnələri bu abi həjatdin serab boldilar. Bavuçud bu sultanus-səlatının kimija əsər xatiri və xurşəd asar zəmirlə daqı munga majil ki turk nazimləri oz əlfazları bila şı'rə məşqulliq qılıqajlar və konul quncəsi daqıdın ki beçlər cirmanıbdur bəhar nəsimidek ənfəs bila guldek acılıqajlar. Və il-tifat və ixtimam Juzidin bə'zi mə'nillər tapıb nəzm qılırqə hukmlər həm çari boldi və soz uslubiqə tə'jinlər və ədasiqə tə'limlər hem izharı boldi. Turk ulusi anıq xuş təb' bekləri və mirzadələri və sahibi zihən pak təb'ləri və azadələri andaq ki kerak məşqulliq əsbağın tuza almadilar və ul nəv' təb' nəticəsi korguza almadilar ki, andin xuşgojluq umedi tutsa bolqaj, bəiki bu umedni alarnın rozgari haliqə javutsə bolqaj. Turfəraq bu kim bu nəv' padşahi suxəndan tərqiisi və təlqini və ih-

¹³² Q. B.—ujı.

¹³³ P. B.—hurufi tərtibi.

¹³⁴ P. B.—dar həşəm.

sani və təhsini qa'idəi mutabə'at və müvafəqətni unutus və çadə¹³⁵ nafermanlıq və zəlalətni tutub kopı, bəiki barisi farsı-qə məjil soldilar və ul til bila nəzməqə qajıl. Bu iş mundin ozga sola almas ki, turk tili tə'rifidə andaq ki Juqariraq məzkur boldi: Bavuçud əlfaz kəsrəti və 'ibarat vus'eti və mə'anij qərabəti və əda səlasəti dilpəzir baqlamaqtə su'ubət bar, və dilpisənd tərtib bermaktə təb' rənc və 'uqubat tapar, lazımlı köründi turk tili şərhidə bir necə vərəqqə zəb-arajış bermak və anda həzərəti sultanus-səlatin mulajiməti təb' və məharəti zihnlərin şərh etmak və humajun rə'jiali tərtib bergan devan bəbi-da bir necə soz gustaxlıq Juzidin surmak və ul həzərət kəmali danalıq və vuquf təvanalıq nhajətidin bu fən əshabiqə və bu fəzl ərvəbəqə tə'limlər berib və təlqinlər qılıb bular ul həzərətin dəqiq sozin ja anlamaj, ja anlasalar sujurulqan Josun bili, 'eməl qılımaj, ja qila almaj. Və bu zə'ifi xaksar ul həzərətin¹³⁶ qudsij nəfəsi pasını¹³⁷ asrap və vaçibul-iz'an hukmlarıqə ita'et və fərmanbərdarlıq qılıb konlumdin və tili midin kelgancə və qələmim və ilkimidin quvvət fəhm qılıqancə ul həzərətqə bavuçud bəndəliq və ul bəndəliq bila sə'adətməndiliq və fərxəndəliq.—şagirdlikka daqı ozumni müşərrəf və ərcümənd və mu-bahij və sərbələnd qılıdim. Və jillar turk tili və nəzmi qa'idə və uslubında bilmaganlarını sorup və müşkillərini həllali müşkilatim¹³⁸ tabuqida 'erzqə Jetkuron, faldələr tapıb, kullıj nəticələr kordum. Ul həzərətin tə'limi və tərsibəti bila və rəh-nəməjliyi və təqviyəti bila işim ul Jerga Jetti kim, ul həzərət oz pak təb'ləri nəticəsindən zahir bolqan rsalə ki,¹³⁹ oz mə'arif ngar killki təhriri erdi və oz lətajif asar nutqı təqriri, əlqəbimni Juqarı əda qılıdimki, ne 'unvan bila səsət qılıdilar ki, mukərrər qılımaq haçət ermas. Bu bəndəqə həm cun bu nəv' əzim dəvət ki, həq sushanəhu və tə'alanın "Əl-mutəkəllim" degan ismiqə məzhərijət bolqaj və xəlajiq arasında təkəllüməda əqrən və əmsaldın imtiyaz və f'tibar və uluq at bila avaza vəiştiharqə ki, ul həzərətin 'Inajət və ixtimamları ba'is boldi, və Juqarı məzkur bolqan dəvəvin və məsnəvij və sajır kutub və rəsajlı mə'nəvij ki, ta 'aləm bnasidur bu təjifədin¹⁴⁰ hec kimiga içtimə'i dəst bermajdur və ixtira'l mujəssər bolmajdur, dəst berdi və mujəssər boldi. Əgərcə barcanı ul həzərətin şərif ismiqə mu-xəjjel və humajun əlqəbəqə muzəjjel qılıbmen, bularni sajır

¹³⁵ P. B.—çaddəi.

¹³⁶ P. B.—ul həzərətin nən.

¹³⁷ Q. B.—pasını.

¹³⁸ Q. B.—həllul-müşkilatim.

¹³⁹ Is. B. və Q. B.—risaladar ki.

¹⁴⁰ P. B.—bu təjifə.

inajətlar məqasələsida tutup „Əl-mutəkəllim“ ismiqə məzhəri-jətim 'uzriqə turki və sart luqəti kəfifjəti və həqiqəti şərhida bu rəsaləni çəm' qılıb sitdim. Və anga „Muhakəmatul-luqətəjn“ at qojdum, ta turk eli tili fəsahət və diqqəti və bəlaqət və vus'əti ki, ul həzrət su til və 'ibarət bilə nəzm əsatı tuzupdurlar və məsiha ənfası və xızır zulalidin oluk tırguzmak təriqin 'aləm əhliqə korguzupdurlar, zahir qıldım. Və xəjalımqə mundaq kelur kim, turk ulusi fəsihləriqə uluq həq sabit qıldım ki, oz əlfaz və 'ibarətləri həqiqəti və oz til və luqətləri kəfifjətidin vaqif boldilar və farsigojlarnın 'ibarət və əlfaz basıda tə'n qilur sərzənişidin qutuldular. Alar daqı rənç və məşəqqətim məqasələsida, cun bu məxfi 'ilmədin ki¹⁴¹ zahir qılıbən, vufq tapsalar, umed ul kim, bul fəqirni xəjr du'ası bilə jad qılıqajlar və ruhumni anıq bilə şad qılıqajlar.

Rusa'ij:

Bu namə ki,¹⁴² Jazdi qələmim tartış til
Ta'rixin anıq çumadijul-əvvəl bil,
Kunnin rəqəmini carşənbə qılıqıl,
Toqquz Juz jildin otub erdi beş Jel,

„MUHAKAMATUL-LUQƏTAJN“ NIN SADDALAŞITIRILGAN TEKSTİ

Soz əhli xırmanının başaqcısı və soz qıjmatıbaşa taşıları xazinasının pajlaqcısı və nəzm gulistanının sajraqı bulbulu, ja-ni Navalıj des taxalluslangan Əlişer sundaj ərz qıladi, soz bir dur bolıb, unın darjası koquldır. Koqul sundaj bir orun bolıb, unda məjdə və jrik ma'nalar toplangandır.

Bu şunga oxşadı, gavhar darjadən qavvas vasitasi blan ciqazıldı, unın qıjmatı esa, taşığa qarasə malum boladı. Soz duri ham koquldan sozga pecən kşı vasitasi blan nutq şərafığa erişadi, unın qıjmatı ham ozinin daraçasığa qarasə suhrat qazanadi və hamma jaqqa jajladı. Necunki, gavhar qıjmat Juza-sidan çuda kop daraçalarga bolunadı, hatta bir drəmdan Juz tumangaca desə boladı.

„Marvaridni darivar ucun alganda məjdə-məjdə qılınır, bir misqalını bir drəmdan satılıdı. Agar padşa qulaqqə saladıqna bolsa, bütün halida alındı, demək, qıjmatı mülkligiga və i'tibari malligiga qarasə boladı¹.

Soz durının ajırması bundan ham ceksiz və daraçası sun-dan ham nhajatsızdır. Şundajki, jaxşı sozdan olğan badanga taza ruh jetadi, Jaman sozdan trik təngə olduruci zahar xasi-jati pəjda boladı.

„Soz sundaj gavhardırkı, martabasını anıqlaşdan nutq ega-ları açızdırlar: martabası—Jaman soznın halak qılıcanlıqından tartış, jaxşı soz blan Isanın mu'ciza korsatışığa qadar baradı“.

Sozniq turiarı şu qadar kopki, ojlaş və tasvirlab ciqış mumkun emas. Agar mübalaqa qılmadan juzakı bajan qılınsa və qısqalıq blan jazib ciqılsa jetmiş ikki nav'ga bolunır, Jetmiş ikki xil xalqınq soziga ajlanışında hec bir soz joq, lekin bundan ham kopdir. U şundajki, jer Juzinin jetti iqliminiq har

¹⁴² Is. B. və Q. B.—ilmədin.

¹⁴³ Q. B.—bu naməni ki.

¹ Jaç arasığa alingan gaplar şı'rının nəst blan berilgan ifadasıdır.

birida neca mamlakat bar, har bir mamlakatda neca şahar, şa-
harca və kent bar va har daştıda neca xil sahranışın xalq, har
bir taqnın kamarlarında va juqarisida, har bir darjaniq aralıda
va qırqaqında neca guruh adamlar bar. Har bir çamaanıq tillar-
ri ozgalarından va har guruhnıq sozlaşuvları Jana bırlaridan oz-
gaca va sir neca xususijatlar blan farqlidirki, bu ajırma ozga-
larda joqdir. Şundajki, quşlar, hajvanlar va Jirtqıcıların avaz
ciqarışlarıda har bırinıq ozgaca qicqırıq va ajtimları hamda
qajtalanmajdiqan nəva va xanişları bar. Əmma soz va gapdan
maqsad ma'nı va mazkur maxluqlardan maqsad insandır va u
—ma'nı va nutqınıq egasidirki, şunıq ucun, bizniq sozimiz unıq
sozi ustida baradı.

Endi sozni bajan qılışqa kirışajlıq: juqarida turlılıgi va
bir-birdan ajırması ajtilğan turlı şahar, qışlaq, taq, orman va
darja xalqlarının hammasında ma'nini sozlar arqali ifada qılına-
di va u sozlardan ma'nı anılanadi.

Bu tillarının barcasıdan arab tili nafislik blan açralgan va
badıjjılık bezagi blan mu'çiza korsatucandırki, bunda hec bir
til ahıllarının da'vısi joq, sozi, toqri, dejış va işi taslim bo-
lış, xalas, cunki silucan bujuk padşanıq mu'çizalı sozioşa til-
da ingan va pajqambarnıq saadatga eltuci hədisləri oşa tilda
ajtilğandır. Bujuk avlıjalar va baland daraçalı maşajixlar sur-
gan haqıqat va ma'rifatlarını, tahrir kijimiga kijintırgan ma'nı
gozallarını koprak oşa mubarak isara va qutluq soz va işara-
lar blan ada qılışdırılar.

Eh qandaj gozal! Çan kirgizuci u naqda qandaj tazalıq,
va koqul acuci u gulşanda qandaj pakızalık barkı, unıq baqba-
nıı, bulutlardan şarillatıb jamqırlar jaqdırıb, jerdan uruqlar va
osumliklərni va ormanlı baqlarını juzaga ciqardıq" degan jax-
şı sozi blan sozljdı va xuş nəva bulbuli pajqambarlık nutqi
blan va xabarcılık xuş avaz nəqməsi blan sajrıldı. Juqarida
məzkrə bolgan parrandalarnıñ ba'zisi „Agar parda acılsa, ja-
qınlıq zjadələşməjdı" ifadasi blan xanişnın axırığa jetadi va ucar
quşlar dostlık izhari va toqri jol korsatış nəşanalarından haq jol-
ga başlış kujını va haq jolga undaş sədalarını izhar etədi.

„Çahan baqı turgunca bu baqnıq mevəsi əriməsin.
Unıq icida bu bulbulların jaqımlı avazı ocmasın".

Bundan sonra uc nav' til barkı, bular hamma tillarının aslı-
dir va bu tillarının har biri oz gapırucularının sozlaşuvlarına
masdır. Bu tillarının şaxabçıları bənhaçat kopdir. Əmma turki,
farsi va hindı tilları ası tillarının ciqış ornidirki, Nuh pajqambarnıq
uc oqlı: Jafəs, Sam va Hamga barıb jetişədi. Bu qısqa sozniñ

¹ Bu jerda til ma'nasında.

təfsili şuki, Nuh tofan fitnasıdan xalas tapganda va unıq ha-
lakatıdan qutulqanda, dunja juzida başarıq cinsidən asar va in-
san nav'ıdan namuna qalmaqın edi. Bu vəqtə Jafəsnı—uni ta-
rixcilar Əbuturk dey Jazgan—Xtaj mamlakatıga Jubardi. Samni
—uni Əbüfurs dey Jazganlar—Eran va Turan mamlakatlarının
ortasığa hakim qıldı. Hamni esa—uni Əbühind dey ataganiar
—Hindistan mamlakatıga uzatdı. Bu uc pajqambarzadanın av-
ladıları va ozlariga qaraşılıları mazkur mamlakatlarda jajıldilar,
u jerlarda ziclaşış ketdilar. Əbuturk dey atalgan Jafəs, tarix-
cılarnıq bir aqızdan ajtişiga kora, pajqambarlıq taçı blan us-
tun va elcilik mansabı blan qardaşlarından imtiazlı boldı. Uc
til: turki, farsi va hindı tilları bu ucavının avlad va qaramları
ortasında tarqaldı.

Ham esa Nuh pajqambarga bədabılık qılıqanı ucun u kşı-
nın mübarak tiligə Ham toqrısında qarqış otgan edi, bu sabab-
dan unıq aq rangı qaraqa ajlandı, tili siniqliq pəjda qılıb, na-
fislik va badıjjılık kijimidən jalangac qaldı. Hind mamlakatının
ahalisi bolgan avladıları ranları məktəb salalar maşq qılıqan
varaqdek qara muncaq ran, balkı keca tuslı va tilları bala-
larnıq uci siniq qalamidek ozgaca jol blan jaziş va sozlaşış
bezagıdan açız va zaif solis qaldı. Şusuz ham bolmajdiki,
birar varaq juzini sjah qarasi blan oz juzlərdeq qara qılma-
qajlar va oz tillaridek siniq qalam tilli blan əda etmagajlar,
əmma u betlərdəki Jazuvlarnı ozlərindən ozga kşı bilməs va u
qaraq Juruşlarnı oşa qara ranlıldan başqa birav oqujalmas
va tuşunalması.

Ərəb tili blan sozlaş va hindı sozlar blan valaqlaş masa-
laşı—biri qajatda şaraf va juqarı daraçadan va biri nhajatda
nahslik va past miartabandan—aranan ciqdi. Endi turki sozlar blan
maqsad ifadasi va farsi ibara blan soz ma'nasi masalası qaldı.

Malum boluşica, turk sartdan¹ kora tezfahmraq, tuşuncası
juqarıraq, jaratılış çatıdan safraq va tazaraq solis jaratılgan.
Sart turkka qaraqanda fikrlaşda va tımda nazik nuqtalarqa eri-
şucan, fazl va kamal (jetiklik) da cuqurraq tuşuncalı solis je-
tişgan. Braq tillarida artıqlıq va kamçılık çatıdan zor farqlar
barkı, turklar soz tuzuşda sartlarga ustun kelganlar va oz soz-
larida belgilər işlatışda artıqlıq korsatganları; bizi buni, xuda
xahlasa, oz çajıda ajturmız. Jana turknıq sartga qaraqanda jum-
şaq koqullılıkda artıqlıqqa bundan kora acıqraq dalıl va rav-
şanraq guvah soluşı mumkunmiki, bu ikki xalqınıq lgiti va qə-
risi, balkı kattadan-kicigi—barış arasıda aralasış bəsbarabardır.
Bu aralasış şu qadarki, bu biri blan u biri ortasında anlaşış, oz

¹ Sart — fars omida işlatılgan.

ara sozlaşış bar, u birinin ham su biri olan oşanca anlaşış va sozlaşışı bar. Sartlar arasında talantlı, bilimli kşilar koprakdir. Türk xalqıda sadda dillar şartdan kora artıraqdır.

Əmma turknıñ kattadan kiciglgaca, xizmatkaridan begigaca şart tilidən bahramanddirlar. Şundajki, oz trikçilikləriiga aid ahvallar ustida sozlaşa alurlar, balki na'zları adasılı ravişda sozlaşa alurlar. Hattaki turk şairləri farsi tilida rəndar şı'rilar va şrin həkajalar Juzaga cıqara alurlar.

Əmma şart xalqının quji tabaqasından Juqarı tabaqalarıqaca, savadsızdan bilmənligəcə hec qajsisi turk tilida sozlaşa almajdi va sozlagannıñ sözügə ham tuşunalmajdi. Agar juzdan, balki minđan biri bu tilni organıb sozlaşa başlasa, eşitgan kişi bilib qaladi—unıñ şart ekanını tuşunib aladi...

Turknıñ asıl jaratılışıda şartdan kora jumşaq konullı ekanıga bundan ham ravşanraq belgi Joqki, heckim bunin qarşısında dəm ura almas. Sartların hamması agar turkça sozlaşa açızzılıq qılsalar, haqları ham bar. Cunki turk sozlarını jaratuci çudə kop vəqtde mübalaqlar qılıb məjdə ifadalar ucun sozlar jassadırki, ta biluci kişi anlatmasa, bundaj narsalarga işaniş ham mumkun bolmajdi¹.

Bu juza sozni inicka maqsadlarnı ifadalaş ucun belgilab- dirlərki, bularnıñ hec biri ucun şart tilida soz jasamabdirlar. Lekin bularnıñ barcasığa kşının ihtiyaçı tuşadı, sozlaşış caqıda kişi unga muhtaç boladı. Bularnıñ kopi şundaj sozlərki, (farscada) unıñ mazmununu asla anlatıb bolmajdi. Ba'zisini anlatasa boladı, lekin bir sozni tuşuntırış ucun bir neca sozni tizmagunca bolmajdi. Bu ham arabca sozlar Jardami blan boladı. Türk tilida bu xil sozlar kop tapıldı. Masalan, juqarıda mazkur bolğan juza sozdan bir necəsi ustida şuqullanıb, isbat qılaçılık, taki da'vagar qarşılıq korsatganda ujalıb qalsın, şunın blan başqalarını ham bunga salıştırsın.

Şairlərin kattalarıdan ba'zları „məj“ ta'rifidə mübalaqa qılıbdırılar. Bu narsa adat bolib ketgənki, məj icmaq qaidaları toqrisida kop sozlar jurguzib, nhajatsız xuş tab'lık korsatadılar. Bu toqridəqə sozlardan biri „sıp qarmaq“ sozidirki, mübalaqa (bortdırış) bundan otmas. Türkçə nəzmədə bu başlanma bar:

„Saqij! Mengə məj tut, bunıñ blan bırdəm bolsa-da, ozimdan ketib, rahatlanaj.

Şartım şukl, har qanca tolatıb bergen məjləriñi şimira!

¹ Bu jerda juza soz rojxati barkı, Jana takrarlamadıq.

Bu „sıp qara j“ sozi mazmuniga kelganda farsca şı'rda nma ilaç qılıdılardı?

Jana „tam şimaq“—artıq zavq arqasında tez icmasdan, lazzat tapa-tapa az-az icmaqdır. Bu qızıq ma'nı ifadasında turkcada bu başlanma bar:

„Saqij ozi icib mənga ham qoş qılıb tutsa, men uni lazzatlanıb tamşij-tamşij, ja'ni Jutumlab icajin“.

Jana „boxsamaq“ sozi ifadasında turk bu başlanmanı ajtgran:

„Jetişənmişlik qamida boqulqanman, silalmajman netaj, caram məjdür, turis joqliqqa qarab ketaj“.

Farsca Jazuci turk bəkləri va mirzadaları „boxsamaq“ ni farsi tilida ajtişni istasalar, ajtib korsinlar-ci!

Şı'rnıñ tuzuliş işqqa ajlanganda (soz işq ustida barganda) aşiqlıqda jiqlamaqdan tolaraq va daimiraq iş joq. Bu jiqlamaqınıñ turları bar.

„Jiqlamsınmaq“ mazmunida turk bundaj dejdi:

„Zahid ozida işq barligini bildirməci bolib, jiqlamsınmaq boladıju, lekin koziga jaş kelmajdi“.

Jana „inramak va sınıramak“—dard blan jaşırın, əstəjiqlamaqdır. Bu sozların aralarında ajırma azdır. Turkcada bu başlanma bar:

„İşqinni xalqdan jaşırışını istab, adatim kecaları gah inramak, gah sınıramak bolib qaldı“.

Farscada bu mazmunu beruci soz bolmagac, şair necara qılıqaj?

Jana „siqtam aq“—jiqlamaqın mübalaqasıdır. Türk bu ni şundaj ifada qılıqan:

„Kula-kula oziga jaqınlaştıraq u aj juzlı gozal məni jalqız jiqlatdıqına emas, sıqtatdı ham“.

Jana, baland tavuş blan, haddan taşqarı topalan kotarış jiqlajdılarki, buni „okurmak“ dejdilər. Turkcada oşa ma'nıda bu başlanma bar:

„Meniñ işim taq ustida turis har tamanga koz jaşı selini tokmak,

ajrılıq fəqanıdan hardam bulut kabi okurmak bolib qaldı.“

Farsı tilde „okurmak“ qarşısında soz bolmagac, farsca ajtuci şair bunindək qızıq mazmunu ifadalaşdan mahrumdır.

Jana, jiqlamaqdaqı okurmaknıñ qarşısında „inckirmak“ ham bar. Bu—inicka avaz blan jiqlamaqdır. U soz turk tilida bundaj tarkıbda ajtilgan:

„Cərx (falak) zulmından tamaqım qırılıqanca jiqlarman, inrajman, cərx uraman, inckirib jiqlarman“.

Əməma Jıqlamaqda „h a j, h a j“ sozini ajtışda farsca Jazuçilar ozlarını turk jazuculariga şerik qılıbdırlar. Bu soz ham aslıda turkcadir. Ozimninq ajtgan bir qazalımnın axırı maşhurdır:

„Navaj! Ül gul ucun haj-hajlaş Jıqlama! Cunki, „he“ deguncə nə gul tənəsi, nə quncə, nə gul—hec narsa qalmajdi.“

Jana, turk tilidə „qımsanmaq va qızqanmaq“ degan iki qızıq soz barkı, u sozlar bu sajt icida bar:

„Jüzindən pərdəni acışgə undajmanu,
lekin başqalarının koruşdan qızqanaman.“

Farsca Jazuci şairlar bundaj Jaxşı mazmunni ifadalaşdan cədət qalqandırlar.

Aşiqnının ajaqıqa tkan kırışını ular „xar“ sozi blan ta'riflədilər. Əməma aqırtucanraq bolğan „cokur“ sozi ularda joqdır. Bu—turkcada bundaj ifadalaşan:

„Senin Jolında ajaqımqə qadalqan cokurlarıń ciqarıs alıb,
kocannıń tupraqıqa surtıs, kozımgə surma qılıb tartamən“. Jana, işq Jolidə seviklinin korunuşı mujassar bolğanda, aşiqnının zarlanış juzasidan telmurmaqçı cüda munasib iş boladı. Ularda bu sozniń ozi va bunga oxşaş sozları ham Joq. Bu—turkcada deb ajtılıgan:

„Qacanqaca uzaqdan Juzımgə telmuris turasan“, deb kozlarıń mengə baqıb, hərdəm qanımnı tokadı“.

Jana turkcada seviklinin Jasanmaqı toqrisida kelgan soz (jasanmaq) qarşısında sart tilidə „arasta va arajış“ sozi bar, əməma „bezənmək“ qarşısında hecnarsa demajdılardı. Bezənmək—jasanmaqın mubalaqasıdır. U toqridə şundaj deədirlər:

„Ozingə jarasğan gozallıktı jetadi senga, jasanmaq, bezənməknıń nma keragi bar senga.“

Gozallarının koz va qaşları arasını „q a b a q“ dejdilər, farsida esa bu a'zanıń atı joqdır. Masnaviğda bir guruh gozallarını maqtaşda bundaj dejilən:

„Juzlari guldır, kiprikleri tkandır,
qabaqları ken, aqızları tardır“.

Jana, işq Jolidə koz jaşı va Jıqlamaq qarşısında „ah“ və issıq „dəm“ (nafas) asas hsablanadı. Turklar „dəm“ (nafasını) „caqın“ (caqmaq)qa va „ah“ni „ildirim“ (jaşın) ga nissat bəribdirlər:

„Ej gozalim, senga jetişalmaslıq arqasında, xalqını ortab Jusarışda otlu nafasım caqmaq, dardlı ahim jaşın kabisidir.“

Sart tilidə „caqın“ va „ildirim“ dek anıq va maşhur ikki narsaga at qojmajdılardı, ərəb tili blan „bərq və salqın“ dejdilər.

Gozallıknı maqtaşda kattarak xalga turklar „men“ deb at qojqanlar, ular at qojmaqanlar. Turk bu maqtaşını bundaj sajan qılıqan:

„U gozalnın qzil Juzida xal jaratdi,
boji blan sacını ten jaratdi“.

Agar ular (farslar) başarılmagan soz jasaş toqrisida birin-birin toxtalı berilsə, soz uzajıb ketadi, cunki bu cüda kopdır.

Jana, barça şairler qaşida ravşan va hamma soz ustaları aldıda anıq malumdırki, şı'rda „taçnis va ijjam¹“ qaidası umumlaşğandır. Bu crajlik isara va gozal belgilarda farsıdan kora (turkcada) koprak taçnisini bildiruci soz va ijjamnı anlatuci nuqtalar barkı, bu nazm (tizma soz) ni bezantiradi va san'atlı qılıadi.

Masalan: „at“ sozini alajlık, ism (biravnın ismi), minadigan at, taşrı Jakı oqnı at, deb ajtılıgandagi bujrueq ma'nalarida kelədi. Taçnis Joli blan bundaj dejilən:

„Senin atın pəri va hur ekan, begim.
Tez juruşda atın devga oxşarkan, begim.
Xalq qacadığan oqınız blan
natəvən çanım taman atın, begim.“

Bu iki bəjtni „taçnisi tam“ (toluq taçnis) dejilədi, bu turk şairləriǵa maxsus bolıb, sartlıarda joqdır. Turklar bunı „tujuq“ dejdilər. Bu qaidanı „Mezanul-əvzan“ atlı əruz ktaibə Jazil-gan va unda sajan qılıqandır.

Jana, „it“ sozida ham juqarıdaqidek uc ma'ni bar, cunancı:

Ej rəqib, çananga ozinni it qılıb tutsan həm
bizga rahm qılıb, jarnıń kocasından it (joqal),
gərci işqının şu'lesi dozaxca bolsa ham,
bizni oz qolin blan ul tamanga it (elt).

Jana, „tuş“ sozida ham juqarıdaqidek uc ma'na bar. „Jan“ va „jaq“ sozida ham şundajdır. Bu xıldagi uc ma'nali sozlar ceksziz kop tapılıdı.

Tort ma'nali sozlar ham ancagına tapılıdı. Cunancı, „bar“ sozini alsak, mavçudlik (joqının qarşısı), barışga bujrueq, Juk, samar (meva) ma'nalarida kelədi.

Şundaj soz ham tapılıdındı, undan beş ma'na anlaşıladı. Masalan, „saqın“ soziniń bir ma'nasi Jadga almaq (saqınışının) bujrueqi, biri—sutlı qojnın atıdır. İşqdan bolğan mastlik,

¹ Taçnis va ijjam—şaklaşdırılmış, şı'mın mista'larda şaklaşdırılmış sozlar qol-lası, turlı ma'nalar ciqarısı san'ati.

maçnunlik, xastalık sozleri ornda saqın demak va har birinin ornda işlatmaq mumkundır.

Jana, şunindek „tuz“ sozidan bir neca ma'nani anlaş mumkun. Biri „tuz“—oq jaktı najzaga oxşas narsaga dejdilar, Jana „tuz“—tekis çajga ajtadilar, Jana „tuz“—toqri kşini ajtadilar, Jana „tuz“—calquni sazlamaqqa bujruekdir, Jana „tuz“—ikki kişi arası muvafaqat salış (keliştiriş, jarastiriş) demekdir. Va Jana „tuz“—birar maçlis (oturiş) asbab-ançamlarını ajtalsa ham boladi.

Jana „kok“ sozini ham bir neca ma'nada işlatadilar. Biri: „kok“—asmanni dejdilar, Jana „kok“—ahandır, Jana „kok“—tekrada koklamak (koklamzar) dir, Jana „kok“—qadaq (bojaq) ni ham ajtadilar, Jana „kok“—majsa, kókatni ham dejdilar.

Bu xildagi uc, tort va undan artiqraq ma'na anlaşıladigan sozlar kop, farsi sozlarda bundaj narsalar joqdır.

Ma'ruf (belgili) va maçhul (belgisiz) qafijadaqı vavij va jaji qafijalar farsi şirlerde kelsa ham, ikki belgidan artiq kelmədi. Vavij şundajki—„xod“ va „dud“, ham „zor“ va „nur“ va jaji şundajki—„bit“ va „şer“.

Turk tilida bu ma'ruf va maçhul belginiñ ham vavisiñdan, ham jajisidan tort xili tapiladi.

Vavisi şundajki „ot“—jandiruci narsadir, va „ot“—otuş ma'nasidadir. Va „ut“—qmurbazqa jutus çhatidan bujruekdir va hammasidan inicka harakat bolgan „yt“ kallani otga tutis, tukini əritis ma'nasidadir. Jana bir msal: „tor“—avcılar toridir, Jana undan inickarak ajtılıdagın „ter“—quş olturadıgan jaqacıdır. Undan nazikrak bolgan „ter“—ujnının toridir. Va juqarıdaqlarının barcasidan nazikrak bolgan „tur“—torluq va eşikdagı pardalarnın naqşidir.

Jagli msali uc belgidan artiq tapilmajdi. „Bez“—sartlar uni qadud (goştnin bez) dejdilar. Va „biz“—(farsica) ma, (ərəb-cə) nəhnu ma'nasidadir (kşilik, koplik almaşı). „Bijiz“—farsicada daraş derlar.

Jana bir msal: „ter“—termaq ma'nasidadir, ilgarigidan nazikrak bolgan „ter“—sarflar ərəq va xəvj dejdilar, barcasidan nazik „tir“—oq ma'nasidadir.

Bu xilda kop sozlarnı uc harakat (uc xil unli) blan jasabirlar, hazırda ham tarqalqandır. Çumlani kenəjtiriş va qafijani asanlaşdırış ucun bir neca harfnı bir-biriga şerik qilişdirler. Şu çum�adan „əlif“ blan „ha“¹ arasında şeriklik va mun-

¹ Əlif va ha—eski alifseدا harf namları; əlif uzun a demak, ha—soz va noqum axırında keladıqan ş demekdir.

sabat paþda qilişdirirlarki, bir sozniñ axırını alif (a) blan qafija qilsa boladi. Cunancı, „ara“ sozini „səra“ va „dəra“ blan qafija qilsa boladi, „sərə“ və „dərə“ blan ham qafija qilsa boladi. Jana bir msal: „jəda“ sozini „səda“ blan qafija qilsa boladi, „badə“ blan ham qilinsa boladi.

„Vav“ blan „zəmmə“¹ arasında ham şundaj şeriklik bardır. Cunancı, „erur“ sozini „hr“ (hur) va „dr“ (dur) sozi blan qafija qilsa boladi, „qurur“ va „zarur“ sozi blan ham mumkundır.

„Ja“ blan „kəsrə“¹ arasında ham şundajdır. Cunancı, „səqir“ va „baqır“ sozlarını „sadr“ (sadir) va „qadr“ (qadir) sozleri blan qafija qilsa boladi, „tə'xir“ va „təqjir“ sozleri blan ham boladiki, farsca sozlarda bu jehilliklar joqdır.

Bu sozlarnı Jasavcilar kop çajlarda çuda məjdə narsalarga toxtalıb, qziq mazmun va ma'nilar ucun sozlar jaratişdirilər, ba'zi masdarlar ustida korsatıb otuldi.

Jana, jejiladıgan aziq-avqatni jeguluk dejdilar. Sart elinin kopı, balkı barcasi jemaqnı ham, icmaqnı ham „xordəni“ sozi blan ajtadilar.

Uluq qardaş va kicik qardaşının har ikkisini „bradar“ dejdilar, turklar uluqını „aqa“, kicigini „in“ dejdilar. Ular uluq-kicik qız qardaşını „xahər“ dejdilar, bular uluqını „egaci“, kicigini „sinil“ dejdilar. Bular atanıq aqa-inisini „apaq-a“, ananıq aqa-inisini „taqaj“ dejdilar, ular hec biriga at belgilamajdilar. Ərəb tilli blan „em“ va „xal“ dejdilar. „Kokaltaş“ ni turkca ajtadilar „atka“ va „enka“ni ham su til blan ajtadilar.

Aniq bir narsa bolgan „aq uj“ ga „xərgah“ des at qoj qanlar, əmma unın bolaklarının kopını turkça ajtadilar, cunancı: tuṇluk, uzuk, turiq, basruq, ciq, qanat, koznak, uq, baqış, bosaq, erkina va şunın kasılar.

Padşalar adatida başqa-başqa aniq iş bolgan av blan quş (quş arqali av) nin har ikkisiga „şkar“ dejdilar.

Avda asas kijkirdir, turk unın erkagini „huna“, urqacisinı „qılcaqçı“ dejdi. Şunindek sujqunnı erkagini „buqu“, urqacisinı „mərəl“ dejdi, sart esa, „ahu“ va „gəvəzn“ dejdi xalas.

Toñoz avi topalan va dahsatlı aviardandır. Unın erkagi-

¹ „Vav“—qalin „u“ unli tavusu (undaş „v“ ga ham „vav“ dejiladi). „zəmmə“ esa—inicka „u“ („y“) tavusunıñ belgisidir.

² „Ja“—„i“ unli tavusu („j“ undasiga ham ajtiladi), „kəsrə“ esa—çuda inicka „i“ tavusunıñ belgisidir.

ni „qaban“, „urqacisini“ „megecin“ va balasini „corpa“ dejdilar, şartlar esa, barcasini „xuk“ va „guraz“ atajdilar.

Quşlarqa kelganda, bular icidan aniq va машури „ilbasun“ va „ordak“ dir. Sart „ilbasun“ niñ ozini bilmajdi. Turk ordaknin erkagini „sonə“, urqacisini „borcin“ dejdi. Sart bularga ham at qojmasdan, har ikkisini ham „murqabi“ deb atajdi. Quşcilar ordakniñ xillarini biladilar, masalan, çorka, erka, suqtur, almabaş, caqır qanat, temur qanat, alda daqa, alapuka, baqcal va şunin kabilar barki, jetmiş xilga baradi, sart esa barcasini faqat murqabi deb atajdi. Agar bir-biridan açratmaçci bolsa, turkca atajdi. Atnıq tubucaq, arqumaq, jəkə, jabu va tatu kabı xillarini ham turkca atajdi. Atnıq jaşını ham kopinca turkca ajturlar. Jalqız qulunni kurra dejdilar, başqalarını taj, qunan, donan, tulan, cirqa va lanqa kabilarını sozga ustaraqlari turkca atjadilar, kopciliklari buni ham bilmaslar. At egarini garca „zin“ desalar ham, kopcilik bolaklarini, masalan, çibligir, həna, toqum, çarlıq, ularcaq, qançuqa, çilbur, quşqun, qantar, tufak, va toqa kabilarını kopini turkca atjadilar. Qamcinni „tazijanə“ desalar ham, emma buldurga va copcurqasini turkca atjadilar. Çibə, çosən, kohə, qalqanduruq, qarbici, kecim va ahə kabı uruşasbasını ham turkca atjadilar. Malum kijimlardan dastar, qalpaq, navrozi, topçı, şirdaq, dəklə, jələk, jaqliq, terlik, qor kabı narsalarnın barisini turkca atjadilar.

Jeguluklardan garci qoş a'zalaridan ba'zisiga at qojojan bolsalar ham, emma arqā, aşuqluq ilik, jan sonak, qaburqa, ilik, orta ilik va boquzlaquni turkca atjadilar. Jana ba'zi Jemaklardan, qajmaq, qatlama, bulamaq, qurut, ulaba, mantu, qujmaq, orgamicni ham turkca atjadilar. Qmiz, suzmə, baxsum va bozani ham turkca atjadilar. Jana tutmac, umac, kumac va talqanni ham turkca atjadilar. Bu xildagi məjdə narsalarni qdirə bersak, cüda kop tapiladi, emma Jrikrakları ustida soz jurutajlik.

Ərəb sarfi atamasinin baslarida bir bab barkı, uni „mufaə-ləbab“ deb atajdilar. Bunda bir soz ajtilsa ham, ikki kşinin iş-harakatini oz içiga aladi, ozi bir xilda keladi, masalan, „muarəzə (arz qılışmaq), „muqabələ“ (qarşılaşmaq), „muşəə-rə“ (şı'r ajtişmaq), „mukalamə“ (soz ajtişmaq), bu ken babolis, bunda kop fajdalar bar. Farsca Jazucilar şunca ustalık va mahirlik da'vasi blan bu fajdadan mahrumdirlar. Emma turkinin soz ustalari bu fajdaga qol uzatis, masdarga bir „şin“ („ş“) harfi qoşus blan oşa maqsadni tapganlar, masalan, capışmaq, tapışmaq, qucusmaq, opuşmaq; bu sozlar kop-

tarqalqandır. Bundaj sozlarni jasagan uluqlarqa, şundaj Jaxşı iş qılqanları ucun rahmat ajtiş kerak. Bu ustalık blan şartnin soz ustalaridan tamam ustun ciqıbdırlar.

Jana ərəb sarfi va atamasida ikki ma'lilik (ikki işlavcili) fi'llar barkı, unin işlatilişi ham ken tarqalqandır. Bundan ham şartlar cedula qalqanlar, turklar esa bunga ham çuda Jaxşı ravişda ijarganlar. Masalan, ərəbca: „Ə'təjtü Zəjdən dırhə-mən“ tarkibida uc soz bar, ular (turklar) sozga bir harf artırdırganlaridək, (arablar) bir zəmir (harfi)ni artırdırganlar, bunin blan çuda ixcam va fajdali bolis ciqqan. Masalan: jugurt, qildurt, jaşurt, ciqart.

Jana bir qollanışları bar, u ham bolsa, ba'zi sozlarnın axırığa mansab jaki kasb, hunarni bildirməq ucun „c, i“ („ci“) sozini artıradilar, bu ham farsida joqdır, ular ham turkca atadilar.

Mansaðda şundaj: qorcı, suvcı, xzanəci, kerak-jaraqcı, cugancı, najzaci, şukurci, jurtci, şilancı, axtaci kabı, bundajlar kopdir.

Hunar va kasbda şundaj: quşçı, barsıcı, qoruqçı, tamaqçı, çebacı, jorqacı, halvacı, kemacı, qoççı.

Quş hunarida ham bu atamalar bar, masalan, qazçı, quvcı, turnacı, kjikçi, tavuşqancı. Bular sart tilida joq, ular juqarıdağıların kopini turkca atjadilar.

Jana bir xil qollanış va ajtişları bar: biravdan bir işni guman qılış arqali oşa işni oşa adamga nisbat bergandek boladilar, bu-anıqliq juzasidan emas, balki şak va guman juzasidan boladi, emma bunda naziklik kop. Masalan: barqudek, jarqudek, kelqudek, bilqudek, ajtqudek, qajtqudek, urqudek, sorqudek. Bu — farsida bolmas.

Ba'zi sozlarnın axırığa bir „cim“ („c“) harfi qoşub, unin arqali fi'lda sur'atni kozlajdilar, masalan, jegac, etgac, barqac, jarqac, qapqac, satqac. Jana: bir „re“ („r“) harfini ba'zi sozniñ axırığa qoşub, undan mubalaqa va qıstañi kozlajdilar, masalan, bilakor, qilakor, ketakor, jetakor. Jana bir ran jaki bir sfatni aslidan artıris ucun avvalidagi birinci harfiga bir „pe“ („p“) jaki „mim“ („m“) qoşub, u narsada artıqlıqni bildiradilar, „pe“ msali: appaq, qap-qara, qıp-qızıl, sap-sarıq, jup-jumalaq, jap-jassi, ap-acuq va cup-cuqur; bu xildagi sozlar kop tapiladi. „mim“ msali: kom-kok, jam-jaşıl, bom-boz.

Jana bir „vav“ („v“) va „lam“ („l“)ni ba'zi sozga qoşub, bir maxsus sfatni belgilajdilar, bundaj sozlar padşahlarnın urus asbabları jaki bəzm işləridə qollanadi, masalan, hravul, qaravul, ciqdavul, jankavul, sozavul, patavul, kit-

pavul, jasavul, bakavul, şaqavul va daqavul. Ular bu çatdan juvari turadilar.

Jana sa'zi sozlarga bir „lam“ („l“) qoşadilar, bu halda oşa narsanıq oşa sıfatda mahkam turuşını bildiradilar, masalan, qahal, jasal, qabal, tunqal, buqal, tosqal va suvjurqal.

Bu soz va gaplarda şundaj nazikliklar kopki, bükungaca heckim bularının haqqatı ustida fikr jurutmaganligidan, jaşırın halda qalib kelgandır. Hunarsız turknıqbecara xuşfi'l jigitleri asanlıknı kozlaa, farsi tilde şı'r ajtış blan şuqullanıb kelganlar. Haqqatda bu tilda şunca kenlik va majdanıda şunca acıqliq tapılganligidan, agar kşı jaxşı ojlasa va fikr jurutsa, bu tilda tez ajtaaliş, gozal narsalar jaziş, şı'r lar jaratiş va crajlik hkJalar içad qılış asanraq boladı, vaqı'da ham asanraqdır.

Turk tilinin toluqliqi şunca dalillar blan issat qılınoqac, bu xalq arasidan pəjdə bolğan talantlı kşilar qabilijat va talantlarıni oz tilları turgac, başqa til blan juzaga cıqarmaslıqları va işga salmaslıkları kerak edi. Agar har ikki tilda ajtışga qabilijatlari bolsa, oz tillarida koprak, va Jana bir tilda azraq ajtsalar bolar edi. Agar arttırib jubarmaçci bolsalar, har ikki tilda tez ajtsalar edi.

Turk xalqı xüstar' (jazuci) larının hamması şart tilde şı'r ajtis, turk tilde butunlaj ajtmadan, balki koplari ajtaalmadan, ajtsalar ham, şartın turk tilde şı'r ajtiganidek, nazik nuqtalarını tuşunuci turklar qaşida oquj va otkaraalmaj, oqusalar har sozlerida juz aja tapılıb, har çumlulariga juz XII qarşılıqlar kelin tuşushi kabı ihtimallarga jol berib bolmajdi.

Bəs, Juqarıdaqı sabablardan şundaj malum boladiki, bu tilde açajib sozlar va ifadalar kopdir. Buni jaqimli tərtib va ozi ga tartuci tizim blan baqlamaq (tizmaq)nın qıjılıqliq bar. Janı başlavcının koñlı u şı'rni qıjılıqliq blan baqlamaqdan zədələnis, nafratlanadi va jenillik sari məjl qiladi. Şundaj iş bir neca marta vaqı' bolgac, tabiat unga tartılıb qaladi va adatlangan narsasını qoşib, müşkil bolğan va adatlanmagan narsaga məjl qılımaq aqır boladı.

Jana şunisi ham barkı, fahmli kşilar usbu xildagi işga kucislınlıq ham majıl, balki maşqullıqlıqını korgandan kejin, zammnıq rasm va adatidən cetga cıqmaqni munasib kormas va şu jolda qalar. Janı başlavcida Jana şundaj adat barkı, tab'ıdan birar narsa baş ursa, ja'ni içad qilsa (u içadını oziga sevimi li bolusi taalij), uni hunar egalariga arz qılıb, crajlik korsatışını istajdi. Hunar egaları farsica kuşlavci bolğanlarından va turk tilidən bahrasız ekanıklaridan, unıq tab'ı u tamandan qajtib, bu hunar blan maşqul kşilar sari məjl qiladi. Şu tamanga məjl

qılıqandan kejin, turli Jollar arqali şu guruhdan bolib qaladi. Cunancı, bu zamanda şundaj bolğandır. Harqandaj bolsa bolsin, har halda turk tilinin farsığa qaraqanda bu qadar artıqliqi va haqqatda munca naziklik va kenligi şı'r sahasıda jaşilmagan edi va bekikliknin jaşırın ujiga tuşib qalqan edi, balki taşlan diqliq haliga jaqınlaşqan edi.

Bu kamına həli jaşlık caqımda, aqız quticasıdan bir az gavhar koruna başlas, u gavhar hanuz nazım (şı'r) ipiga tizila almagan pajtda, koñul dərjasıdan nəzm ipiga tartılgan gavharlar tab' qavvası harakati blan aqız sahiliga kela başlamaqni istab qaldı, lekin Juqarıda ajtilgan qaidaqa müvafiq farsicaga taman buruldu. Əmma tuşuniş jaşığa qadam qojuqanda, tanrı əslda tab'imizda qarajib narsalarga məjini va nazik ham qıjın narsalarnı anlaşa kirişşni tabiiq qılıqanı ucun, turk sozleri us-tida ham mulahaza jurguzışni lazım korului. Bu halda şundaj bir alam namajan boldiki, on sakkız min alamdan artıraq. U jerda tab'ga zəb va zinat asmani malum boldiki, toqquz falakdan artıraq. U jerda fazilat vu juqarılıq xazinasi ucradiki, marvaridiyi julduzlar gavharlardan kora jaltiraqlıraq; bir camanzar joluqddiki, gulları kok julduzlardan kora acılganraq. Bu xazina va camanzarın atrafi el ajaqıjetişdan asralgan va qıjmatbaha narsalari başqalarını qoli tegişidan saqlanqan edi. Əmma xazinəsinin ilani qanxor va camanzarın tkani san-sanaqsız edi. Xajalga keldiki, hamana, tab' ahlları (şairlar) bu ilanların najzasıdan qorqıb, bu xazinədan bahra alaimaj otgan ekanlar va koñulga şundaj tujuldiki, goja, nazm todasının guldasta baqlavciları bu tkaniar sancılısı zararidən hadiksirəb, bu camanzardan guini qoloq kiritimalı jol tutgan ekanlar, —bu jolda biznin himmatımız alıj va tab'imiz batır va parvasız bolğanı ucun, otla ketalmadik va tamaşasından tojalmadik. U alam tevaragida tab' qoşunu huçumga kirişdi va u asman havasida xajal quşı juqarı ucuşlar korsatdı, u xazinənin qıjmatbaha fışlırdan koñul sərrafi nhajatsız qıjmatlı la'l va marvaridiyar aldı, koñul gul terucisi u camanzardagi gullardan san-sanaqsız xuş-boj gullar terib qojniqa saldı.

Bu alingan hadjalar arqali bajlik va bu qanimatlar blan koñul toqlıqliq mujassar bolgac, bu natiçalarnıq gulları zaman ahliga bənhajat va bəmiqdar acıla başlarıga beixtijar sacila berdi.

Şu içadlardan biri: „Qəraibus-suqər“ („Balalıq qızılıqlırat“) devanı — kicik jaşlıkdə jazilgan va tahririm arqali zıjnət tapgandırkı, bundaj açajib ma'nalarını qızıq sozler ibası blan kijintıslaman va xalq koñlını undağı qərisistan əhli oti blan kujdurıslaman.

pavul, jasavul, bakavul, şaqavul va daqavul. Ular bu çatdan juqarı turadilar.

Jana sa'zi sozlarga bir „lam“ („l“) qoşadilar, bu halda oşa narsanıñ oşa sıfatda mahkam turuşını bildiradirilar, masalan, qahal, jasal, qabal, tunqal, suqat, tosqal va suvjurqal.

Bu soz va gaplarda şundaj nazikliklar kopki, bukungaca heckim buların haqiqati ustida fikr jurutmaganligidan, jaşırın asanlıknı kozlab, farsi tilida şı'r ajtış blan şuqullanıñ kelganlar. Haqiqatda bu tilda şunca kenlik va majdanıda şunca acıqliq tapilganligidan, agar kişi jaxşı ojlasa va fikr jurutsa, bu tilda tez ajtaaliş, gozal narsalar jaziş, şı'rilar jaratiş va crajlik hkkalar içad qılış asanraq boladi, vaqı'da ham asanraqdir.

Turk tilinin toluqliqi şunca dalillar blan isbat qılınoqac, bu xalq arasidan pəjdə bolgan talantlı kşilar qabilijat va talantlarıni oz tilları turgac, başqa til blan Juzaga cıqarmaslıqları va işga salmaslıqları kerak edi. Agar har ikki tilda ajtışga qabilətləri bolsa, oz tillarida koprak, va jana bir tilda azraq ajtsalar solar edi. Agar arttirib jubarmaqcı bolsalar, har ikki tilda tez ajtsalar edi.

Turk xalqı xuştas' (jazuci) larının hamması şart tilda şı'r ajtis, turk tilida butunlaç ajtmasdan, balki kopları ajtaalmasdan, ajtsalar ham, sartnıñ turk tilida şı'r aj'ganidek, nazik nuqtaları tuşunuci turklar qaşıda oquj va otkaraalmaj, oqusalar har sozlarında juz aja tapılış, har çumlalariga juz xil qarşılıqlar kelia tuşushi kabi ihtimallarga jol berib bolmajdi.

Bəs, Juqarıdaqı sababslardan şundaj malum boladiki, bu tilda açajia sozlar va ifadalar kopdir. Buni jaqimli tərtib va ozi-ga tartuci tizim blan baqlamaq (tizmaq) niñ qılınlığı bar. Janı başlavcının konlı u şı'rni qılınlıq blan baqlamaqdandan zədələnis, nafratlanadi va jenilik sari məjl qiladi. Şundaj iş bir necə marta vaqı' bolgac, tabiat unga tartılış qaladi va adatlangan narsasını qojob, müşkil bolgan va adatlanmagan narsaga məjl qılımaq aqır boladi.

Jana şunisi ham barkı, fahmli kşilar usbu xildagi işga kuc-sızlarnıñ ham məjl, balki maşqulliqini korgandan kejin, zammannıñ rasm va adatidan cetga cıqmaqnı munasib kormas va şu jolda qalar. Janı başlavcida jana şundaj adat barkı, tab'ıdan birar narsa baş ursa, ja'nı içad qilsa (u içadının oziga sevimli boluşı tabiij), uni hunar egalariga arz qılış, crajlik korsatış-nı istajdi. Hunar egaları farsica kujlavci bolganlarından va turk tilidən bahrasız ekanlıklaridan, unın tab'ı u tamandan qajtis, bu hunar blan maşqul kşilar sari məjl qiladi. Şu tamanga məjl

qılıqandan kejin, turlı jollar arqali şu guruhdan bolis qaladi. Cunancı, bu zamanda şundaj bolgandır. Harqandaj bolsa bolsin, har halda turk tiliniñ farsiga qaraqanda bu qadar artıqlıqi va haqiqatda munca naziklik va keñligi şı'r sahasıda Jajılmagan edi va bekikliknıñ jaşırın ujiga tuşib qalqan edi, balki taşian-dıqlıq haliga jaqınlaşqan edi.

Bu kamına həlli jaşlıq cağımda, aqız quticasıdan bir az gavhar koruna başlab, u gavhar hanuz nazm (şı'r) ipiga tizila alımagan pajtda, konul darjasıdan nəzm ipiga tartılgan gavhar-tıtab qaldı, lekin juqarıda ajtılğan qaidaqa müvafiq farsicaga taman suruldi. Əmma tuşuniş jaşığa qadam qojułqanda, tanrı osıda tab'imizda qarajis narsalarga məjini va nazik ham qıjin narsaları anlaşa kirişşni tabiij qılıqahı ucun, turk sozleri us-tida ham mulahaza jurguzıñ lazım koruldı. Bu halda şundaj sır alam namajan boldıki, on sakkız mıñ alamdan artıraq. U jerda tab'ga zeb va zinat asmanı malum boldıki, toqquz falak-dan artıraq. U jerda fazilat vu juqarılıq xazinası ucradıki, mar-varidlari julduzlar gavharlaridan kora jaltıraqıraq; sır caman-zar Joluqdıki, gulları kok julduzlarından kora acılganraq. Bu xazina va camanzarnıñ atrafi el ajaqıjetişdan asralgan va qıj-matbaha narsaları başqalarını qoli tegişidan saqlanıqan edi. Əmma xazinasının ilanı qanxor va camanzarınıñ tkani san-sa-naqsız edi. Xajalga keldiki, hamana, tab' ahilları (şairlər) bu tamlarıñ najzasıdan qorqıb, bu xazinadan bahra alaimaj otgan ekanlar va konulğa şundaj tujuldiki, goja, nazım todasının gul-dasta baqlavciları bu tkanlar sancılışı zararidan hadiksıras, bu camanzardan guini qoloq kırıtmaj jol tutgan ekanlar,—bu jol-da biznıñ himmatımız alıj va tab'imiz batır va parvasız bolgani ucun, otla ketalmadık va tamaşasından tojalmadık. U alam tevaragida tab' qoşunu hücumga kirişdi va u asman havasında xajal quşı juqarı ucuşlar korsatdı, u xazinaniñ qıjmatbaha taş-laridan konul sərrafi nhajatsız qıjmatlıla'l va marvaridlər aldı, konul gul terucisi u camanzardagi gullardan san-sanaqsız xuş-boj gullar terib qojniqa saldı.

Bu alingan hadjalar arqali bajlık va bu qanimatlar blan konul toqlıqı mujassar bolgac, bu natılçalarınıñ gulları zaman ahliga bənhaçat va bemiqdar acıla başlariga beix-tijar sacila berdi.

Şu içadlardan biri: „Qəraibus-suqər“ („Balalıq qziqliqla-ri“) devanı—kicik jaşlıkdə jazilğan va tahririm arqali zıjnət tap-gandırkı, bundaj açajia ma'nalarnı qızıq sozler lsası blan kijin-tırısmán va xalq konlıını undağı qəribistan əhlı ott blan kuj-dürisman.

"Sülfürs-sıvan" (İğitlik nadireleri) devant-su
suyunda olsanım sefərində naməlis şəhərləri və se-
fərindən qəndirik, u əcəbişətlər təməsəsi aradı İğit-
lik səfərində salman və dünən iğitləri kontidən aram-
ışın eməman.

... "Bölgelik-ıssat" ("Orta-jas sadıclar") devant—sun
yalanlı hafızı tırmırmak ortalarida sezsgə naqqashlıq va
şırıftıra sıfırtıstır qızılandırıldı, u sadıclar arqası şaidə konfü-
siyə valigini işe fəzil etmə qəqəmən va u ulğın itməva təmələr
çəkənək qədəmən.

JAAA: "Faydalılar" („Qərtiliq faydalıları“) devant - un xajahim qalası trikingim axıstdarda xşarı suratçanasının rəsəjini keçirəci və çənəngə fələsəfət qiliəndirdi, undan əliyənərəq-nicələr təzə suvini yekirishən və həvəstərri şüffisəgə nəslindən zəhalidən suv urlışan.

Bu tort devan avazasının bütün dünüşlerde jedilizgənimdən sonra, "Kəməsə" pəncəsi pəncə utemən. Birinci dünüş: „Həşər tutulurular“ („Jaxşılardə həşərləndirilir“) sağıda təlim qılınlınlı. Sıx Nüüm, „Maxzanol-əsrar“ i („Sırılar xəzinəsi“) hanə saqılıqlı mərvandalar sacılındır.

Jana - „Farhad va Şirin“ ssistansiga xüsusiyyətli işlər işləndi. Mir Xisrov nəfəsi „Şirin va Xisrov“ otluqnamə çəkmişdir.

Jana - „Ləjli və Məçnun“ vədisi iddiaşımışdir, lakin vəzifət gəvharnamasından kən əslimlərə gəvənkarlılığı təsdiq olunur.

Jens-konlim "as-jezz-e-i-e-S" (Jetti varı adı) rasadını saqlas, Əşraf "Həft pəjkar" idan jetti hər jüzüne həzurlıqta təqdim ettiadır.

Jacə xatırım muhandisi „Səddi Skandarı“ unvanını alıb. Çamırinin „Xədənəmə“ si arqali tuzatış və həkim məşəni təlliədir.

„Xəmsə“ ni Jazış işidən soşagan mədən keçin, xəjalımnın
dunja kezər atını padşahlar tarixi daştığa qarara capışmış, sun-
dat qılıcı jazuv qarasi zulmatidan „Zəndələt-tavana“ („Tutxınar
xuləsəsi“) ni çıqazın, padşahların olğan nəmini su trişlik
suvi nəmən tərgizisman.

„Nesajimü-muhəbbət“ („Muhabbat şəxşələr“) hıdəti zamanından qalamım Jaxşılıklar keltirgəc, avlıjalaraın muqaddas ruhi fezidən dunja tolındır.

"Isanul-tajr" (Quş tilli) avazı olan qosuq ajtis, haqiqat sırılarını quş tilli isaralı olan macaz suratında korsatıman.

„Nostri-iualij“ („Marvaridler saçması“) xazinalarının tarçısına jetganimda, „Nazmul-çavahır“ („Çavalar lizması“) sianma’ni gizlerinin kışımılarını bezantirdım,

"Mezanul-əvzən" („Vaznlar tarazisi“) darjalarida qavvas bolub, bu Jol əlan Nəşir Tusijdan üzr tladim.

Jana taqıń bundan başqa rsalalar ustıda qalam tebratghan-
man va turlı maktublar jazganman, xuddı şunindek farsi soz
ustaları va afsanalarga pardaz berucilar ham varaqlar bezagan-
lar va tajjarlaganlar, agarda dana həkəm toqrılıq blan koz sa-
lib, surungi farsi va songı turkinin jumşaqlıq va nazikliklari-
dan bahra alıb, harbırınıň bahasını va daraçasını aniqlaqañ
vaqılda, umidim şundaj va xajalımgä bundaj kelurki, soziminiň
martabası juqarılıqdan qujloqa inmas va bu tizmalarım (İcadıa-
rim) Julduzları en alıj daraçadan ozga jerni qasul ollmas.

Bu sozlardan xâşm (qarşı), bundaj anlamasın va da'vagar bu xilda guman qılmasınki, tab'im turk tiligə mas tuşgani ucun, uni maqtâşda mubalaqa korsatmakdaman va farsi tiligə munasabatim azraq bolgani ucun uni inkar qılış va joqqa çıqarışqa trişmaqdaman. Farsi sozlarnı va isbaralarnı heckim məncəlik koprak ozlaştırmadı va qolqa almajdi, jaxşı va jamanını hekim mendan kora Jaxşıraq bilmadı.

Umrımlı başlı taza baharının qırçılılama çağrı va hajat başlı
cası Janı osgan sabzalarının taşığı kelgan vaqtı on beş yaşdan
qırq Jaşgacadir, bu paxtoda kşilar todasınıñ konul bulbuli har
gul çamalığa berilgan va ruhi parvanası (kapalagı) har şam'ı
husniga aldanucan boladı, vaqtının jaxşısı mana şu vaqtlardır.
Bu vaqtarda kop qızıq vaqıalar juzaga keladi, u vaqıa birav-
nın husn va nazını jakı işq va umidini bajan etişga sabab bol-
adı. Bu hal qazal (işqılı şı'rılar) joli blan boladı, kşı ja ozi
içad qiladı, jakı başqalarnikini oquş blan maşqul boladı. Şair-
larnıñ devanlarından men mutalaası blan şuqullanmaqan toplam
çuda az; xususan, işq va dard ahlinin rahbarı va İlqarı Əmir
Xisrəv Dehlavijnin devani aşığılıqda dard va zarlanış, kujuş-
janış jolını u tarqatdı va unlu işq maşalasından tuşgan jariq-
lıq qarançı dunjanın hamma jağıqa tatıldı.

Jana haqiqat ahlinin sərxili və qadrlisi Xoça Hafiz Şerazinjin taza ruhdan nşan beruci nafasidan ciqqan inicckä va nəzik sozlarını oqudim. Jana bu faqirnin piri va ustazı, tariqat ahlinin toqri jol korsatucisi, xudaga Jaqinlarnın jol başlavcisi və şəxul-İslami həzrəti məxdum—din və millatının nuri məvlana Abdurəhman Çamij...niq ruhpərvər latifalarını və çan bəqışlavçı asarlarını oquqanman, u kşiniq har bir qazalt xudadan ingan vahjdek və har bir rəsləsi pajqambarnıq hədisidek Juqarı daraçalı və juksak orunlidir. Har sozi qıjmatda əsl marvariddan Juksakrak və tablanişda otlu la'ldan kora janucanraqdır, bunda Juqarıda mazkur bolğan iki aziznin mü'cizəli sozindən təm və bəhrə bar, bunga ozinin işq jetuklığı ham-

da Jetişgen kajfijati qoşuladiki, bu çuda qziq narsa! Mana şularınıñ barcasını kop qatla oqub otganman, balki kopını jadıaganman, qəsidiə va qazallarınıñ inicka nuqtalarını va nazikliklərini bilganman. Balki qziqraq va nazikrakları ustida tekşirişlər qılıqanman.

Qəsidiələrdən Əmir Xisrəvnin „Dərjəji əbrar“ inı teşir-ganman. Bu qəsidi toqrisida şundaj soz maşhurdir: Əmir Xis-rəv: „Juz min bəjtdən artıq bolğan devanlarımın qazalları, qəsidiə va məsnəvijlərimin bajtları dunja Juzidan juvulib ket-sa va zaman betidan ocıb joq bolsa, lekin bu qəsidiəm qalsa (bunun ozi hamma mazmunni oz iciga alganligidən), şunıq ozi-menin fazilatlarımga daili bolaaladı“. deyar ekan.

Ü qəsidiñ baslanması mashurdir:

„Padşah naqarasının içi boşu, şavqun-suranı baş aqriqidir. Hol-quruqqa qanaat qılqan kişi darja va quruqlığının padşahıdır.“

Bu şı'rga karşı hazırlatı Məxdumij (Çamij) darhal çavab ağıtlıdır. Va atını „Luççatul-əsrar“ („Sırılar teranlığı“) des jazıbdırlar. Başlanması bundal:

„Padşah sərəj əşvanının çımcıması en juqarıdağı jıldızın
peşəqidən yüksək bolğanda ham,
bilgiliyi, undan dən qəl'əsinin devarıga raxna naida boladı.“

Agar u (Xisrav şı'ri) Jaxşılar dərjası bolsa, bu bahar bütünlük, martabada undan balandraq va bahrada undan fajda berucanraq bolib, saja salış ucun unın ustiga Jajlaaladı va başığa marvardılar ham saca aladı. Faqır juqarı martabalıq uluqlarının har ikkavlariga, muhtaçlıq va gadalıq Juzidan pərəvəlik qılıbman va atını „Tuhfatul-afkar“ („Fikrlar savqası“) debman, başlanması şundır:

„Padşahlar taçını zınatlavıcı jalqınlı la'l taşı
ularnın başında xam xajallarını pişruci otdır“.

Bunda kop ma'ni beruci ibara, müəmmaga oxşas (bekitiqçi) işaralar qoşqanmankı, bu fan ahlinin mahirları qajıl qalibidirlər. Har kşininq bu xususda şübhəsi bolsa, hazratlı Məxdumının (Cümijinin) „Baharistan“ namlı ktbəsini korsın, u ktbəni „hajat baharistani va nəçət naqqashxanası“ desə boladı, ənə oşa ktbədə bu başlanmani bitibidirlər va unı dalıl Juzasidan keltirib maqtadırıklärki, bu davlat jarlıqını asmannın peştəqipa asılısa arzıjdi va bu saadat tamqasını Müştəri Julduzi bojniga ilib qojılsa faxrlanış va şadlıkka sabab boladı. U ktbəni aldık, bu çayını tapıb kozdan kecirdik va bildikki, men başda ta'rifləb Jazganmanu, lekin ta'rifimdə kamçılık qılışaman.

Jana, Mir-Xisrəvnin „Mir atus-səfa“ („Fazulik ujdu“) ...

qəsidişliq xəllaqlı-məanij (ma'nilar Jaratuci) Xaqaniş Şervaniş pətrəvlik qılıqandır. Başlanğıcında:

"Konlim jaş baladır, işqin piri til orgaçlı müallimdir, Juz qaralıq undağ dars bolıb, miskinlik maktabının bürçagıdır".

Həzrəti Məxdumij unin çavabında „Qıaur-ruh“ („Ruh rəvənligi“) namlı qəsidiəni ajtibdirlər və başlanması bundan:

undagi dars—nadanlik bolis, dana dilim u maktabnin səbəq
maktuqidir.

Faqır həm „Nəsimul-xuld“ („Çannat şamalı“) qəsidişi
bilən har ikki uluqlarqa pərvənlilik qılışman, başlanması budır:

„Muallim işqdir, aqlının piri sabaq oquci baladır,
balaga adab beriş ucun falak ajlanuci carx boldı“.

Bu qəsidiqə ham kop ma'nilar gavhari kiritilgan va umr maslaqi sarf qilingändir.

Jana, „Ruhul-quds“ („Taza ruh“) qəsidiəsinin avazasını kitarıbman, əunin bələn qudsiylar (pak kşilar) ruhini taza qılıbman, başlanması budır:

„Qandaj jaxşiki, qudrat qalamı şan narsalar tasvirlanadı, u qalamdan har zaman Juz xil qızıq naqşlar pəjdə boladı“.

Jana, „Əjnul-həjat“ („Hajat çəşması“) qəsidişəti tiniq suvini jetkazıb, qafplat ahlinin oluk badanlarliga çan kırğızışman, baş-

Keca pasnaptarı oara cadırılarını tosaganlarida-

"Kecə passınları qara cədaların toğuguları",
aj juzlı gozallığa çilva taşlaşdırılar".

Jol, "Münâîün-hâvâ" ("Qutunş Jol") qızılından kırılıq Jolını tutış, adaşgânlarla qutulışının katta Jolını korsatıb-
man, başlanması budur.

Jana, „Quvvatul-qulub“ („Juraklar quvvati“) qəsidiəsini qalamılmışdır, haqqıqatlılıda kucısızlık qılıqan konullarığa oşa quvatdan azıq letiadiır, başlanması bunda:

"Cəhən-fəna katta jolının tar manzılıdır, u Jarda turma, cunki sah va gədənin otar jolidir".

Bu altı qəsidiə: həmd, nə't, sənə, və'z ham təsəvvuf və haqiqat abhi tilli bələn attılıqan mə'rifatdan ibarətdir.

Jana, addij (tasavvufçilardan taşqarlıq) şairler Joli bilan ham issıq, savuq, nəmgarlık va qurqaqlıq ahvalları silinadıqan tort fasilli „Fusuli ərbəə“ („Tort faslı“) namlı qəsidiəni qalamım Jazgan va tort faslı xasijatının ta'siriga oxşas butun dunjaga jağılgandır.

Jana soz pardazcisi uluq ustaz Xoça Kəlimiddin Səlman

qəsidiə majdanının cavandazı va oz zamanının mislsiz söz əsəridir, maşhurdırki, san'atlı qəsidiəsini tuzuşa qalam surib, on sakkız jaşıda tamamladır. Haqqıatan şundaj iş qılındırki, nəzm ahli unın tagiga Jetişdə hajran va unın ustida fikr jurutişda sərgardandırlar. Tərsi' san'ati¹ başlanmadan kejingtə bəjtlarda bəlaalmajdi, u qəsidiənin vəzngə salınışı toqri bolsa-da, əmma əsl başlanmadada avvalğı Jolinq bir sözü kelişmaganlıq vardır. Başlanma şundaj:

„Juzin saflığı baharnın juzi suvini tokdi,
cənnatdek çajının havası xuşboj hid tarqatdi“.

Bu başlanmaga taqlid qılıqan kop sozcanlar va nazmcilar unga qarşı ajtənən bolsalar ham, lekin lət jegandırlar. Bu faqirin başlanması şudur:

„Baqcaqa bahar fəslinin məjin şamali şundaj esdiki,
undan aqajnlarqa seviklini jaqımlı isi Jetişdi“.

Otkur koz egalari mulahaza qilsalar biladilar ki, bu başlanma tərsi' joli blan ajtigən bolis, ajəbdan xali va tarsi' san'atiga toqri kelədi, hamda bunın ustida heckim qarşılıq korsatmajdi. Bu xildagi şı'rniñ ta'kid va mübalaqası ucun Jana bir rubaij ham ajtiganman, rubaij qaidasını jaratgan Xəlil binni Əhməddan tartış, tərsi' san'ati blan rubaij ajtigəni eşitilmagan, bəlkı joqdır. U rubaij şudur:

„Ej, senin Juzin çahanga ziynat beruci Julduzdir,
Ej, senin hidiñ xuşbojlıkda çannin rahatidir,
Senin sacınsız kşıga əftadəlik kelədi,
Qara kakılıñ xudda fəqanlı kecaga oxşajdi“.

Jana soz ustaları va nazmcilar tamanidan jaxşı va ma'qul deb tapılğan Xoça Hafızının joli blan farsica qazallar devanı tuzganmanki, bəjtları altı miqtadan koprakdır, bu qazalların kopraklıda u hazratın şı'rığa taqlid vaqı' bolgandır. Ba'zisida qazal Jolinq jaratucisi Şəjx Muslihiddin Sa'diyyə va ba'zisida işq otxanasının şu'la sacucisi va dard qaribxanasının jaş tokucisi Mir Xisravga va ba'zisida jetuklik juksaklığının nurli qujaşlı hazrati Maxdumga taqlid vaqı' bolgandır. Juqarida ajtigən azizlərin ahvalları toplangan bu devan xalajiq ortasında jaçılğan va zaman ahliniñ tab'lari u asərgə qaratılıqandır. Unda kop turili dilkəş ifadalar va konulğa jaquci ma'nalar bardırki, tafsili bu faqirdən munasib emas. U devanda harxil nazm turularından: muqattəat, rubaiyat, masnaviy, tarix, luqaz va şu cümlədən beş

¹ Tərsi' san'ati-şı'rda har jolinq hamma sozlarını ikinci joldagi sozlar blan vazndaş, qafijadaş qılıq keltirir.

juqza jaqın müəmmə tilimdan trikcilik sahifasiga jazilgan va qalamım keca-kunduz varaqlarıq naqş qılıqandır, buların köpi hazrati Maxdum (Çamij) nazariga Jetiş, u hazratın tuzatış va maqtaşları şarafıga erişgandır.

Buların başqa, jigitligim zamanı va jaşlığım kunları davrlarida koprak şı'rda ojun korsatuci va nazmda afsunbazlıq qılıcı şairlərinin şrin şı'rıldan va rəndar bəjtlərdən əllik min-dan artıraqaçını Jadılaganman. Ularnın zavq va quvancıdan ozimni avutışman. U şı'rın Jaxşı va Jaman tamanları ustida fikr jurutışman. Maxfiy nazikliklərigə ojlaş va fikrlaş arqali Jetişbəman. Farsı sozlarıq ajb va hunarını ojlaş, tuşunişda tabim ozini qajtarmajdi, bəlkı u vadini kezisə qalamım caparı jorqalıq blan qadam Jetkizmagan jeri qalmaqandır. Ottuz jıldan artıq va qırq jılıga jaqındırki, bilmən va hunar ahli aldida dünja mamlakatlarının bujuk şahri va uluq olkasi bolis tanılğan Xurasan mamlakatının barca nazm ahli, şrin sozli şairləri, hurnatga lajiq ədibləri, har mazmunda varaqalar Juzida Bergan ziynatları va har turli sozlar blan çuz'lar Juzasında qılıqan bezaklarini bu faqır suhbatığa Jetkazgan va bu kucsız huzuridan otkazgan, jaxşı-jamanını açratis va tuzatışını iltimas qılıqan, xatırıga kelğan nuktalarını ajtigəndə, insaf Juzasidan qabul qılıqandırlar. Agar ba'ziları tartıngan bolsalar, dalıllar blan eslərigə tuşurılığan, şundan sonra qabul qılıb, oziarını razi va xursand bilgandırlar.

Zarralarnı koruci koprına ma'nı ahlları va injicka nuqtaları ustida soz jurutuci nazikfahm guruhlar Ənvərij və Səlman şı'rı ustida ikki taman bolusib bahlaşganda, bir-birlərlə soz otka-zalmagandan, kejin, bu faqır alıdiga muhakama ucun keltirib turar va harqandañ bir hukm tapganlarında taslim bolis, çançalları bir-jaqliq bolgandır. Ojazalda Mir Şahid və Məvlana Kətəbi və başqalar toqrisida bu josunda, məsnəvildə hazrati Şəjx Nəzəri və Mir Xisrav Dehlavij toqrisida ham bu mazmunda kop vaqı' bolgandır,

Barcasıdan muhumraq huççat şuki, toqri jol korsatuci marhum hazrati Çamij (xudanın sozidan və pəqəmbarnıñ muçizəli hədisidən sonra farsı sozda u kşininq sozidan kora juqatırıq soz joqdır) koprak ktb, rsala, qazallar və qəsidiəlarda ma'nı gavharlarını nəzm ipiga taqqan və konul maxfiy ujdən xalajiq tamaşagahiga çilvalantırganlarında, oşalarının qaralama-sını ilgarıraq bu faqırqa iltifat və işanc Juzasından berat və: „Bu varaqları al, başdan-ajaq qarası ciq və xatirinə harqandañ ajtadıqan soz kelsə ajt“, der edilər. Juqarida ajtigəndek, məlahazalarımı ajtsam, maqbul tuşar edti. Bu da'vaga dalılı şuki, mazondan artıq ktb və rsalalarında ul hazrat bu faqırın atını mazondan artıq ktb və rsalalarında ul hazrat bu faqırın atını maz-

kur qılıbdırlar va kopida talant, idrak va şunga munasib söz-larga nisbat berilə, jaziədirler. Bu jaxşı qaraş ta'siri blan söz ahllaridan ədib va şairlər guruhının jiçin çajı va ilminin manbai bolğan padşahlar padşahının kokka jetar suhbatlarında va çannat ziynatlı xizmatlarda ottuz jıldan artıq bu faqirnin soziga Juk-saklik va erkinlik, oziga suhbatdan uluq i'tisar va soziga ozi çatıdan bujuk martaba va daraça berilər edi. Xuda iltifatının egası va bəpajan haqiqat nurlarının manbai, mubarak konli filmlər gavharının darjası va gozal xatırı tupraqqa təq bandalar zatinin kimjası bolğan padşahlar padşahi alıj maçlısında bu guruhının atama va qaldaları toqrisida söz bolganda, koprak bu faqırqa xtab qilar, ədib va şairlər içadi toqrisida birar narsa ajtilsa, sozni bu kaminaga qaratar edilar. Bu tupraqnın mar-tabasını asmanga şunca kotarıb, bu zarranıq qadrını qujaşdan şu qadar aşırıb edilərki, ozlarının qujaşını ravşanlantruci tab-laridan juzaga ciqış, oz gavhar sacuci qalamalarından naqş tap-gan va ozlarının ahvalları kajfijatını batamam tasvirlagan rəslərələrə bu bəjri qullarını şı'r jolının barca sahasıda maqtab-jazib, sahib qranlıq laqabı blan faxrlantırgan va: mislsiz, tensiz kabı sıfatlar blan imtiazlantrıngandırlar.

Anlıqdırki, alıj tab'lari zaman müşkillərin qılıcısı, mubarak zihnləri aləm nazikliklərinin həl qılıcısı va sirlarını bilucisi-dir. Bu kəmtər səndə agarci tupraqdan tuban bolsam ham, əmma ul qujaşının tarbijaları blan raq-barəq gullar adım va bu bei'tisar agarci zarradan kamrak esam ham, ul bulutnun quvvat-laşları blan turli-tuman durlar sadim va dilsoz bajtlarım jal-varucilar ortasında fitna va qavqə saldı, bazmni qızituci qazal-larım işq ahllariga ah va vavəjla saldı.

Soznının qisqası, munca kuchi dəhlillər va bujuk şahidler arqali bu fannın farsica va turkça şı'rı basıda bu faqirnin ma-lumatlılığı, balki mahirliyi aniq va ravşan bolgandan kejin, agar birini başqa biridan artıq korsam, bu taifanın kşilaridan heckimsaga taslim bolus, va, „toqri“ dejişdən başqa söz va maçal qalmasa kerak. Xususan, munca qat'ij dəlili blan aniq-lanqac, şahidlik Juzasidan bu qaralamanın sozi emas, balki har harfi farjad uradilar va qavqə kotaradilar.

Jana bir xulasa şuki, mamlakat aras xalifaları va sultan-ları qolda ekan, falak u vaqtda şairlarga ərəb tilidə çılvalandi, cunancı, Həssan Sanit və Ləqitdek söz padşahi suxandanlar va ma'nı jaratucı gozal söz egalari pəjdə boldilar va oz tillarida şı'r ajişinə dadını berdilar.

Bu munasabat blan ərəb padşahlarından İbrahim Mahdij, Ma'-mun xalifadek va bulardan başqa padşahlar va padşahzadalar şı'rular va qəsidiələr ajtdilar, faidalar keltirdilar.

Dunjanın ba'zi lqlim va olkasında şart padşahları mustaqiş bolgandan kejin, şu munasabat blan farsigoj şairlər pəjdə boldilar. Qəsidiəda: Xaqanij, Ənvərij, Kəmal Ismail, Zəhir və Sel-man; masnavijada fan ustası Firdavsj, zəmanının kəmjəsi Şəjx Nzamij və hind hunarmandı Mir Xisrəv; qazalda oz vaqtının jaratucısı Şəjx Muslihiddin və əsrinin jaganasi Xoça Hafiz Şəraziñ kəsiblər jetişdi. Buların ta'rifli Juqarida bir azgına ajtilgan va sıfatları toqrisida qalam urulgandır. Sozni cozmaqın haça-ti joq, uzundan-uzaq sozlaşnı ma'nı ahli jaxşı hsablamajdi. Bu munasabat blan şart padşahlarından ham sultan Tuqrul və Şah Şa'dek Juqarı qadrlı padşahlar və baland martabalı Julduz spahlar rəndar bajtlar, şrin qazallar ajtdilar, asarları oz zamanlarında maşhur boldı və rozgarları varaqlarında jazıldı. Mamlakat ərəb və şart sultanlarından turk xanlariga otgandan son, Həlakuxan zamanından sonra sultan sahibqiran Temur-Koragan zamanından tartıb, farzandi Şahrux sultan zamanının axirigaca turk tliida jazuci şairlər, şu çumladan ul hazratnıq avladalarından ham xuş-tas' padşahlar pajda boldilar; şairlərdən Səkkakij, Hajdar Xa-rəzmij, Ətaij, Muqimij, Jaqinij, Əmirij və Gədaij kabi. Lekin Juqarida ajtilgan farsi şairlər qarşısiqa ciqalaşdigan, Jalqız Məvlana Lutfiydan ozga kişi pajda bolmadı, u kşininq tab' ahli qaşa oqusa boladıqan nır neca başlanmaları bar. Oşa başlan-malardan biri budır:

Ulki husn etdi bahanə elni şejda qılqali,
Kozgudek qıldı seni ozını pəjdə qılqali.

Padşahlar icidən ham, sultan Baburdan başqa hecqajsisi-dan şı'rıj asar juzaga ciqmadi və varaq Juziga naqş qilarlı bl-rar narsa qalmadi. Bu başlanma sultan Baburnın asarıdır:

Neca juzin korib hajran bolajin
İlahij men senga qursan bolajin.

Ta bu vaqtqacaki, mamlakat xanadanının sultanat taxtiga-muhr və taç orunbasarligiga lajıq və muvafiq bolğan əşilik, dərjasının şahana durri, ədalət ma'danının alıj dərəçəli gavhari, qoşundarlıq ma'rakasının Rustami dastanı, qomandanlıq maj-danının Sami Nərimani, Juksaklik taçının Jaraşgan gavhari, bazm-qurucılıq asmanın qutluq Juldizi, cahandarlık bazminin Çam-şidmanənd İskandarı, cahangırlik jiçininin aləmga Jajılgan qu-jası, Juksaklik cahanının asman teşar coqqisi, adalat asmanının gavhar sacar bulutu, fazilat və kamal koz qarasının otkur qara-ciqi, söz və nutq baqının sajrəqi bulbuli; sultan oqli sultan, xaqan oqli xaqan, padşahlik, dunja və dinnin izzəti Əbulqazi

turmuş ahvaliga jaqlınlaştırlısa bolar edi. Qziqraqlı buki, nilar-
man padşahnın bundaş tarqıb va undaş, muruvvat va maqtaş-
qa ijariş va muvafiqlaşış qaldasını unutıb, baş tartış va adaşış jolını
tutıb, kopi, balkı barısı farsığa majıl va u til alın şı'r ajtuçı boldılar.
Bunin sabası şundan ozga bolaalmas: turk tili ta'rifiда Juqarıda aj-
tilgandek, agarçı sozlar kop, isara (cumla qurulışı) ken, ma'nilar
açajıb, ajılışda ravanlık bolsa-da, konulga jaquci qılıb tuzuşda qı-
jinliq bar va diltartar qılıb tartış berişda tab'mihnat va azab tartar.

Turk tili şarhida birneca betni bezəş va pardazlaşdırmaq, unda həsrat sultan təbələrinin jaqımlılığı və zihniyətin maharati ni şəhər etməqni və ali rə'fları tərtib Bergan devan toqrisidə beşərbəlik qılıb birneca söz ajtmaqni lazımdır.

Ul hazrat baris turgan danalik va nenhajat cuqur tusunis juzasidan bu fan egalariga va bilim arbaniga ta'limlar bergan va bu jolda undaganilar, lekin bular ul hazratnin nazik sozini ja anlaman, ja anlasalar ham bujurulgan josunda amal qilmaj, jakti qilaalmaj keldilar.

Bu kamtar ul hazratninq pak nafasi xatirasini saqlas, içrası lazımlı bolgan hukmlariga bojsunis va farmanbardarlıq qılıs, konlımdan va tilimdan kelgunca, qalamım va qolimda kuc sar deb sezguncu ul hazratga qullıq qılıs va u qullıq blan ozımnı saadatlı va xursand sezis, hatta şagirdlik blan ozımnı şaraflı, əziz, faxrli va başı kokka jetgan deb bildim. Jillar bojica turk tili va nazmı qaida va uslusi toqrısında bilmaganlarımı soras, qıjincılıqlarımı, müşkullarımı həl qiluci huzurında arz qılıs, bujuk faidalar tapış, zor natiçalar kordim. Ul hazratninq ta'limi va tarbiyasi blan, jol korsatışı va quvvatlaşdı blan işim ul jerga jetdiki, oz pak tas'lari natiçasından ciqqan oz maarifparvar qallamları tahriri va oz jaqımlı nutqlarının Jazmaları bolgan rısalalarda, Juqarıda ajtganimca, menin laqablarımı qandağ namlar blan jazganlarkı, qajtarıb ajtişnin haçatı joq. Bu bandaga ham xudanın ismi bolgan „Əlmütəkəllim“ („sozcan“) unvanıga ega boluş, xalajıq arasında sozcanlıkda təndəş va qurdaşlarından farq va i'tibarga, uluq nam blan avaza va şuhratga ega boluş ul hazratninq marhamat va qamxorlıqları arqasında Juz berdi. Juqarıda mazkur bolgan va ta şu dəmgaca bu guruhdan hec kimga toplaş Juz bermagan va ixtirai mujassar bolmagan devan, məsnəvij va başqa ktab va rısalalarını tuzuş va içad qılış mumkun va mujassar boldı. Agarci barca narsanı ul hazratninq şaraflı ismiga başqlaçan va alıj laqabları oq qosqan bolsam ham, bularını başqa marhamatlari qarşısında qılıs, „Əlmütəkəllim“ ismiga erişuvimga uzr ajtiş juzasından turkiy va sart tili arasındagi ahval va haqiqatni izahlas, bu rısalanı tuzdim va unga „Muhamamatul-lugatıjn“ („İkki til muhakaması“) deb at qojudim, bunın

əlan turk tiliniq otkurlik va nazikligini, jetuklik va kenligini... korsatdim. Xajalimga şundaj keladiki, turk xalqinin soz ustalari alidə uluq vazifani başardim, bunin əlan ular oz sozlari ibarətləri haqiqatidan va oz til va luqatlari kajfijatidan xabardar boldilar va farsigojlarnın nutq va soz əsəridə qılıb kelgan tə'na va sərzənişlərindən qutuldilar. Ular ham şunca mihnat va maşqqatlar əlan juzaga cıraqçanım bu maxfiy ilmdən xabardar bolalar, umidim şuki, bu faqirni Jaxşı dua əlan Jad qılıqajlar va ruhimni anıq əlan şad qılıqajlar.

Rusaij:

Bu namaki jazdi qalamim tartis til.
Tarixin anıq cümadıjul əvvəl bil,
Kunnıq raqamını carşanba qılıqıl,
Toqquz Juz Jıldın otub erdi beş jil.

ISMLAR KORSATKICI

Babur — (1482—1530). Zəhiriddin Muhammad Babur 1482 jilda Faroqanada tuqulqan. Atası Umar Şajx olğac, 12 yaşında padşah boladı. Şajanikanın əlan uruşib, Samarqandni almaqçı boladı. Şajanikan olgandan son çənə xandan yenilis, Faroqanani taşan ketiğə maçbur boladı. Sonra umrinin axırıgacə Hindistanda hukmranlıq qıladı. Ozi katta sairlardan həsənənadi. Maşhur „Baburnama“ namlı asarıdan taşqarı kopgına şı'rər ham jazgan.

Babur, A bulqasım — (1422—1457). Temuriylar nəsildən bolis, 1452 jildən naşlan Xurasanda padşahlıq qıladı. 1457 jilda oidorurigan. Əlişer Navaijinin ajişicə, Abulqasim Babur şair bolis, kop şı'rər jazgan.

Çamij — (1414—1492) Abdurahman Çamij bujuk Eran şairi bolis, Navaij zamanında Hiratda jaşagan. Navaij Çamijni öz asarından zor hərmət əlan jaqlajdı. Çamij bujuk şair bolus əlan nırga fajlasuf, tarixçi və til alimi ham edi. 1492 nci jilda Hiratda olgan.

Əmiriç — XV asr ortalarında otgan şairlardan. Navaij „Maçalisul-Nəfais“ namlı asarıda: „turk edi va turkca şı'rı Jaxşı væqi“ bolusut, amma şuhrat tutməstür“, deydi. Farsca şı'rər ham jazgan.

Ənvərij — Avhaduddin Ənvərij Erannıq en usta qasida jazucularından bolis, unıq qasidaları texnika və san'at tamanıdan cüda Juksak həsənənadi. 1191 nci jilda Bəlxda olgan.

Əşraf — XV asının ortalarında otgan şairlardan. „Xomsə“ jazgan. Navaij su şairini oziniq „Xomsə“-sidiqi dəstanlarında ham eslan otadı.

Ətaij — XV asırda Temuriylar davrıda otgan şairlardan. Əlişer Navaijinin ajişicə, Ətaij „Bəlk şaharida tuqulqan...“ Turkigoj edi. Şı'rətərak (turklar) arasında kən şuhrat taşdı... XV asının 50—60 jilları ortasında olgan bolusı kerak.

Firdavsij — Erannıq bujuk dastanvisalarından bolis, atı Abulqasim, təxallusi Firdavsijdır. 934—936 nci jillarda Tusniq bir qışlaçıda tuqulqan. Firdavsij 40 jaşigaca oqış əalan şuqullanıb, şundan kejin maşhur „Şahnama“ asarını Jazişa kirişib, 30 jilda Jaziş tamamlangan. Asarını haçmı juz min joldan artıqdır.

Firdavsij Tus şaharida 1020—1026 jillar arasında olgan.

Gədalıj — XV asının ortalarında otgan şairlardan. **Hafız** — bujuk Eran şairi bolis, xalq ortasında Xoça Hafız nami əalan maşhurdır. Hafızının ası atı Şamsiddin bolis, şərazlıdır. Oziniq lirik şı'rətləri əlan bütün dunjaga şuhrat qazanıqan, şı'rəti Jevropa tilərigə ham tarçima qılınqan. 1389 nci jilda olgan.

Həjdər Xarazmıcı — XIV asırda jaşagan, „Muhabbatnama“ namlı nazm asarı sat. Bu asar til çatıdan cüda zor ahamiyətgə ega.

Halakuxan — Cengizxannıq nevarası bolis, Eranda hukm surğan Eixanija davlatının birinci hukmdarı bolan. 1283 nci jilda olgan.

Həssan Sabit — ərəblərinin maşhur şairlerindən bolis, hicriy tarixiniq başlıda jaşagan.

Husajn Bajqara — Xurasan padşahi bolis, pajtaxtı Hirat şahı edi. 1438 nci jilda tuqulqan. 1471 nci jilda taxtiga olturulub, 1506 nci jilda olğan. Əlişer Navaij şu padşa davrida jaşagan. Husajn Bajqaranının ozi ham şair va ədib bolis, „Məçalisul-Uşşaq“ namlı devani bar.

Ibrahim binni Məhdi — (779—839) — Əbbasij xalifalarından Mahdiyin oğlu. Baqdadda 2 jılıca xalifilik qılıqan. Ozi alim bolis, muzika va adasişatşunaslıkdakı ham zor ixtisaslı bolgan.

Jəqinij — XV asrin 2 nci jarmida oigan şairlardan. Farsca şı'rlar ham jaşgan.

Katibi — XV asrda otgan şairlardan. Navalı ozinin „Məçalisul-Nofais“ namlı asarida su kşinin juksak san'atkar şair ekanını ajtib, birmunca asarları bar, umrinin axırında „Xəmsə“ jaza başlaşan edi, dejdi.

Kəmal Ismailli — Erannıq bujuk şairlerden bolis, atası ham maşhur şair edi. 12000 nəjdən isarat katta devani bar. 1238 nci jilda olgan.

Lutfiy — XV asr ortalarında jaşagan. Oziniq otkur lirik şı'rları olan şuhrat qazanqan. Farsca şı'rları ham bar.

Laqit — ərəb şairlerindən, hicri tarihinin başlarında jaşagan.

Ma'mun — IX asr başlarında Baqdadda hukmranılık qılıqan ərəb xəlifelerden bolis, Harunurrosidin 2 nci oğludur. Bunun davridə ərəb madaniyatı yüksəli dərəcəyə Kotarılgan.

Mir Şahij — XV asr ortalarında jaşagan, Navaijinin zamandaş şairlerden.

Muqimij — XV asrin ikkinci jarmida Hiratda oigan şairlardan.

Nasiriddin Tusij — Erannıq maşhur astronomi, fajlasufi va tarixşunas alimi, 1274 nci jilda olgan.

Nzamij — Azarbajçan xalqının bujuk şairi, 1141 nci jilda Azarbajçanın qadim şahrlarından bolgan Gança şahrida tuqulqan. Ozinin atı İlyas, atasının atı Jusuf bolis, bütün dunjaga Nzamij taxallusi olan şuhrat qazanqan. Fars tilida birinci „Xəmsə“ jaşgan. 1203 nci jilda olgan.

Sadij — (1184—1292), Ozinin „Gulistan“ va „Bostan“ namlı asarları olan bütün dunjaga şuhrat qazanqan şejx Muslihiddin Sa'dij şerazlı bolis, Erannıq klassik şairi va fajlasufidir. 1184 nci jilda tuqulub, taxminan 1292 nci jilda Şərazda olgan.

Səkkakij — XV asrda otgan şairlerden, XIV asrin axırında va XV asrin birinci jarmida jaşagan. Səkkakij şı'rlarının faqat bir toplamı saqlanqan.

Səlman Savəcij — Eran şairlerinden bolis, 1377 nci jilda olgan.

Sultan Tuqrul — Salçuqij padşahlarının axırıncı, İraqda padşahlık qılıqan. Padşahlıkni vəqtinənən başqa kşığa tapşırıb, ozi istirahat qılımcı bolganda öz kşilarından Qızıl Arslan uni zast qılıadi va Salçuqij saltanatına xatima beradi.

Şahruh — Əmir Temurnın 4 nci oğlu bolis, 1376 nci jilda Samarqanda tuqulqan. 42 jıl padşahlık qılıb, 1446 nci jilda 71 yaşında olgan. Uluq-əsek u kşinin oğlu.

Şah Şuça — Eranda hukum surğan Ali Muzaffar hukmdarlarından. Ozi alim va şair ham bolgan. 1384 nci jilda olgan.

Temur-Koragan — 1336 nci jilda tuqulub, 1405 nci jilda 71 yaşında olgan maşhur Əmir Temur.

Xaqqanij — Xəllaqlımlənənij degan bujuk laqabqa ega bolmiş Afzaluddin Xaqqanij qasıda jazişda zor maharət egəsi bolgan. Şair Xaqqanij şervanlı bolis, 1199 nci jilda olgan.

Xəlili binni Əhməd — ərəb tilşunas alimlerinden bolis, oruz vazninin içadcisidir. Ərəb tiligə aid birmunca asarları bar. 786 nci jilda olgan.

Zəhir — əsli xarazmli bolis, Təbrizde jaşagan. 1202 nci jilda oşa jerda olgan. Şı'rlar toplamı ham bar ekan.

L U Q A T¹

A.

Abdar — (f) suvlik, otkur, ma'nali.

Afaq — (ə) ufuqlar (ufuq sozinin köpligi), aləm, dunja

Afərinış — (f) jaratılış

Aqaz — (f) başlaş, başlançıcı

Ahu — (f) kjik

Alapuka — (t) ordaknının bir turi

Aldaldoqa — ordaknının bir turi

Alida — allida — alidida

Aliş şan — (ə) yüksəli dərəcəli

Almasaş — ordaknının bir turi

Amiziş — (f) aralaşış

Apaoqa — atanın aqa-inisi (əməki)

Aq uj — cadir.

Arajiş — (f) nezaş, ziynatlaş, jasanış

Arastə — (t) nezalğan, jasanğan

Arqadamaq — (t) aldamaq, hijala olan jenmaq

Arij — (ə) taşqarı, xali

Asar — (ə) əsərlər (əsər sozinin köpligi)

Aşub — (f) qavqə, topalan, fitna

Atəşkədə (f) əsilda oiga coquñucularının isadatxanası, bu jerda otxana,

alav sacuci ma'nasida.

Atka — atalıq, tarbijaci, uj başlıqı, ata

Avan — (ə) vaqt, zaman, pəjt

Avizə — (f) asılıqliq; a v i z ə qılış-asış

Axtacı — miraxor, atbaqar

¹ „Muhakamatul-luqatajn“da msal tariqasında keltirilən və siz üçün atxaik sanalıb ma'nası hazırca anıqlanmaqın soziar luqatga kiritilmədi.

B.

Baqçal — ordaknının bir türü
 Baqış — baqış, baq, cadırını baqlajdıqan baq.
 Bais — (ə) sabab; b a i s i t a k a l l u f — takallufga sabab bolucu, das-dabali
 Bakavul — ,caşnigir*, saraj mansaşlarından biri
 Barsci — jolnars ojnatuci, jolbars tutuci
 Basruq — cadırını sujajdigan xada
 Besak — (f) qorqmas, batır
 Beqajat (f) kop, ceksz
 Bahəd — (f) ceksz; b e h ə d v e ş u m a r — ceksziz va sanaqsız
 Bekanmak — istamak, jaqfürmaq, orun almaq
 Benəzir — (f) mislisiz, tensiz
 Beniş — (f) təniş
 Beşə — (f) orman, daraxtzar
 Bədi' — (ə) gozal
 Bahajim — (ə) hajvanlar
 Bəhər — (ə) darja; B ə h r i u m m a n — uluq deniz
 Bəjaz — (ə) aq
 Bəlaqət — (ə) nadirilik, gozallik, ixcamlik
 Bərq — (ə) caqmaq; b ə r q k i r d a r — caqmaqqa oxşas
 Bəsa — (f) kopgına
 Bəsərət — (ə) acıq, otkur koz; b ə s a r a t ə h l i — acıq, otkur koz egasi
 Bəzm afroz — (f) bəzimini qizituci
 Bicimaq — kecmak, ormaq
 Biçəcməilihim — (ə) çam'lari, hammaları
 Bikirmak — bəkitmek
 Bilkul — (ə) bütünlük
 Bna — (ə) qurulış, tuzulış, b n a v a m a d a r — tuzulış va baris taqaloqan çaj.
 Boquzlaqu — boquz
 Bolamaq — (t) bulamiq, şavla
 Borcin — ordaknının urqacisi
 Bosaq — astana
 Bosamaq — pajlaş turmaq
 Boxesamaq — cüdaliqdan azab tartımaq, jiqşamaq
 Bsat — (ə) majdan, çaj, mal, sərmaja
 Buqu — kjikniq erkagi
 Buldurga — qamei sapi, qlicbaq, qlic papugi
 Buləqə — (ə) soz ustaları
 Bul'aqə — (ə) qziq, açajla
 Buqal — ajril, kesil, jaşırın
 Burhan — (ə) dalılı; b u r h a n i q a t ' i — keskin dalılı
 Burmak — Japmaq
 Burudət — (ə) savuqliq
 Büşürqamaq — accioqlanmaq
 Buzurgvar — (f) hurmatlı, uluqvar

C.

Caşuk — (f) caqqan; c a s u k s u v a r — cavandaz
 Caqın — caqmaq, ucqun, şu'la
 Caqırqanat — ordaknının sir türü
 Caşni — (f) maza, ta'm

Cehrə — (f) Juz, başara; c e h r a k u ş a j — juzi acıq, jaqimli, kelişgan
 Cekrajmak — ujqusuz qalmaq (tunda)
 Cərx — (f) asman; igiradigan carx; qıldırıq
 Cığ — qamişdan qılınqan cadir pardası
 Cindavul — qoşın arqa tamanıdagı atlı otrjad, saqçı otrjad
 Cıqanmaq — ajaq astı bolmaq
 Ciroqa — (< m. çirpan) altı jaşar at
 Cokur — ikan
 Copcuqa — qamci
 Corpə — tonozuz balası
 Cugancı — atğa minis top ojnatuci (cəvkancı)
 Cuprutmaq — keimə-ket, sirin-ketin jürgizmaq

C.

Çadə — (ə) yol, koca
 Çadu — (f) sihr; çaduji hind — hind çadugari (ustası)
 Çajız — (ə) mumkun, içazat serilgan
 Çamijat — (ə) tolalik, keñlik
 Çamili — (ə) toplavci; ç a m i l i m a a n i — ma'nalarnı çam'lavci, toplavci, oz iciga aluci
 Çarlıq — egeş assabı, xazlıq (!)
 Çabal — (ə) taoqlar (ç a b a l sozinin kopligi) qurallangan;
 Çiba — savut temir kijim (rusça „латин“), silah, qural
 Çibacı — temir kijim kijgan askar (kupacup), najzaci
 Çəvhər — (ə) qılımbaba taş
 Çazair — (ə) aralar (ç a z i r sozinin kopligi)
 Çibillij — (ə) əslida bar, tasılıj
 Çinilgir — egarmın assabı
 Çiçəjmaq — masxara qılımaq, kulmaq
 Çilsur — (t) zançırca, at baqlajdıqan arqan
 Çırqamaq — zavqlanmaq
 Çorka — ordaknının bir nav'i
 Çoşan — (f) zirh, savut
 Çurkanmak — kujdirilmaq, jandirilmaq
 Çuz — (ə) məjdə bolek; ç u z ' i j m e f h u m a t — kicik, məjdə ma'nilar
 Çuz va k u l — məjdə va butun
 Çuz'ijat — (ə) məjdə narsalar

D.

Daqavul — mərganlar başlıqı, hərsli mansab
 Daqı — kora, taqın
 Dəklə jaklı d nə i e, d e k a l e k a l t a ustki kijim
 Dam — (ə) tuzaq, avcılar torı
 Danış — (f) bilim
 Dastar — (f) səlli
 Devanxanə — (f) mahkama
 Devdaşimaq — gursillamaq, dukullamaq
 Daşına — (ə) komuqliq xazina
 Dəjr — (f) butxana; dunja
 Dərri fəna — joqlıq dunjası
 Dəlail — (ə) dəliliklər (d e l i l sozinin kopligi)
 Dəqiq — (ə) nazik, injicka

Dəqajiq—(ə) dəqiq sozinin kopligi
 Dərç—(ə) qistirish, qoşuş
 Dərafş—(f) ngiz
 Dərjali astrar—jaxsiliklar darjası
 Dəvətin—(ə) devənlər, topımlar (devan sozinin kopligi)
 Dilpazır—(f) konulga jaqimli
 Diqqət—(ə) naziklik, inicjalik
 Domsajmaq—acciqianmaq, qavaq cimirmaq
 Donan—tort jaşar al
 Doptalmak—(t) tepinmaq
 Dram—(f) aqca, tanga.
 Dündən—(f) nəsl, aila, dandar nəsl, aila
 Dur—(f) marvarid, inç; durə işan—dur sacuci; durrisəmin—qımatlı dur.
 Duraxşanda—(f) tanlanuci, jarqırvaci.
 Dunuv—(ə) past; dunuvimartaba—martaba paslıgi
 Duşvar—(f) qızın, aqır; duşvar psandilinq—qızınıqlıqı jenuci manasida.

E.

Egarmak—ergəşmak, jızdan barmaq
 Enka—jaki enəkəena, ajı.
 Erkə—ordaknıñ bir nav'i
 Erkənə—1) qara uj astidagi jaqac həlqə, 2) cadir eşi
 Erikmək—1) taqatmaq, ciqmaq (kun, aj), 2) tırılmaq, 3) zerikmaq.
 Erkan—erkak
 Evruliş—tujulış, ajlanış

D.

Əbjat—(ə) bajilar (əjət sozinin kopligi)
 Əber—(f) bulut; əbəri bəhər—bahar bulutı
 Ənkar—(ə) qızlar, taza, qol tegmagan
 Ənsilhind—(ə) hind atası
 Ənsilfurs—(ə) farşlar atası
 Əsbulturk—(ə) turk atası
 Əsvab—(ə) bənərlər, eşiklər (əbb sozinin kopligi)
 Əcələf—(ə) quji, past (adamlar)
 Əçnas—(ə) cinslər (çins sozinin kopligi)
 Əçza—(ə) bolaklar (çuz sozinin kopligi); əçiza pırası—çuzları təjarlangan
 Əda—ifada; əda etiş—ifadalaş, ajtılış, sozlaş
 Əigəndə—(f) açız, kucısız
 Əfsanapərdəz—(f) afsana ajtuci, gozal sozlavci
 Əhfad—(ə) farzandlar
 Əjjam—(ə) kunlar
 Əkasır—(ə) kattakanlar, bujuklar
 Əlahazəlqıjas—(ə) şunga oxşalar
 Əlinə—(ə) inaslar, kijimlər (ili bas sozinin kopligi)
 Ələm—(ə) kişi jaki birar narsanın atı, ismi: əsraraq; dard
 Ələssavijə—(ə) barabar, tən
 Əlfaz—(ə) sozler (la f sozinin kopligi)
 Əlimutəkkellim—(ə) sozlavci, soz egasi

Əlimutəkkelləs—(ə) taxalluslangan, namılangan, laqas qojulqan
 Əlqab—(ə) laqaslar (ləqəb sozinin kopligi)
 Əmin—(ə) işanlılgan, xazinaci, pajlacçı
 Əmliq—(ə) cuqur
 Əmr—(ə) bujrıq, iş
 Əmsal—(ə) msallar, tenlar, hamjaşlar (misli sozinin kopligi)
 Əmval—(ə) mallar (mal sozinin kopligi)
 Ənbaz—(ə) şerik, çuft
 Əncümən—(f) maçlis, jiçin
 Əndəlin—(f) bulbul
 Əndüfti—(f) oqam, kulfat
 Ənfəs—(ə) nafaslar
 Əqalim—(ə) iqimlər, qit'alar
 Əqrən—(e) jaqınlar
 Arçumənd—(f) aziz; saland daraçalı
 Ərzal—(ə) past tasaqalar
 Əsalat—(ə) əsillik
 Əshəni—(ə) egaları
 Əsnaf—(ə) sinflar, gruhlar, kasıblar
 Əstar—(ə) sırlar
 Əşk—(f) koz jaşı
 Əşkrez—(f) koz jaşı tokuci
 Əş'ar—(ə) şırtlar (şırt sozinin kopligi)
 Əşraf—(ə) juqarı tabaqə, aqsujaklar
 Ətarud—julduz nami (Mercuri planetası); qalam ahllarının hamisi emis
 Ətsə—(ə) tabi'lar, qaraşlılar
 Ətfal—(ə) balalar balalar (tifl sozinin kopligi)
 Ətrak—turklar (tirk sozinin kopligi)
 Əvaxır—(ə) axırtalar, axırtaq (axır sozinin kopligi)
 Əvajıl—(ə) başarda, başdarəq (avval sozinin kopligi)
 Əvqat—(ə) vaqtlar (vəqət sozinin kopligi)
 Əvraq—(ə) varaqlar (varaq sozinin kopligi)
 Əvsət—(ə) orta
 Əxtər—(ə) julduz
 Əzim—(ə) uluq, katta; əzim i'tibar—katta i'tibar, əzim fəvərid—katta fəjdalar,
 Əzm etiş—intiliş, uruniş, qasd qılış

F.

Fahiş—(ə) jaman
 Faiq—(ə) ustun, juqarı
 Fəjz rəsan—(f) fajz jetkarıcı
 Fələk—(ə) asman
 Fərkündə—(f) jaşlı, gozal, qutluq
 Fəsahət—(ə) ixcamlik, sozda badijilik; fəsahət ajiñ—fəsahətli, gozal
 va ixcam sozlavci
 Fəsanə—(f) afsana; fəsanə pərdəziliq—afsana ajtucilik
 Fəsilə—(ə) bədiij, gozal; fəsih gulfatlılıq—badiij, gozal sozlik
 Fəzajıl—(ə) faziliatlar (əzil sozinin kopligi)
 Fikrət—(ə) filkr, oj, fikrlaş
 Filhqıqət—(ə) haqiqatan
 Firdəvs—(ə) bağ; cennat; firdəvs təzijən—cannaiga oxşash bezalğan
 Firqa—(ə) xalq; millat ma'nasida
 Fraq—(ə) ajtılıq, jetişalmasılık

Frefta—(f) aldanış
Funun—(ə) fanlar, hunarlar (fa n sozinin kopligi)
Furu—(ə) şaxavca, şaxcalar (fər' sozinin kopligi)
Fusaha—(ə) fasihlar, badiij soz egalari

G.

Gangiramak—kecikmaq
Gənərkamak—qoşmaq, atni aravaga q oşmaq
Gənc—(f) xazina
Gəvhəri zəbəndə—(f) jaraşadigan gavhar
Gəvəzn—(f) kijik, buqu, ahı
Guitar—(f) soz, sozlaşış, suhnat
Gulbang—(f) bulbul avazı, sajrasi
Gulbun—(f) qızıl gul dərəxti
Gulşən—(f) baqı, gulzar
Guna-gun—(f) rən-bəran
Guzarış—(f) otkaziş

Oj.

Qançuoqa (t)—qançuoqa
Qəjri mukərrər—takrarlanmajdigan
Qəjri mu'tad—(ə) adatdan taşqarı, adatlanilmagan
Qənajim—(ə) qənimatlar, olçalar
Qərəbat—(ə) qziqliq, kamjaslık
Qəris möqasid—qziq maqsadlar
Qəvvas—(ə) suv astiga şomquci (водолаз)
Qəzəljalat (ə)—qazalla
Qına—(ə) bajlıq
Qırəna—(ə) qarışlar, fəqirlar (qərib sozinin kopligi)

H.

Haza şə'jon açıb—(ə) əraəca undav gap, su qızıqarsa, demək.
Həbin—(ə) dost
Həçr—(ə) ajılıq
Həd—(ə) cek, cegara
Hədiqə—(ə) baqı
Həjsijət—(ə) çət.
Həjvan suvi—triklik suvi
Həkk—(ə) tərəşəş, tekşirış
Həkəm—(ə) hukm qılıcı, ortadagi da'vani nitiruci
Həlavət—şirinlik
Həllal—(ə) həl qılıcı
Həllulmuşkilat—(ə) müşkillarnı (qijinciliqlarnı) həl qılıcı
Həmvar —(f) tekiş
Hərərət—(ə) issiqqliq, jaz
Hərim—(ə) uj atrafiga ajlantırılgan devar
Həsr—(ə) oran alış
Hırqət—(ə) kujdurış

Həravul—jakı iravul qoşının aldingi otradiga ergaşın naradigan jərdamci otrad, kçik jardamci otrad
Hudqa—(ə) qujuq can, koza qara korunış
Huqqə—(ə) marvarid va qılımatlı taşlar salış ucun işlangan qutica
Hulja—(ə) jaxşlı kijim
Humajun—(f) qutluq, şaraflı
Huna—kjiknin erkagi

I.

İbrə—(ə) i'tibar, qıjmat
İstihəç—(ə) xursandlıq
İçmal—(ə) qisqaliq
İçtima—(ə) çam'laş, toplaş
İglanmak—toxtamaq, şüqullanmaq
İjhəm—(ə) şı'rnın jollarida şakıdaş soz keltirir, turli ma'nı çıqartış san'ati; ijhəm a məngəz-ijhəmli, İjhəm beruci
İlibasun—ordaknının bir xill
İldirim—caqmaq
İlhan—(ə) sajrasi jaxş avaz
İlk—qol
İlzam—(ə) ujalılış
İmdad—(ə) jardam
İnckirmak—inicxa tavuş nəlan jıqlamaq
İnkamak—engaşmaq, baş egmaq (?) enkajmaq,
İnkar—(ə) tanmaq
İntiqal—(ə) kocuş
İntişar—(ə) tarqalış, jajlış
İnramak—kujuş arqasında jaşırın va ostə jıqlamaq
Inranmak—, dərd bilə jaşurun ahısta jıqlamaq* (Navai)
İ'rəz qiliş—() alınış, savunış, qajılış
Irşad—(ə) yol korsatış
Isqarmaq—xatırığa keltirmək
İsrar—(ə) turiba alış (soz ustida)
İstiqna—(ə) tartınış; ihtiyaçsızlıq
İstijla—(ə) qolqa kırılış, qamras alış
İstiqlə—(ə) kop tələb qılımaq va sutuşturmaq
İstişhad—(ə) dalılı keltirış
İstiñər—(ə) şuhrat qazanmaq
İ'tidal—(ə) mu'tadii, normal
İ'tiraz—(ə) qarşılıq
İtiaq qiliş—qollanış
Ixulat—(ə) aralaşış
İxtisar—(ə) qisqartış

J.

Jabu—xəşəkli at
Jadamaq—xarlanmaq, zaiflanmaq
Jağıj—“ja” harfi blan, ja’ni axırgı boqunda „j“ jaki „e“ unılışı nəlan kelgan jollarını „jağıj“ dejilədi.

Jələk—telpaknıq bir nav'ı padşah kijadigan telpak
 Jasal—askar səfi, tuzumi, otrad
 Jasanmaq—ma'nsi ma'lum
 Jasman—(f) gulinin atı, ranı: qızıl, aq, sariq, gunaş
 Jəbusət—(ə) quruqliq
 Jəka—jaki ji kə—ajnəqi at
 Jurtci—askar jaki karvan ornaşadigan çajni belgilaveli

K.

Kafij—(ə) kfaja, jetarlı
 Kecim—uruş kijimi, savut (ruscası „латы“)
 Kerak Jaraqçı—uruş qurallarını taşıcı
 Kəlam—(ə) soz
 Kəlimat—(ə) sozlar
 Kənarkamak—qoşmaq (atni aravaga)
 Kəsər—(ə) eski jazuvda „i“ tavuşi orniga qojuладıqan belgi (zer)
 Kəsərət—(ə) koplik
 Kəvəkis—(ə) julduzlar; birligi: kəvkəb
 Kəvkəbə—(ə) julduz
 Kilk—(f) qalam
 Kırkinmak—titramaq, ota titramaq
 Kisva—(f) kijim
 Kisvər—(f) olka, mamlakat
 Kisvər stan—(f) mamlakat aluci
 Kimn—(f) japmaq, bekitmək
 Kitpavul—saraç saqçılarnın başlıqı (?)
 Koft təpiş—zerlik, qıjnaliş
 Kohə—egər (?)
 Kokaltaş—sut qardaş, emişgan
 Komurmak—ışlan jemak
 Kondurmak—razi qılmaq
 Kontranmak—qoňşımaq, nalimaq
 Konurdamak—nırar narsani zavq olan ixtijar qılış
 Koruksamak—koruşni istamak
 Kos—(f) katta naqara
 Kozənək—jaki koznək, cadir derəzasi
 Kujmanmak—bahana qılmaq
 Kulaq—(f) qarqa, quzquń
 Külliј—(ə) umumli
 Kullija—(ə) jakun, xulasa
 Kumac—aq nan, qorda japilgan nan
 Kundalatmak—(f) jumalaq, qılmaq
 Kutus—(ə) ktaslar

L.

Lajih—(ə) acıq, ravşan
 Lanqə—altı jaşdan katta at.
 Lauballıj—(f) neparva
 Ləjl—(ə) keca
 Ləfz—(ə) soz (aqizdən ciqqan soz)
 Lə'l—(f) qızıl taş
 Lətajif—(ə) latifalar, qızıl sozlar

Ləvn—(ə) rərt, tus
 Lisan—(ə) til
 Luqəz—(f) cijstan

M.

Mada—(f) urqaci
 Mo'lım—(ə) ələmli
 Ma'mun—(ə) ta'minlangan, aman, saqlanğan
 Ma'mura—(ə) asad çə
 Manqı—malum
 Moral suqunun urqacisi
 Megecin tonquzının urqacisi
 Men—(t) katiarak xal
 Məanij—(ə) ma'nilar (ma 'n i sozinin kopligi)
 Məçəz—(ə) sozni oz ma'nasida işlatmasdan, oxşatış Joli olan işlatış
 Məçəul—(ə) jaratılgan, tabii
 Məçəhlul—(ə) belgisiz
 Məfhüm—(ə) mazmun, ma'ni
 Mə'lul—(ə) tolduroqic (sarfiy termin)
 Məhçur—(ə) ajrilgan, açratılgan
 Məhlika—(ə) halakat, qorqunc orni
 Məhzun—(ə) qamgın
 Mə'hud—(ə) ahəd qiliqan, qadimoqi, eski
 Məkatib—(ə) məktublar, xatlar, jazişmalar (m a k t u b sozinin
 kopligi)
 Məlahət—(ə) tuzlilik, mazali, jaqimli, qara toridan kelgan adam, jaltıraq
 Məlik—(ə) padşa; məlik ul-kəla m — soz padşası
 Məmalik—(ə) mamlakatlar, olkalar (m a m l a k a t sozinin kopligi)
 Məmlü—(ə) tola, tolatılgan
 Mənşə—(ə) keiles ciqqan çə
 Mənşur—(ə) farman, jarlıq; mənşur i d a v l a t — davlat farmani, jarlıq
 Muzəxrafat—(f) cingə ajlantırılgan jalqanlar
 Mza—(f) kiprik

N.

Nadir—(ə) kömjas, jəgana
 Naşerçam — (f) işiniq axırı jaman
 Navrozi—(f) navruz kuni kijadigan kijim
 Neş—(f) najza
 Nəfəhat—(ə) jaxşı hidlar
 Nəfəj—(ə) joq deñis
 Nəqşməsəra—(f) sajravci, sajraqı
 Nəhnu—(ə) ərəbcə b i z demək
 Nəhər—(ə) kunduz
 Nəkhət—(ə) jaxşı hid
 Nəmudar—(f) korunuş
 Nəqşəndiliq—(a f) nəqqəşliq
 Nər—(f) erkak
 Nəsajih—(ə) nasihatlar (airligi n a s i h a t)
 Nəşətiliq—şadılık
 Nəşər—(f) kşidan qan alışda qollanadioqan tiqça
 Nəşajic—(ə) natiçalar (airligi n a t i c e)

Nəva—(f) avaz, griftarlık, sajras
 Nəvadir—(ə) kəmjas, qziqliqiar (sirligi nadir)
 Nəvros—(f) janijetilgan, majsə
 Nəzahət—(ə) jamanlıqdən uzaq boluş, pakizalik
 Nəzərat—(ə) tazalik
 Nəzm—(ə) şı'r, fizma; nəzməzəlli — şı'r ajtis
 Ngariş—(f) naqş
 Nikat—sırlar
 Njaz—(f) zarlanış
 Njazmand—(f) soravci, istavci
 Noş—(f) içiş
 Nuhusat—(ə) nəhslik
 Nukta—jaşırıqca ajtilgan jaxşı soz

O.

Okurmak—qattiq avaz olan jioqlamaq
 Ondajmak—toqri kelmak, mujassar bolmaq
 Orkəməc—bir xil avqat
 Ortanmak—kujmaq, qajqırmaq
 Orta ilik—malum
 Osanmaq—bezmaq, zerikmak.
 Oxranmaq—jutaklanmaq, qururlanmaq, havalanmaq

P.

Poja uruş—(f-oz) qadam taşlaş

Q.

Qasan—tonquzının erkagi
 Qajıl—(ə) sozlavci
 Qalqanduruq (t)—uruş kijimi
 Qazçı—qaz avlavci
 Qazojanmaq (t)—tapmaq, mavçud qilmaq
 Qəvaid—(ə) qaidalar; birligi: qəvidə
 Qəvīj—(ə) quvvatlı
 Qərn—(ə) 10 jil, 30 jil, bir asr ma'nalarida keladi
 Qəsajid—(ə) qasidalar, maqləş joli olan jazilgan şı'r, birligi: qəsidi
 Qəsəbə—(ə) şəharca, katta qışlaq
 Qət'—tapiş—kesiliş, uzulış
 Qimsanmaq—haddan təşqarı arzu qilmaq
 Qızqanmaq—qimsanmaq—ni qaran
 Qolmaq—istamak, soramak; üzrin qoldum — üzrin soradim
 Qor—baq, selbaq,
 Qoruqci—saraj saqcisi
 Qudsij—(ə) pak adam
 Qullı—(f) coqqı; qullı gərdun xəras — asmanga jetuci coqqı.
 Qura—(ə) qışlaqlar; birligi: qərjə.
 Qurci—slahdar, gvardijaci
 Quruqsamaq—qurumaq
 Quşqun—qujuşqan

Qut—(ə) aziq
 Quvarmaq—ranı ocmaq

R.

Raçi—(ə) qajtuci, tegişli
 Raz—(f) sır
 Rabajəndə—(f) jaqimli, oziga tartuci
 Raʃ—(ə) juqarı; rəfi' m i q d a r — juqarı daraça
 Rəjəhin—(f) rajhanlar, umuman hidli kokat, gul, məj
 Rənç—(f) mihnat
 Rəqəm—(ə) jazuv; rəqəm uruş — jaziş
 Rəsəjil—(ə) rsalalar; broşuralar; Birligi: rəsalə;
 Rəşad—(ə) toqri jolda ketmek; rəşad təlqin—toqri jolga undaş
 Ravanda—(f) aquci, ketuci
 Rəvəz—(ə) baq
 Rəzm—(f) uruş
 Rifət—(ə) juqarılıq
 Rubaiyat—(ə) tortılıklar (rubaij—tori jollik şı'r parca, bunda 4 nci jol bəlin
 1 ham 2 nci jollar qafijadaş soladı)
 Rus' məskun—(ə) dunjanın adamları jaşadıqan quruqlıq qismi
 Ruhgustar—(f) xursandlıq beruci, ruhlantırıcı
 Rusux—(ə) mahkam turuş.
 Rutba—(ə) daraça, martaba
 Rutubat—(ə) nəm, nəmgərlik
 Ruxşəndə—(f) təbəhanuci

S.

Sabit qilmaq—isbat qilmaq
 Sahib—ega; sahibi v u q u f — an egasi, toqri tuşunuci; sahibi ix-
 t i s a s — ixtisas egasi.
 Sahinqran—baxılı, jenuci, qahraman; əmir Temurga berilgan laqab, (sa-
 irlikda juksak orun tutğanı ucun Navaijga ham su laqabını berilgan)
 Saiqə—(ə) josin
 Sajır—(ə) başqa, səjir qılıci
 Sami Nəriman—(f) qadımqı Eran dastanlarında qahramanlar;
 Sam Rustamnın babası, Nəriman Samının atası
 Serpmak—(t) sepmaq
 Səbə—(ə) şamal (şərq tamandan esuci)
 Səbət etiş—jaziş, qarar beriş
 Səfhi—(ə) sahifa, bet
 Səfina—(ə) kema
 Səhab—(ə) bulut; səhabı gəv hər p a ş — gavhar sacuci bulut
 Səjirəf—(ə) jaxşı-jamanni açratuci, sərtəf
 Səlah—(ə) jaxşlı, tuzuk
 Səlahiyyət—(ə) qabilijat
 Səlatin—(ə) sultanlar, padşalar (birligi: sultən)
 Səlis—(ə) rəvan, tekiş
 Samar—(ə) meva; juk, mal
 Sənəd—(ə) dalıl, huççat
 Sərəfrəz—(f) juqarı, bujuk
 Sərəznış—(f) ta'na qiliş, opkalaş, minnat qiliş
 Səvad—(ə) qara, qara ran

Səvadı ə'zəm—uluq mamlaka;
 Səvahil—(ə) qırqaqlar (sirligi: s a h i l)
 Sicilis—açralıb, farq qılıb
 Sıqriqmaq—qacmaq
 Sihr—sihr pəjvənd—(f) sihrlangan, sihrlı
 Silk—(a) qatar tiziş
 Singurmak — sindirmaq, kiritmak, kırılmak
 Sınramak — (inramakka qaran)
 Sıpçarmaq — bıratola simirmaq, bırdaniga icmaq
 Sıqtamaq — həddan taşqarı jıqlamaq
 Sırmamak — qapmaq
 Sızqurmaq—aqızmaq, eritmaq, cizmaq
 Sona—ordaknının erkagi
 Sondurmaq—ocurmaq.
 Soz—(f) kujus; s o z u g u d a z—kujuş-janiş
 Soxranmaq—jaki soqrannımaq, jıqılamaq, sıqınmaq, şkajat qılmaq, ozinca
 gapırmaq
 Sozavul—juruşda qalqan askarnı jıouci (çarci)
 Spəh—(f) askar
 Spəhbud—(f) sərəskar, askar başlıqı
 Spəhdar—(f) qomandan
 Spehr—(f) asman
 Səz’—(ə) jırıqic hajvánlar
 Suhulat—(ə) jenillik, asanlık
 Sujqun—kijik
 Sukadamak—(f) dəm almaq
 Sumum—(ə) zaharlar, s e m u m—issiq şamal
 Sun’—(ə) jaratış
 Suqlatmaq—azdırmaq, qızıqlırmak
 Suqtur—ordaknının bir nav’ı
 Surkanmak—jaki sorkanmaq—ormalamamaq, sirpanmaq, surunmaq, sudralmaq
 Surud—(f) qoşq, muzika, ojun-aşula
 Suusbət—(ə) qılınlıq, aqırılıq
 Suvcı—əndar, içimliklar başqaruci, saraj mansərlərindən biri
 Suxən—(f) soz, sozlaşış; s u x ə n g u z a r l i q — soz ajtucilik; s u x ə n
 p ə r d a z—soz ustası; s u x ə n v a r — sozamal
 Suzma—suzilgan qatıq

S.

Sahvar—(f) padşalıq, şahana
 Sajı—(ə) tarqalqan, jajılgan; s a j l' b o l d i—jajıldı.
 Sakır—(ə) şukr qılıcı, razi
 Şefta—(f) aşiq, huşsiz, berilgan
 Səbab—(ə) jaşlıq
 Səbərən—(f) qara muncaq ranlı
 Səbəgun—(f) kecasığa oxşas qara
 Sənistan—(f) kecasi jatiiadigan jataq; umuman qaranqılıq
 Səhrəh—(f) ken va katta joi
 Səjda—(f) berilgan, devana
 Səj’—(ə) narsa; s o j ’ i m u h r i q — kujduruci narsa
 Səmmalı—(f) biraz
 Sərif—(ə) jaxşı, şarafatlı
 Səvahid—(ə) şahidalar, dalıllar (sirligi: ş a h i d.)
 Sıqavul—mihmandar, tantana ma'muri, saraj mansərlərindən biri

Şilancı—şılapci (?) qassablar aqsaqalı
 Şirdaq—kalta jenli capan, salarga ciqqan vəqtida jakı issiq kunlarında
 kijadigan aq paxtali, ken jenli capan

Şkar—(f) av
 Şkastılık sinqliq, duduqliq
 Şoru şəjn—(f) topalan, qavoğa
 Suəra—(ə) şairler (sirligi: ş a l r)
 Sukurci—(f) sajaban tutuci
 Şu'lə əngəz—(f) şü'lə sacuci
 Şuru’—(ə) kiriş
 Şuur—(ə) anlaş, tuşuniş; ş u u t s i n n i—anlaş, tuşuniş jaşı

T.

Taqaji—ananın aqa-inisi (taqa)
 Ta' ma'nasi malum
 Talqan ma'nasi malum
 Taməoci—baçxanacı
 Tamşımaq—lazzat tapa-tapa az-az icmaq
 Tariqmaq—jurak sıqılışı natiçasında diqqat bolmaq
 Tat u kuclu araya atı
 Tavuşgancı—qujancı, qujanni avqatlantırıcı
 Tazjanı—(f) qamçı
 Telmurmak hasrat əlan qaras turmaq, sabırsız əlan kutmaq
 Temurqanat ordaknının nav’ı
 Terlik—ic kojıak
 Tevrəmək tiqilməq, kirib keiməq
 Təçnis—(ə) şı'rda şakıdaş sozlar qollas turlı ma'nalar
 ifadalaş
 Təçnis amız—təçnisli
 Təallüm—(ə) organış, ilm alış
 Təəmmul qılış—ojaş, fikrlaş
 Təəmmuq—(ə) cuqur qaraş
 Təəqqul—(ə) aqloq keltiliş, ojaş, fikrlaş
 Təərruz—(ə) i'tiraz qılış
 Təfhim—(ə) fahmlaş, tuşuniş; təfhim qılmaq—fahmlamaq, anlamaq
 Təkəllüm—(ə) sozlaşmaq; təkəllüm əhli—soz əhli, jazıcı
 Tə'mija amız—muəmməli
 Tənəvvü—(ə) turlantırış, turlaş
 Təqrir—(ə) qarar beriş, aqzaki ajtış
 Təqṣir—(ə) kamçılık
 Taqviyat—(ə) quvvatlaş
 Təravət (ə) tazalıq, hollik
 Tərəfi qılış—bir narsanı bir natsadan ustun qojuş
 Tərənum—(ə) xaniş, sajrəş
 Tərifə—(ə) asajış, tinclik, tinclik beriş, xuşvaqt qılış
 Təriq—(ə) jol
 Tərkib—(ə) baqlaş, qoşuş
 Tərsi’—(ə) birar narsa ustiga qıjmatlı taşlar otqazış; şı'rda; birinci jolda-
 gi sozlar əlan ikkinci joldağı sozlarını vazndaş, qafijadaş qılış
 Təşvir—(ə) taşvis
 Tətəbbu’—(ə) tekşiriş, pəjərvlik qılış
 Tətvil—(ə) cozuş, uzajtiriş
 Təvajif—(ə) xalqlar, qabilalar, gruhlar; (sirligi: t a i f a)
 Təvarix—(ə) tarixlar (sirligi: t a r i x)

Təxəjjul—(ə) xajalga keltiriş, xajal
 Təxəlluf—(ə) xlaflı qılış, bacarmaslık
 Təxsis—(ə) xususan
 Təzjin—(ə) zənatlaş
 Tiş—urqacı
 Tonkuz—tonquz
 Toppi - doppi
 Toqal—şaxsiz ecki
 Torluq—qara ujının pardası
 Tosqal—mirşab
 Tozmak səsr etmək,
 Traz—(f) naqş
 Tusucaq semiz craqlı at
 Tufak—infan, miltiq
 Tuqra—nənə, belgi, tamoq
 Tujuq—şı'r parçalarında (har jolun axırraqında) şakıdaş sozlar keltirin,
 hərsiridən başqa ma'nə ifadələş san'ati (taçnis).
 Tujur—(ə) quşlar, parrandalar (sirligi: təjri)
 Tulan—beş jaşlı at
 Tuman—(i) on min
 Turfa—(f) qızıq
 Turktaç—(f) talan, taraç
 Turmak—oramaq, bacqlamaq
 Turnaci—turna avlajıdan avci
 Tuşaimak—jazilmaq, jaşılmaq
 Tutmac—beş barmaq, şlipiidaq

U.

Uksuk—kam, az, azlık, kamlik
 Uq—qara uj ustidagi bukilgan jaçac
 Ulən—avqatnın bir nav'i
 Ularcəq egar ustı (?)
 Ulus—xalq
 Ulviy—(a) juqarı; ulavi mariaba—juqarı mariaba
 Umdu—(ə) işanurlı, tajanc, asas
 Umunmaq—umid qılmaq
 Uqubat—(ə) azas
 Usr—(o) qijin, qattiq
 Ustu—əsu—(t) çuda kop, bənhəjt
 Uşaq—bala
 Uşarmak—silçitib, surib jetkizmak
 Uzar—qulaq arqası, juznın rxi
 Uzv—(ə) a'za

V.

Vaçin—(ə) lazim; vaçin ul-i hittat m—hurmatlı lazim bolğan; vaçi-
 b u l - i z ' a n
 Vafij—(ə) toluq, jetarlı
 Vall—(ə) hakim
 Vavij—qafijadaş sozlərinin axırğı boqununda „u“ jaki „o“ unlisinin kelişi.
 Vazih—(ə) acıq, ravşan
 Vəlajət—(ə) vəlliikk, karamat korsatucilik
 Vəte—(f) lekin

Vəsat—(ə) orta
 Vəsf—(ə) bajan qılış, maxtaş
 Vəsile—(ə) vasita
 Vəsl qılış—qoşuş
 Vəz—(ə) jasaş
 Vüs'ət—(ə) kenlik

X.

Xaksar—(f) tupraqqa oxşaş, kamışar
 Xamə—(f) qalam
 Xassə—(ə) xususijat
 Xatəm—(ə) uzuk, muhr
 Xar—(f) ikan
 Xədəng—(f) oq
 Xəjl—(f) təda, gruh
 Xələf—(ə) kejindən keluci, farzand
 Xəllaq—(ə) jaratuci; xəllaq ul-mə anij—ma'nilar jaratuci (şair Xa-
 qanjinin laqası)
 Xərabati—(f) möxkana, qmarxanoq mansub kişi, devana
 Xərgah—(f) cadir
 Xəsm—(ə)qarşı taman, düşman
 Xəzajin—(ə) xazinalar (sirligi; xazina)
 Xuk—(f) tonquz

Z.

Zaid—(ə) artıqca; z aid qılış—artırtış
 Zahid—(ə) dunjadan kecgən
 Zevər—(f) zıjnət
 Zəban—(f) til; zəban bəst—tili baqlıq
 Zəbun—(f) açız, zaif, xar
 Zəmma (ə) eski jazuvda „u“ tavuşı orniga qojuladiqan belgi
 Zəmir—(ə) konul, ic
 Zəlalət—(ə) korlik, adaşganılık
 Zərafət—(ə) danalik, ziyrəklik, xuştas'lik
 Zin—(f) egar
 Zulal—(ə) qarda pajda soladigan qurt, şirin və tiniq suv
 Zurnə—(ə) gruh,

MUNDARIÇA

Bet.

„Muhakamatul - luqatajn“ haqida	5
„Muhakamatul - luqatajn“	14
„Muhakamatul - luqatajn“ nin saddalaşdırılmış teksti	43

Qoşumca

Ismilar korsatkıcı	67
Luqat	69

Xudozenik A. M. Bandarovic

Masul redaktor *A. K. Borovkov*,
Texredaktor *E. Dlugokanskaja*,
Korrektor *S. Akbarov*.

P. № 5—465. Sartnama № 420/39. Tiras 2000. Işlancıçıraqsa serildi 20/VII-1939. Basısga ruxsat etildi 20/VII-1940
Qaçaz formatı 60×92 $\frac{1}{2}$. Uc. Avt. 6.0.
basma listda 46368 h. listi 6.4.

Ozpoigrafskamsinat. Taşkent—1940.
Zakaz № 3764

Bahasi 6s.

JANI ⁴ s.
BAHASI ⁴ s.